ABsolute

Alkalmazott Bölcsészet Konferencia

Hallgatói tanulmányok

2021. november 25.

ABsolute

Alkalmazott Bölcsészet Konferencia

V.

ABSOLUTE

ALKALMAZOTT BÖLCSÉSZET KONFERENCIA

A Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztálya
és az ELTE BTK HÖK Magyar Intézetek Képviselete által
2021. november 25-én
rendezett tudományos hallgatói konferencia előadásainak
tanulmánykötete

Hallgatói tanulmányok

Szerkesztette:

BENCZE NORBERT
CINDEL ANIKÓ
SHBEEB, FIRAS
SKRIBA ORSOLYA

Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztály

Budapest, 2022

ABSOLUTE

ALKALMAZOTT BÖLCSÉSZET KONFERENCIA

A kötet megjelenése
az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából
az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett
Nemzeti Tehetség Program
NTP-TK-M-22-0005 kódszámú pályázati támogatásával valósult meg.

Szerkesztette:
Bencze Norbert
Cindel Anikó
Shbeeb, Firas
Skriba Orsolya

ISBN 978-615-6457-12-7

© A szerzők és a szerkesztők, 2022

Felelős kiadó: Cindel Anikó

Borítóterv: Toldi Gergő

Kiadó:
Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztály

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ **9**

CROSS/BORDER **11**

Amikor egy átlagos indiai szembeszáll a Brit Birodalommal 13

Maintaining Minority Heritage in the European Union 30

Vallás és ideológia India jelenlegi gazdaságpolitikájában 47

Az Egyesült Államok közel-keleti külpolitikája a hidegháború éveiben 59

PROGANDA/MÉDIA **75**

Az újságírónők helyzete a mai magyar médiában 77

Miért tanulmányozzuk a nemzetközi hallgatók médiahasználatát? 97

A Rákosi-korszak vizuális politikai propagandájának elemzése és alkalmazhatósága az oktatásban 120

KÖNYV/PIAC **145**

Ponyva alá söpörve 147

Variációk egy társadalom-és egyháztörténeti témájú disszertáció anyagának gyakorlati interpretálására 164

NYELV/FORDÍTÓ **185**

Örkény egypercesei a fordíthatóságon innen és túl 187

English Translation of Chinese Modal Particle (a) in Chinese Opera . 207

KEY/ISSUE **237**

The Socio-Economic Historical Background of Joker (2019) 239

The Progress of Modernization in Iran 257

LÉT/ELEM **277**

Cigány reprezentáció és roma önreprezentáció 279

Do you want to save this existence? 296

A szaglás megjelenési formái az irodalomban és a festészetben 319

ELŐSZÓ

Jelen kötetünk az V. ABsolute konferencián elhangzó előadásokból készült tanulmányokat foglalja magában: minden eddiginél nagyobb számú és egyúttal sokszínű témában. A kötetsorozat első alkalommal angol nyelvű tanulmányokat is tartalmaz, ezzel utat nyitva a szélesebb nyilvánosság felé is. A cél továbbra is ugyanaz: rámutatni a bölcsészettudományok sokféleségére és az eredmények alkalmazhatóságának fontosságára.

A kötet első fejezete, a Cross/Border különböző országok gazdasági, társadalmi és politikai működésébe enged betekintést. A második fejezet, a Propaganda/Média a tartalomgyártást és a -fogyasztást helyezi középpontba, eltérő szereplőket állítva a vizsgálatok középpontjába. A Könyv/Piac című fejezet speciális olvasott tartalmak elemzésébe vezet be minket. A Nyelv/Fordító című fejezetben német és kínai fordításokat vizsgálnak meg a szerzők. A következő fejezet, a Key/Issue a modernizáció összetettségére és az elemzések különböző voltára mutat példát. Az utolsó fejezet, a Lét/Elem a megjelenés és a reprezentáció jelenségeit dolgozza fel különböző műfajokban.

A kötetet olvasva úgy hisszük, a tanulmányok a fejezeken belül és azon túl is, akár a korábbi kötetek tanulmányaival is párbeszédbe lépnek. Remélhetőleg arra motiválják az Olvasót, hogy a korábbi köteteket, a szerzők más tanulmányait vagy a hivatkozott irodalmakat is kezébe vegye.

.

Cross/Border

AMIKOR EGY ÁTLAGOS INDIAI SZEMBESZÁLL A BRIT BIRODALOMMAL

Bhagat Szingh harca India függetlenségéért

BATONAI ALEXANDRA

I. Bevezetés

Az első indiai függetlenségi háború (szipoj lázadás) alatt az indiai társadalom igencsak megosztottnak bizonyult abban a kérdésben, hogy a britek ellen vagy mellett szálljon harcba. A madraszi és bombayi szipoj seregek például hűségesek maradtak a britekhez, ahogy a szikh és gurkha csapatok is közreműködtek a „lázadás" leverésében. Ezenfelül az indiai fejedelmek többsége szintén az angolok pártját fogta. Számos egyéb ok mellett[1] részben ez a társadalmi megosztottság is hozzájárult ahhoz, hogy az ország függetlenségének elnyerésére tett első jelentősebb kísérlet meghiúsuljon. 1858. augusztus 2-án a brit parlament elfogadta az India jobb kormányzásáról szóló törvényjavaslatot (Government of India Act), így India közvetlenül a brit korona irányítása alá került.

Az első világháború kitörésekor Indiát a Birodalom részeként automatikusan beléptették a háborúba. Közel kétmillió indiai katona harcolt a frontokon, és emellett a háború gazdaságilag is nagyon megviselte az országot. A hatalmas áldozatért cserébe az indiai emberek azt remélték, hogy végre elnyerhetik a szabadságukat, vagy legalább domíniumi státuszt szerezhetnek. Azonban ezek közül egyik sem valósult meg, és a szubkontinensen általános elégedetlenség ütötte fel a fejét. Emiatt az első világháborút követően India egyre nagyobb része lépett fel nyíltan az angolokkal szemben, olyan ismert politikusok vezetése alatt, mint például

[1] Például a felkelés India viszonylag kis területét érintette csak, a katonai vezetőség hiányából több stratégiai hiba is adódott és a felkelők kevésbé modern harcászati eszközökkel voltak felszerelve, mint a brit seregek.

Mohandász Karamcsand Gandhi, Dzsaváharlál Nehru vagy Muhammad Ali Dzsinnah.

Ugyanakkor érdemes megvizsgálni a következő kérdéseket: Eltekintve a befolyásos politikai vezetők szerepvállalásától, az átlagos indiai emberek milyen módszerekkel tudták érvényesíteni az érdekeiket? Volt-e bármilyen más járható út a Gandhi által képviselt passzív rezisztencián kívül? Végezetül, amennyiben az előző kérdésre a válasz igen, akkor a közemberek szervezkedései mennyire voltak képesek megingatni a brit-indiai kormányzat stabilitását? Tanulmányomban többek között ezekre a kérdésekre szeretnék választ adni egy magát ateistának valló, szikh származású indiai szabadságharcos, Bhagat Szingh forradalmi tevékenységeinek felvázolásán keresztül.

Bár Szingh indiaiak millióit inspirálta a függetlenségi harcok során és személye a szubkontinensen közel 100 év elteltével is óriási népszerűségnek örvend, a nyugati történetírás a függetlenségi mozgalom Bhagat Szingh által képviselt irányzatát eddig elhanyagolta. Azonban, ha nacionalizmusról és hazaszeretetről van szó, néha célszerűbb a dolgok mögé nézni és jobban megvizsgálni a hétköznapi emberek szerepvállalását, mert lehet, hogy nagyobb mértékben járultak hozzá az ország autonómiájához, mint az olykor csupán a háttérből irányított, bábként funkcionáló politikai elit.

II. Bhagat Szingh családi háttere és tanulmányai

Bhagat Szingh egy Banga nevezetű kis faluban született 1907 szeptemberében, amely a történelmi jelentőségű Lahore városától körülbelül 250 kilométerre található. Az ifjú forradalmár Szardár Kisan Szingh és felesége, Vidjávatí másodszülött gyermeke volt, ám mivel később a bátyja betegségben elhunyt, ezért neki kellett betöltenie a családban a legidősebb fiútestvér szerepét. Ennek megfelelően, mint minden szikh férfinak, neki is fel kellett vennie az oroszlán jelentésű Szingh nevet, ami a szikh közösséghez

tartozó férfiak bátorságára és harciasságára utal.[2] A fiú családja mindig is ellenezte a brit uralmat, emiatt Bhagat édesapja és nagybátyjai is többször börtönbe kerültek. Tehát elmondható, hogy a szabadságharcos radikális nemzeti attitűdjének kialakulására a családi háttere gyermekkorától kezdve nagy befolyással volt.[3] Ezt támasztja alá Vidjávatí azon visszaemlékezése is, miszerint egyszer Kisan Szingh egy barátjával sétálgatott a családi birtokon, amikor arra lett figyelmes, hogy az ekkor mindössze hároméves Bhagat Szingh éppen próbálta felásni a kertet. Amikor megkérdezte a fiát, hogy mit csinál, ő erre csak annyit felelt, hogy „*fegyvereket ültetek, hogy majd meg tudjunk szabadulni a britektől.*"[4]

Nemzeti érzelminek erősségét bizonyítja az a történet is, ami a tizenkét esztendős Bhagat Szingh amritszári látogatásáról szól. 1919. április 13. mai napig az indiai történelem egyik legsötétebb pillanatai közé tartozik, ugyanis ekkor került sor az úgynevezett Dzsálijánválá Bág tragédiára, vagy más néven az amritszári mészárlásra. Ezen a napon több tízezer indiai ember gyűlt össze a Dzsálijánválá Bág téren, hogy együtt ünnepeljék meg a Baiszákhí napot.[5] Az ünnepségre ellátogató, nagyrészt földműves családokból álló résztvevők zöme valószínűleg nem volt tisztában azzal, hogy az angol vezetőség pár nappal korábban gyülekezési tilalmat rendelt el. A Pandzsábért felelős Reginald Dyer tábornok viszont, megbotránkozva azon, hogy megszegik a parancsát, figyelmeztetés nélkül belelövetett a békés tömegbe. A sortűz tíz percig tartott, melynek következményeképpen a kormány becslései szerint 379 ember hunyt el, és mintegy 1200-an sebesültek meg. A magas halálozási arány a katonai brutalitáson kívül azzal is magyarázható, hogy a terület több mint két méter magas falakkal volt körülzárva, a bejárata pedig kifejezetten

---

[2] GÁTHY 2017: 143.
[3] JUNEJA 2008: 25-28.
[4] MOFFAT 2019: 21-26.
[5] Baiszákhí (Baisakhi): Egy hinduk és szikhek által megtartott hagyományos indiai ünnep, amelyet főleg az északi államokban szoktak megrendezni tavasszal.

keskeny volt, így a tömegnek esélye sem volt elmenekülni a tragédia helyszínéről. A tartomány kormányzója két nappal később hadiállapotot rendelt el az egész államban.[6] Nehru önéletrajzában a kialakult helyzet miatt Pandzsábról a következőket írta: „*Elzárva India többi részétől, úgy tűnt, mintha egy vastag fátyol fedné el, rejtené el a külső szemek elől. Alig volt hír, az emberek nem tudtak odamenni, vagy eljönni onnan*."[7] Az esemény közfelháborodást váltott ki, és egész Indiát mélyen megrázta. A katasztrófa híre a gyermek Bhagat Szingh-re olyannyira sokkolóan hatott, hogy másnap reggel megszökött otthonról és vonattal Amritszárba utazott. A tragédia helyszínén „*megcsókolta a mártírok vére által megszentelt földet*",[8] majd egy üvegbe földet gyűjtött össze a térről, hogy ezáltal a későbbiekben is emlékeztetni tudja magát az ott történt szörnyűségekre.

Bhagat Szingh forradalmi szemléletét erősítették meg az iskolapadban eltöltött évei is. Általános iskolai tanulmányait a szülőfalujában végezte el, majd apjával együtt Lahore-ba költözött, hogy ott folytathassa középiskolai tanulmányait. Nagyapjának küldött leveleiből azt tudhatjuk meg, hogy vizsgái során általános teljesítményt nyújtott. Bár egyik vizsgáján sem bukott meg, szanszkritból lényegesen jobb eredményeket ért el, mint angol nyelvből.[9] 1921-ben a Lahore-i Nemzeti Kollégium diákjává vált, ahol bár végül nem szerzett diplomát, mégis fontos ismeretségekre tett szert. Itt olyan kiváló oktatókkal találkozott, mint Bháí Parmánand, Cshabíl Dász és Dzsajacsandra Vidjálankár. Ők megismertették az ifjú forradalmárt az európai és indiai történelemmel, illetve megtanították az angol nyelv magas szintű használatára is. Tanárai közül legnagyobb hatással Dzsajacsandra Vidjálankár professzor úr volt Bhagat Szingh-re, aki a függetlenségi mozgalom több vezetőjének is bemutatta lelkes diákját. Szingh az ő

[6] WOLPERT 1997: 299-300.
[7] NEHRU 1936: 41-42.
[8] NOORANI 1996: 10.
[9] SINGH 2019: 46-47.

közbenjárása által ismerhette meg Szacsíndranáth Szánjál-t, a Hindusztáni Köztársasági Egyesület (eredetileg: Hindustan Republican Association, rövidítve: HRA) későbbi alapítótagját.[10] A fiú a kollégiumi évei alatt került először kapcsolatba olyan későbbi harcostársaival is mint Szukhdév, Dzsajdév Guptá, Rám Krisan és Jas Pál, akik úgyszintén nagy hatással voltak a szabadságharcos személyiségének formálódására.[11] Tanulással töltött ideje alatt tanárainak és barátainak köszönhetően egyre inkább elkezdett érdeklődni a nacionalizmus és a függetlenségi mozgalom ügye iránt.

Amikor Bhagat Szingh betöltötte a tizenhatodik életévét, édesapja azt szerette volna, hogy megházasodjon. Azonban Szingh úgy vélte, a házassággal járó kötöttségek csak megakadályoznák őt abban, hogy minden erejével a szabadságharcra tudjon koncentrálni, illetve attól is félt, hogy jövendőbeli felesége idejekorán megözvegyülne. Mikor szembesült vele, hogy a családja nem hagy számára más választást, megszökött Lahore-ból, és Kánpur-ba ment, ahol az árvíz miatt nincstelenné vált embereknek segített.[12] A házassági ajánlat visszautasítását apjának írt búcsúlevelében ekképpen magyarázta meg: „*Életemet a legnemesebb célnak szenteltem, annak, hogy kivívjam Hindusztán szabadságát. Emiatt a világi vágyak és a kényelem nem vonzóak a számomra.*”[13] A kollégium otthagyása után Bhagat csatlakozott a Hindusztáni Köztársasági Egyesülethez, melynek hamarosan egyik vezető alakjává vált. Később társaival együtt megalapította a baloldali ifjúsági szervezetként működő Naudzsaván Bhárat Szabhá-t (rövidítve: NBS), melyhez társadalmi státusztól és vallástól függetlenül rengeteg indiai fiatal csatlakozott. Az NBS célja az volt, hogy megszabadítsák az országot a brit uralom alól és általános jólétet biztosítsanak minden indiai ember részére.[14]

---

[10] SINGH JUSS 2021: 9-13.
[11] JUNEJA 2008: 33-38.
[12] JUNEJA 2008: 42-46.
[13] SINGH 2019: 50.
[14] NOORANI 1996: 9-11.

Ez a mentalitás jól tükröződött a szervezet mottójában is, ami így szólt: *forradalom a tömegek által és a tömegekért*.[15]

Összességében a főiskola otthagyása után egy egészen új fejezet nyílt meg Bhagat Szingh életében. Sokkal aktívabb lett a közéleti szerepvállalása és ezáltal mondanivalója egyre több emberhez eljuthatott. Ekkoriban kezdődött el igazán kibontakozni forradalmi karrierje.

III. Bhagat Szingh forradalmi tevékenysége

Az 1928-as esztendő igencsak meghatározó év volt mind az indiai történelemben, mind pedig Bhagat Szingh életében. Ekkor érkezett meg a Simon Bizottság a szubkontinensre, melyet a brit parlament azért küldött oda, hogy felmérést készítsen az ottani politikai és gazdasági helyzetről, annak érdekében, hogy ennek segítségével később javaslatokat tegyen az indiai alkotmány módosítására. A testület Sir John Simon liberális képviselő után kapta a nevét. Széleskörben felháborodást váltott ki, hogy a bizottság tagjai között egy indiai származású polgár sem kapott helyet, ezzel azt sugallva, hogy az indiaiak politikailag még nem állnak készen arra, hogy beleszóljanak a saját országuk jövőjébe. Ez a feltételezés annyira sértő volt, hogy az Indiai Nemzeti Kongresszus egy bojkott mozgalmat kezdett el szervezni a Simon Bizottság ellen.[16]

A bojkott kampány vezetője Lálá Ládzspat Ráj indiai politikus és szabadságharcos lett. A férfi februárban egy parlamenti vita során kifejtette, hogy teljesen elfogadhatatlannak tartja a Simon Bizottságot, és nem hisz a britek jószándékában, hiszen a korábbi tapasztalatokból kiindulva az új alkotmány elkészítése során, úgysem az indiaiak érdekeit fogják figyelembe venni. Beszédét pedig ezzel zárta le: „*Amíg a brit acélváz körülvesz bennünket, lehetetlen bármit is elérni*”.[17] A testület partraszállásakor az egész országban

[15] SINGH 2019: 530.
[16] METCALF 2002: 187.
[17] Dundee Courier. 1928

demonstrációkat tartottak. A nagyobb településeken hartált[18] rendeltek el és az emberek fekete zászlókkal, valamint *Simon, menj haza!* feliratú transzparensekkel a kezükben tüntettek az utcán.[19] Október 30-án Lahore-ban több ezer békés demonstráló gyűlt össze, hogy felemelje a hangját a Bizottság munkája és az országot ért igazságtalanságok ellen. Bár Bhagat Szingh a tüntetés egyik főszervezője volt, mégsem tudott elmenni a gyűlésre. Annak ellenére, hogy a demonstráció végig erőszakmentes maradt, a rendőrség provokáció hiányában is a tömeg ellen támadt, aminek tragikus következménye lett. A felvonulás első sorában álló Lálá Ládzspat Ráj-t a rendőrség bambuszból készült pálcákkal többször is erősen mellkason vágta. A rendőrség főfelügyelője, J. A. Scott személyesen is részt vett a politikai vezető bántalmazásában, egészen addig, amíg vérző sebekkel a földre nem rogyott.[20] Ládzspat Ráj novemberben belehalt a Lahore-ban elszenvedett sérüléseibe. Halálának híre egész Indiát megrendítette. A pandzsábi politikus temetésén több ezer ember rótta le tiszteletét. Az ország minden részéről részvétet nyilvánító táviratok érkeztek. A ceremónia napján Kalkuttában és Bombayben szolidaritásképpen még az üzleteket és a közintézeteket is bezárták.[21] Ráj hősies halálával a pandzsábi fiatalok példaképévé vált, és hazájáért tett áldozata ösztönzőleg hatott mindenkire, aki az ország függetlenségéért küzdött.

A Lahore-i események után J. A. Scott rendőr-főfelügyelő a függetlenség támogatói körében egyenesen közellenséggé vált. A forradalmárok úgy érezték nem hagyhatják megtorlatlanul Lálá Ládzspat Ráj halálát, ezért eltervezték, hogy bosszúból merényletet követnek el Scott ellen. Mivel Bhagat Szingh nem akarta, hogy Scott ugyanúgy felmentést

---

[18] Hartál: békés tiltakozási forma, amely mindenfajta tevékenység teljes beszüntetését jelenti.
[19] CHANDRA 1989: 251-253.
[20] JUNEJA 2008: 59-60.
[21] The Scotsman, 1929

nyerjen a tettei alól, mint az amritszári mészárlást elkövető Dyer tábornok, ezért gondolkodás nélkül vezető szerepet vállalt az akcióban. Szingh mellett Dzsaj Gópál, Rádzsgurú és Csandrasékhar Ázád is önként jelentkeztek a küldetésre. A gyilkosság időpontját 1928. december 17-ére tűzték ki, csakhogy aznap Scott hivatali tennivalói miatt nem tartózkodott a kapitányságon, hanem kollégája, J. P. Saunders helyettesítette őt.[22] Emiatt a szabadságharcosok tévedésből Saunders főfelügyelő-helyettest ölték meg. A támadást követően Csánan Szingh rendőrfőkapitány üldözőbe vette a merénylőket, és a menekülő Csandrasékhar Ázád fegyverével halálos sebet ejtett rajta. Bhagat Szingh és társai csak órákkal később jöttek rá, hogy rossz ember életét ontották ki.[23] Másnap a Hindusztáni Szocialista Köztársasági Hadsereg (rövidítve: HSRA) egy nyilatkozatot adott ki a merénylettel kapcsolatban, melyben azt írták, hogy „*ma a világ látta, hogy India népe nem élettelen; nem hűlt ki a vérük. Fel tudják áldozni az életüket az ország becsületéért. Ezt bizonyították be a fiatalok, akiket a saját országuk vezetői gúnyoltak ki és alázták meg. Sajnáljuk, hogy megöltünk egy embert. De ez az ember egy kegyetlen, aljas és igazságtalan rendszer része volt, így muszáj volt végezni vele*”.[24] A HSRA tagjai azt gondolták, hogy Saunders meggyilkolásával sikerült megbosszulni a pandzsábi politikus halálát. Az eset megrengette a brit kormányzat stabilitását. Az a tény, hogy fényes nappal meg tudtak ölni egy rendőrtisztet a kapitányság előtt, nemcsak megalázó volt az egész gyarmati rendszerre tekintve, hanem félelmet is keltett a brit vezetőrétegben. Ugyanakkor még az indiai politikusok véleménye is megosztott volt a történtekkel kapcsolatban. Míg Gandhi elítélte a gyilkosságot és felelőtlen tettnek minősítette azt, addig Nehru úgy vélte, hogy Bhagat Szingh ezáltal helyreállította Ládzspat Ráj becsületét.[25]

---

[22] JUNEJA 2008: 60-64.
[23] NOORANI 1996: 18-22.
[24] SINGH 2019: 137.
[25] NOORANI 1996: 2-6.

A következő fordulópont Bhagat Szingh életében és egyben az indiai történelemben az indiai parlament elleni bombatámadás volt, amellyel Indiának sikerült nyílt kihívás elé állítania a Brit Birodalmat. Az akció célja az volt, hogy így tiltakozzanak két, az indiaiak szabadságát jelentős mértékben korlátozó törvénytervezet ellen. Az egyik ilyen a közbiztonsági ügyekről szóló törvényjavaslat, a másik a kereskedelmi vitákat érintő törvényjavaslat volt. Az előbbi a gyanúsítottak tárgyalás nélküli letartóztatását engedélyezte volna, az utóbbi pedig a nyilvános tiltakozások bármilyen formáját illegálisnak minősítette volna. Lord Irwin alkirály utalt arra, hogy amennyiben a közgyűlés nem fogadja el ezeket a javaslatokat, rendelet útján fogja érvényesíteni azokat.[26] Ezek a represszív törvények szinte teljesen ellehetetlenítették volna a függetlenségi mozgalmat, ezért a forradalmárok Agrában egy találkozót hívtak össze 1929 márciusában, hogy megoldást találjanak a problémára. A résztvevők elhatározták, hogy a HSRA küldöttjei két nem halálos erőjű bombát dobnak le a parlament központi törvényhozó gyűléstermében, valamint ugyanott szétszórják a szervezet röplapjait. Azt is eldöntötték, hogy a bombázást követően a támadók nem menekülnek el a helyszínről, hanem önként feladják magukat, hogy a bíróságot platformként használhassák fel a kormány igazságtalanságainak a leleplezéséhez.[27] Erre a hősies feladatra Bhagat Szingh és Batukésvar Datt jelentkezett, akik az ország szabadságáért cserébe készek voltak feláldozni a saját szabadságukat.

A terveknek megfelelően 1929. április 8-án a két férfi néhány perccel a törvényhozó gyűlés kezdetét megelőzően bejutott az ülésterembe. Amikor Mr. Patél, a közgyűlés elnöke elő akarta terjeszteni a fentebb említett törvényjavaslatokat, Szingh és Datt eldobta a bombákat a terem egy üres részlegébe, szétszórták a HSRA röpiratait, majd pisztolyukkal a levegőbe

[26] JUNEJA 2008: 70-72.
[27] JUNEJA 2008: 72-78.

lőttek.[28] Eközben azt kiáltották, hogy „*Éljen a forradalom!*” és „*Le a brit imperializmussal!*”.[29] Habár a merénylőknek a nagy felfordulás közben lett volna lehetőségük elmenekülni, mégis inkább megadták magukat. A parlamenti tagok közül senki sem halt bele a támadásba, a bomba csupán néhány padot tett tönkre.[30] Ez azzal is magyarázható, hogy a szabadságharcosok alacsony hatóerőjű, gyengébb típusú robbanószerkezeteket használtak, és szándékosan olyan helyre hajították el azokat, ahol senkinek sem eshetett tőlük komolyabb bántódása. A teremben elhullajtott vörös szórólapokon Auguste Vaillant francia anarchista szavait idézték fel, amely így szólt: „*Erős hangra van szükség ahhoz, hogy egy siket is meghallja!*”.[31]

Az esemény akkora port kavart, hogy még a magyar napilapok is beszámoltak róla, igaz inkább szenzációhajhász módon, nem valamilyen mélyenszántó politikai elemzés részeként. A legtöbb magyar újság a Reuters és a Wolff hírügynökség jelentéseit fordította le. A megjelent cikkekben Bhagat Szingh és Batukésvar Datt nevét rendszeresen rosszul írták le, illetve a robbanás súlyosságát is erősen eltúlozták. A hatásvadász cikkek mellett üdítő kivételt jelentettek az *Újság* nevezetű liberális folyóirat, a *Pesti Hírlap* és a *Brassói Lapok* témáról megjelent irományai. Mindhárom újság leközölte a Hindusztáni Szocialista Köztársasági Egyesület röplapjainak szövegét, megemlítette a támadás előzményeit, a Simon Bizottság működését és az arra érkező reakciókat, valamint a lapok szemügyre vették az Indiában egyre inkább elterjedő anarchizmus kérdését és részletes politikai analízist készítettek róla.[32]

---

[28] Northampton Chronicle and Echo. 1929. április 8. hétfő: Bomb Outrage in India. Finance Minister and Others Injured. 4.
[29] Northern Whig, 1929
[30] Portsmouth Evening News, 1929
[31] SINGH 2017: 159-160.
[32] Újság, 1929; Pesti Hírlap, 1929a; Pesti Hírlap, 1929b; Brassói Lapok, 1929

A robbantást követően a két forradalmárt a rendőrség azonnal letartóztatta és a tárgyalás megkezdéséig Delhi központi börtönében helyezték el őket. Sikerült elérniük a kitűzött céljukat: az eset után egész India felfigyelt rájuk, sőt a történtek híre még Európa kisebb régióiba is eljutott. A Brit Birodalom kénytelen volt szembenézni azzal a ténnyel, hogy a passzív rezisztencián túl már a függetlenségi mozgalom aktív, fegyveres irányzatával is számolnia kell.

IV. Politikai aktivitás a rácsok mögül

Bhagat Szingh-nek letartóztatása után két bírósági procedúrában kellett részt vennie. Ezek közül az egyiken a parlament gyűlésterme ellen elkövetett bombatámadást vizsgálták ki (Assembly Bomb Case), a másikon pedig a Saunders gyilkossághoz kapcsolódó Lahore-i összeesküvés ügyet (Lahore Conspiracy Case) bírálták el. Az első eredményeként a szabadságharcost életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, a második ügy lezárása viszont sokkal tragikusabb volt. 1930. október 7-én a bíróság Bhagat Szingh-et két bajtársával együtt kötél általi halálra ítélte.

Időközben Szingh-et Delhiből átszállították a Lahore-i központi börtönbe, ahol azzal kellett szembesülnie, hogy az indiai rabokat negatív diszkrimináció éri az európai foglyokkal szemben. Annak érdekében, hogy a politikai elítélteket ne úgy kezeljék, mint holmi közönséges bűnözőket, Bhagat Szingh éhségsztrájkba kezdett, és hamarosan rengetegen követték a példáját.[33] 1929. június 17-én egy levelet írt a pandzsábi börtön főfelügyelőjének, melyben a politikai foglyok érdekeiért szállt síkra. Ezen küldeményében olyan követelményeket fogalmazott meg, minthogy a börtön biztosítson speciális diétát és megfelelő tisztálkodási szereket a politikai rabok számára; ne kötelezhessék őket kényszermunkára, hacsak nem önként jelentkeznek rá; és lássák el őket különböző tudományos és

[33] JUNEJA 2008: 90-94.

irodalmi könyvekkel, illetve friss újságokkal, hogy könnyebben értesülhessenek a külvilági eseményekről.[34] Azonban kérései nem találtak meghallgatásra és egy másik leveléből kiderült, hogy miután a hatóságok elutasították a kérvényeit, a börtönőrök többször is bántalmazták őt és társait, valamint erőszakos módszerekkel mesterségesen próbálták etetni őket.[35] Az éhségsztrájknak hamarosan tragikus következménye lett. Jatíndra Náth Dász indiai forradalmár szervezete 61 napnyi éhezés után feladta a harcot és a fiatal férfi életét veszítette. Ennek dacára a szabadságharcosok nem hagyták abba a sztrájkot, mert úgy gondolták, hogy „*semmi sem méltóbb és dicsőségesebb, mint halálig küzdeni egy igazságos és tiszta ügyért*".[36] A lakossági tiltakozások és Jatíndra Náth Dász halálesete miatt a kormány már nem tudta figyelmen kívül hagyni a sztrájkolók követéseit, ezért végül az elítélteket különféle csoportokba sorolták, és ennek alapján biztosították számukra a kategóriájuknak megfelelő ellátást. Mivel a sztrájkolóknak sikerült javítaniuk a politikai elítéltek helyzetén, ezért több mint száz napnyi önsanyargatás után felhagytak az éhségsztrájkkal.[37]

Bhagat Szingh a börtönben töltött időszak alatt a sztrájkon kívül, más módszerekkel is kifejezte politikai aktivitását. A közel két évig tartó bezártságot két dologra használta fel: az egyik, hogy minél szélesebb körben bővítse a tudását a politika, a gazdaság, az irodalom és egyéb tudományok terén; a másik, hogy az eddigieknél is többet tehessen az ország függetlenségéért. Az indiai ifjúság forradalmi nevelését kiváltképp fontosnak vélte, ezért 1929. október 19-én egy levelet küldött a Lahore-ban megrendezett pandzsábi diákkonferenciára, melyben arra bíztatta a fiatalokat, hogy bizonyítsák be a kitartásukat és rátermettségüket. Szerinte nem az az ifjúság legfőbb feladata, hogy fegyvert ragadjon, hanem hogy

[34] SINGH 2019: 66-67.
[35] SINGH 2019: 68-70.
[36] SINGH 2019: 70-72.
[37] JUNEJA 2008: 90-94.

eljuttassa a forradalom hírét az ország eldugott részeibe és egyformán felkeltse az ipari lakosság és az elszegényedett falusiak figyelmét is a szabadság ügye iránt.[38] Ezenfelül a többi függetlenségi harcosnak igyekezett tanácsokat adni és a bírósági tárgyalásokat arra használta fel, hogy hangot adjon az általa képviselt forradalmi eszméknek. Véleménye szerint a forradalom nem az egyéni bosszúállásról vagy az erőszak kultuszáról szól, hanem a dolgok jelenlegi igazságtalan rendjének a megváltoztatásáról. Szingh a forradalom jelentése alatt egy olyan társadalmi rend megalapozását értette, amelyet nem fenyeget az összeomlás, és amelyben az emberek megszabadulnak a kapitalizmus és a birodalmi háborúk okozta nyomorúságtól.[39]

V. Bhagat Szingh kivégzése

Bhagat Szingh kivégzésének dátumát a bíróság eredetileg 1931. március 24-ére tűzte ki, de mivel a hatóságok féltek attól, hogy nem lennének képesek visszatartani a tiltakozó tömeget, a kivégzést titokban egy nappal előrébb hozatták. Bár barátai szerették volna megszöktetni az ifjú szabadságharcost, ő ezt a lehetőséget visszautasította, mert úgy vélte, hogy példamutatása ösztönözni fogja az indiai anyákat, hogy arra tanítsák gyermekeiket, hogy készek legyenek feláldozni magukat a forradalom oltárán. Amennyiben ez sikerül, akkor a Birodalom képtelen lesz megfékezni a függetlenségi törekvéseket.[40] Szingh ateistaként a halála előtt pár nappal ezeket a sorokat vetette papírra: „*Okkal fogom feláldozni az életemet. Mi lehetne ennél nagyobb vigasz? Egy istenhívő hindu számíthat arra, hogy királyként születik újjá; egy muszlim, vagy egy keresztény álmodozhat arról a pompáról, amit remél, hogy a paradicsomban élvezhet szenvedései és áldozatai jutalmaképpen. Nekem milyen reményem legyen? Tudom, hogy az lesz a vég, amikor a kötél a nyakam köré feszül és a szarufa elmozdul a lábam alól…*

[38] SINGH 2019: 104.
[39] SINGH 2019: 147-148.
[40] SINGH 2019: 122.

A lelkem semmivé lesz… Anélkül az önző indíték nélkül, hogy bármiféle jutalmat kapjak itt, vagy a túlvilágon, teljesen önzetlenül szenteltem az életemet a szabadság ügyének".[41]

Az akasztásra március 23-án este hét körül került sor a Lahore-i börtönben. Bhagat Szingh a kivégzés előtti utolsó óráit azzal töltötte, hogy Lenin egyik könyvét olvasta. Amikor eljött az idő, a mindössze huszonhárom esztendős ifjú énekelve vonult a bitófa felé és búcsúzásképpen megcsókolta a kötelet.[42] Egy dolog biztos: a szabadságharcos aznap este legendává vált és a mai napig is nagy népszerűségnek örvend az egész szubkontinensen. Saját emléknapot kapott, filmek és dalok készültek róla és a mártíromsága most is az elnyomás elleni küzdelem szimbólumaként szolgál.[43]

VI. Összegzés

Tanulmányom célja az volt, hogy Bhagat Szingh példáján keresztül bemutassam, hogy milyen módszerekkel és mennyire hatékonyan tudtak fellépni az átlagos indiai emberek a Brit Birodalom ellen. Míg „*az elit réteg nacionalizmusa kompromisszumot és kiárusítást jelentett a britek felé*",[44] addig a hétköznapi emberek sokkal nyíltabban és bátrabban mertek szembeszállni a brit gyarmatosítókkal. Mivel nekik nem volt lehetőségük parlamenti ülések és tárgyalások útján egyezségeket kötni az angolokkal, ezért kénytelenek voltak más eszközökhöz nyúlni. Olykor békés tüntetéseket szerveztek, mint például a Simon Bizottság bojkottálásakor, máskor erőszakosabb

---

[41] SINGH Why I am an Atheist? 8-9.
[42] SINGH JUSS 2021: 19-21.
[43] Például többek között az indiai parlament épületében is szobrot emeltek neki. 2008-ban Bhagat Szingh nyerte el az *India Today* magazinban a *„legnagyobb indiai"* titulust. Az életéről készült filmek közül kiemelkedik a *The Legend of Bhagat Singh* nevezetű alkotás. Továbbá a róla szóló dalok közül leginkább Gurdas Maan, indiai színész és énekes *Punjab* című számát érdemes megemlíteni, amely egyszerre tiszteleg Bhagat Szingh emléke előtt és szolgál társadalomkritikaként.
[44] BYRAPPA 2017: 16.

módszereket alkalmaztak, mint a Saunders gyilkosság és a parlamenti bombatámadás esetén. Fokozott publicitáshoz juthattak a tárgyalások és a különböző diákkonferenciák során. Tevékenységükkel bebizonyították, hogy az aktív ellenállás legalább annyira eredményes stratégiája volt a függetlenségért folytatott küzdelemnek, mint a passzív rezisztencia. Annak ellenére, hogy az európai történetírás az indiai függetlenségi mozgalmat illetően még mindig csak a politikai vezetőréteg tevékenységeire összpontosít, véleményem szerint sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az olyan függetlenségi aktivisták életútjának kutatására, mint például Bhagat Szingh, aki egy átlagos indiai polgárként képes volt megingatni a brit-indiai kormányzat stabilitását, és a hazájáért tett áldozata által indiaiak millióit inspirálta arra, hogy harcoljanak az országuk függetlenségéért.

Összességében úgy vélem, hogy a kutatásom gyakorlati hasznossága legfőképpen abban mutatkozik meg, hogy két általános igazságra próbálja felhívni az olvasó figyelmét: az egyik, hogy amennyiben az alsóbb osztályokhoz tartozó társadalmi rétegek félreteszik a köztük lévő vallási és ideológiai ellentéteket, valamint összefognak a közös cél érdekében, akkor ők is képesek meggyengíteni az uralkodó politikai hatalmat; a másik, hogy az elnyomás alatt élő országoknak nem szabad beletörődniük a sorsukba, hanem a saját kezükbe kell venniük az irányítást. Ez a két tanulság manapság éppúgy megállja a helyét a világ bármely részén, mint ahogy Pandzsáb régióban tette az 1920-as és 30-as években, amikor az indiai forradalmárok egy bátor fiatalokból álló csoportja egyedül próbálta megdönteni a Brit Birodalmat, anélkül, hogy akárcsak a legcsekélyebb külső segítségre is számíthatott volna.

Irodalomjegyzék

Szakirodalom és tanulmányok

BYRAPPA, Ramachandra 2017. Patriotism, propaganda and punishment in British India (1914–1919). In: Fodor József Péter, Marosi Renáta, Miklós Dániel, Péró Krisztina, Szabó Roland (szerk.): *Az első világháború irodalmi és történelmi aspektusai a kelet-európai régióban. Tanulmánykötet.* Budapest. Trefort-kert Alapítvány – Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat.

CHANDRA, Bipan 1989. *India's Struggle for Independence 1857-1947*. New Delhi. Penguin Books.

GÁTHY Vera 2017. *India: A múltból a jövő felé*. Budapest. Typotex, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

JUNEJA, M.M. 2008. *Biography of Bhagat Singh*. Hisar. Modern Publishers.

METCALF, Barbara D. – METCALF, Thomas R. 2002. *A Concise History of India*. Cambridge. Cambridge University Press.

MOFFAT, Chris 2019. *India's Revolutionary Inheritance Politics and the Promise of Bhagat Singh*. Cambridge. Cambridge University Press.

NOORANI, A. G. 1996. *The Trial of Bhagat Singh Politics of Justice*. Delhi. Oxford University Press.

SINGH JUSS, Satvinder 2021. *The Execution of Bhagat Singh. Legal Heresies of the Raj*. Noida. HarperCollins Publishers India.

WOLPERT, Stanley 1997. *A New History of India*. Fifth Edition. New York. Oxford University Press.

Elsődleges források

Önéletrajzok, esszék

NEHRU, Jawaharlal 1936. *An Autobiography*. London. John Lane, The Bodley Head.

SINGH, Bhagat: *Why I am an Atheist?*

Forrásgyűjtemények

SINGH, Bhagat (edited by Chaman Lal) 2019. *The Bhagat Singh Reader*. Noida. HarperCollins Publishers India.

SINGH, Bhagat (edited by Chaman Lal) 2017. *The Jail Notebook and Other Writings*. New Delhi. LeftWord Books.

Újságcikkek

Brassói Lapok. 1929. április 11. 51(88). *Az indiai nemzeti forradalmárok merényletet követtek el a delhi-i törvényhozó testület ellen.*

Dundee Courier. 1928. november 19. Death of Indian Agitator.

Northampton Chronicle and Echo. 1929. április 8. *Bomb Outrage in India. Finance Minister and Others Injured.*

Northern Whig. 1929. április 9. Indian Parliament Bombed.

Pesti Hírlap. 1929. április 9. 51(79). *Bombát dobtak az indiai parlament üléstermébe.*

Pesti Hírlap. 1929. április 19. 51(88). *Az indiai anarchista mozgalmak.*

Portsmouth Evening News. 1929. április 8. *Bomb Outrage at Delhi*

The Scotsman. 1929. november 19. Lala Lajpat Rai: *Indian Leader's Death. Idol of the Punjab.*

Újság. 1929. április 9. 5(79). *Bombát dobtak az indiai törvényhozó gyűlés termébe.*

MAINTAINING MINORITY HERITAGE IN THE EUROPEAN UNION

Future ways and possibilities in education

CZIRÁKI BÁLINT

I. Introduction

Different states all around the world are facing several crises recently caused by economical, political, social and lately epidemiological threats and challenges. The state itself is questioned in many ways by certain economists and participants of business life. The state as a driving force of the economy in the Western world in the 21st century is not concensual. Even the existence of nation-states in Europe gets questioned.[45] Ultimately, solution for identifying and adapting the role of the state today is still something that should be searched for. Still, if we think in nation-states and we search for the role of the state as the leading force of societies, we must come to the realization that this role will not be the same as before. Besides, the crisis of the state is enlarged by the rapid socio-economical changes for which the 21th century politics does not have the answer yet.[46] As Helen James writes "*the State has a restricted but essential role in fostering economic development and human well-being*".[47] However, the question is, from whom the restriction comes. If society itself is the restricting force for the state then the importance of society is far greater than ever before. James also states that the requirements of a modern, democratic system, which is a key factor for economical development, are federalism and uplifting of underprivileged regions and ethnicities.[48] It follows therefore that economic development, thus the well-

[45] ANDERSON 1991: 81.
[46] BOHANCZYK-KUPKA - PECIAK 2019: 24.
[47] JAMES 2006: 36.
[48] JAMES 2006: 34.

being of the state and the communities of people in wider context, depends on how the majority and minorities are able to live together. The aim of this essay is to provide proof for that theory.

Defining the term minority is essential during the analysis. In general terms, there are several classifications of minorities, but this paper will only deal with the issue of ethnic groups as minorities within the European Union. However, defining the term 'minority' according to international law is complicated. The national law of the member states contradicts the laws embedded the EU as a supranational body which makes it hard to find a consensual definition. Also, as it is written in a study carried out by Lilla Farkas "*the integration of racial or ethnic minorities in European societies is not measured as such, rather, the integration of immigrants has been assessed for over a decade. The measurement of Roma integration is less developed"*.[49] This makes it even harder to be accurate, especially in case of the definition of ethnic minorities. However, it is a must to define this term to have clear basis for the essay. In this paper, the definition of Martin Kahanec will be used. He defines minorities in his study as "*those groups exhibiting cultural preferences different to those of the majority population, or groups with different cultural and societal origins*".[50]

The method which is going to be used during the study is the analysis of the Jewish population in Hungary concentrating on the inhabitants of Zala county. The historical perspective will help us understand how the state of being a minority has changed over the centuries. Also, searching for the possibilities of an educational implementation of the findings must be a priority. This could help the understanding of ethnic minorities which could be the first important step in maintaining their cultural heritage. This could help the integration of minorities in long term and by doing that, member states of the European Union will look forward to a more flourishing future.

---

[49] FARKAS 2017: 118.
[50] KAHANEC 2010

The relevance of the topic is indisputable. The crisis must be solved, the challenges must be faced and the maintenance of minority heritage is one of the most important factors, when it comes to minority integration, as it was described previously. However, until this point mostly economical aspects were considered, but the cultural aspect is as important as the economical one. As human beings our survival does not only depend on states and economies but on cultural integrity and cultural development as well. It is debated whether culture plays a role in economical development and if so then how important that role is but if we consider culture as a measurable scale, then there should be levels of development, too. If we accept this idea we can implicate that the level of cultural development correlates with the development of economy. Therefore, integration of minorities and the ability of different ethnicities to live together prosperously lead to development in the cultural scale and thus development of the economy.

II. About the method

This paper will rely on two bases: most importantly on the primary sources that could be found in the Historical Archives of Zala county and on outdoor locations throughout the county. It was essential to visit the Jewish cemeteries within the county (except the one in Zalaegerszeg). The names and dates will play an important role in the analysis. The Jewish population as a minority was chosen for observation and analyzation due to practical reasons: there are a lot of sources and a lot of physical memories which makes the research far more easier than it would have been with any other minorities. In addition, Jewish population can be considered historically a significant minority in almost every European country. However, what counts as a huge drawback in this case is that historically, Jewish population is not counted as ethnicity in many countries. For example, in the 19th century, in Britain and France Jewish people were

considered a religious ethnicity.[51] Furthermore, the main minority issue of the observed period was a result of religious differences. In Germany, *the Kulturkampf*, which had began under Bismarck discriminated Catholics.[52] In contrast, the French state was eager to raise the number of Catholic state schools in the country. However, the question of ethnicity was not carrying importance at that time as discrimination on language and cultural ground was not common.[53] In spite of this, Jewish population can be considered an ethnicity or at least we must accept that their special situation excludes them from the category of solely being a religious minority. As it is written in the *Pluralism Project* of Harvard University "*along with their traditional notion of Judaism, the immigrants from Eastern Europe brought with them a solid sense of their own ethnicity. In the old country, whether it was Russia, Poland, or Lithuania, Jews identified themselves as Jews rather than Russians, Poles, or Lithuanians. Despite having lived in a country for centuries, they had their own national culture, language, and society*." This special duality of Jewish population makes it even a better example of being a minority.

III. Jewish minority in Zala county

The history of the Jewish population in Zala county dates back to the 1690's,[54] even though the growth of this ethnicity across the county took another century. There are sources that mention the appearance of Jewish people in Keszthely, Sümeg and Zalaszentgrót in 1725.[55] Today, Sümeg is part of Veszprém county, but the other two cities are having great importance on preserving the memories of the Jewish community of Zala county. These were the two towns in the 18th century which attracted the

[51] ALCOCK 2000: 33.
[52] ALCOCK 2000: 34.
[53] ALCOCK 2000: 33.
[54] GOLDSCHMIED 2005: 10.
[55] GOLDSCHMIED 2005: 11.

incoming Jewish population to settle down. We can implicate that from certain records and decrees and by the number of graves in the Jewish cemeteries. For example, in Zalaszengrót's Jewish cemetery 288 people are buried. Given that the population of the town itself was 8754 at its peak (in 1960), it is a relatively high number, especially, if we consider the damages made by the Holocaust and the pogroms of the early 20th century.[56] The assimilation is not counted either which is an important factor in case of the Jewish population.[57] The number of graves in the Jewish cemetery of Keszthely is about the same; however, there is no register so it cannot be verified.

Keszthely and Zalaszentgrót can be identified as two main focal points but it is only true in the dimension of urban Jewish population. In 1735, it was recorded that in the county there were 106 Jewish individuals overall while only 24 of them were living in Keszthely.[58] In another record (from 1746), it is written that there were 92 Jewish families located in 27 settlements inside the county. Keszthely and Zalaszengrót were only the the homes of 19 families out of the 92.[59] This means the other families must have been living in villages. The number of Jewish population was growing fast and the number of Jewish people living in urban environment was also growing rapidly, reaching 50% by 1910 but still huge population were living in rural areas.[60] There are two possible reasons behind it.

First and foremost the Jewish ethnicity as a Hungarian minority just as layered socially as any other ethnicity. Usually, in historical, sociological, economical analyses they are mostly characterized as urban, rich traders or urban intellectuals.[61] However, there is a basis for this stereotype. Since the

---

[56] ORMOS 2005
[57] SZÉCHENYI 2015: 5.
[58] GOLDSCHMIED 2005: 11.
[59] GOLDSCHMIED 2005: 12.
[60] GOLDSCHMIED 2005: 37.
[61] SZABARI 2015: 54.

start of recording *virilis* lists collecting the names of highest tax payers in Hungary (separately by counties) we are able to come across Jewish people inside the top ten of the ranklist. To mention a famous example, *Malvin Kohn* (later she changed her family name to Kovács) who was the first female medical doctor of Egerszeg[62] was on this list (one of the highest taxpayer of the town of Egerszeg) as a newcomer. Furthermore, inside the other well-known tax payers who had regular place on the *virilis* list of Egerszeg, we are able to see several Jewish people. The massive representation of Jewish population in the intellectual fields can be verified as well if we consider that the Jewish minority made up 5% of the population of Hungary in 1910,[63] while their representation in higher education at the same time was around 10%.[64]

In spite of all these facts collected we would be mislead if the layers of the Jewish society are not considered. Generally, we are mislead because of the stereotypical thinking as today more than 80% of the Jewish ethnicity in Hungary live in the capital city. However, at the dawn of the 20th century, half of the Jewish citizens still lived in villages and rural areas. Although 10% of the students in higher education were Jewish, this means no more than 2000 Jewish students out of the 900.000 Jewish minority citizens living in Hungary that time. In addition, the Hungarian settlement structure indicates that in the rural areas of the country there could not have been place for wealthy Jewish merchants or industrialists as these regions were lacking industry, capital and developed economy. In 1945, the *economical inspectorate* of Zala county recorded the following: *"The industry of Zala county is almost*

---

[62] The name of the town today is Zalaegerszeg, but sources from the observed period mention it as 'Egerszeg'. First appearance of the name dates back to 1266, when King Béla IV. gave the domain of 'Egerszeg' to the Diocese of Veszprém. (Source: Zala megyei oklevél tár. „*IV. Béla király adománylevele Egerszeg nevű birtokról a veszprémi egyház részére. 1266. nov. 23.*")
[63] DON – MAGOS 1985: 437.
[64] KOVÁCS 1995

solely determined by small factories whereas the dominant form of husbandry is based on small-estate farming".[65] Besides that, there are many contradictions in the stereotype sat up by societies throughout Europe. For example, in the early and middle 18th century Jewish people could not own land in Hungary. That is the reason they are remembered as successful merchants; urban areas attracted these merchants because of the obvious economical reasons. However, about 80% of the Jewish population in Zala county in 1746 were living in rural areas.[66] This means the majority of the Jewish ethnicity in this region did not earn their livelihood by trading and they were kept away from farming, too. This indicates two important facts: firstly, the majority of Jewish citizens were not rich and the assimilation started unconsciously. The fact that assimilation was stronger in rural areas seems to be obvious, if we consider the power of communities. In the town of Keszthely, as it was one of the focal points of Jewish population (in Zala county), a synagogue and a Jewish cemetery were built and the Jewish citizens of the town could represent themselves as a minority of the town – while in villages it was unimaginable. The only way the Jewish minority could separate themselves from other ethnicities in a village is by their own cemetery. Karmacs is a good example for that. There is a small Jewish cemetery at the border of the village. About 15 graves can be found. This means about 30 people who were buried there. In comparison with the population of the village, this is a relatively low number. This can indicate two theories. Firstly, that the Jewish community of that village was small. This idea could be strengthened by the fact that 14 individuals were sent to ghettos or concentration camps during the second World War.[67] On the other hand, it must be considered that the power of assimilation was far more stronger in rural areas than we thought before and many of the Jewish population were not buried in their

[65] KÁPOSZTÁS 1977. It is a self-made translation from the original Hungarian record.
[66] GOLDSCHMIED 2005: 12.
[67] GOLDSCHMIED 2005: 288.

own cemetery. I would prefer this idea. Especially, if we take into consideation that the percentage of the Jewish population in Hungary is 5%, while in Karmacs it is not even around 1%.

This whole issue reflects on the duality of the Jewish population and on the duality of every minority. This is the duality of assimilation or separation. There are several examples that show this duality: the Jewish population of Keszthely separated their community. They had their own institutions for helping each other and for leading their own community. For example, they had aiding insititutions (Chevra-kadisa).[68] On the other hand, they sent their children to the high school of the town and they played an important role in the economical life of the town. Later on, in the socialist era, Jewish names, like Deutsch or Fischer, even appear in the lists of foreman of rural areas.

This duality is the most important message for building a prosperous future. These communities must be accepted, acknowledged and their separation must be turned into integration. If the majority of the society is able to understand the role of minority communities and if the majority can integrate minorities into a majority ruled society while not forcing the majority culture on minorities, then they look ahead to a sustainable future. That is why historical context can provide better insight into the heritage of a minority such as the Jewish community in Hungary. Also, that is why preservance of physical memories and heritage are important first steps on this road to implement complex socio-economical changes.

IV. Educational implementation

The complexity of this issue calls for a wider perspective. Several fields can and need to work together in order to maintain minority heritage across

[68] GOLDSCHMIED 2005: 20.

Europe. The framework of the European Union is the perfect tool for the realization of this important project, for several reasons.

Firstly, because of the existing dependency within the European Union. According to a study carried out by the European Council, *the strategic dependencies* are considered as key issues and strategic interests "*such as security, safety, health and green and digital transformation*" are existing within the European Union. The issue of minority heritage can be considered a question of cultural identity which in our case bares great importance on the economy. The ethnic map of the EU member states is rapidly and constantly changing, thus the importance of minorities is rapidly growing proportionately. This implicates that the issue of minority heritage will be one of the strategic dependencies in the European politics of the upcoming decades. This theory is strengthened by the fact that the EU has recently launched a long-term vision for rural areas. As it is written on the official website of the European Union "EU Rural Action Plan *will foster territorial cohesion and create new opportunities to attract innovative businesses, provide access to quality jobs, promote new and improved skills, ensure better infrastructure and services, and leverage the role of sustainable agriculture and diversified economic activities*". These economical goals must be carried out in accordance with social changes to reach a complex socio-economical development which can bring stability and sustainability within the rural areas of the EU. One of the several required projects would be the acknowledgement of the cultural diversity between majority and minorities, which is a key factor in the rural areas, and the maintenance of the heritage held by minorities.

Besides dependencies, funding is the other main reason in favour of the EU framework. Firstly, a project of any sorts can be put into wider implementation (even EU-wise) in case if it is funded by an organisation of the European Union. There are five big funds that can be approached within the EU framework: *European Regional Development Fund* (ERDF), *European Social Fund* (ESF), *Cohesion Fund* (CF), *European Agricultural Fund for Rural*

Development (EAFRD) and *European Maritime and Fisheries Fund* (EMFF). Out of the five categories almost every fund could potentially support the project as it would be able to help the integration of different ethnicities, education, rural development and even good governance. However, the 'ESF' concentrated on investing in education during the period of 2014-2020 and it is also stated on the website of the European Commission that "*20 % of ESF investments will be committed to activities improving social inclusion and combating poverty (also known as thematic concentration)*". Another dimension of funding could possibly be opened in case of a research project. 80 billion Euros for research projects were granted by the EU (exactly the 'Horizon' programme) between 2014 and 2020. There is a huge probability of this resource to remain available in the near future as well because of the need for scientific and academic research.

A model which I advise to be used for educational purposes in case of cultural studies is *Project Based Learning*. It is now globally recognised as one of the most effective ways for students to learn by. Within PBL there is a slightly new framework worked out by several civil organisations like *Getting Smart* or *Project Management Institute Educational foundation*. There are six criteria which are essential in order to achieve HQPBL.

The first one is intellectual challenge and accomplishment. This means that the aim is not only to make students have fun but to challenge their intellect. The duration of the project can be counted in weeks or months as well. They need to be able to think critically and the overall aim of the project should be to achieve a product in the end. This can be an essay, a conference, a lecture or any other kinds of intellectual product of the participants. Collaboration is another key factor for HQPBL, and it is going to be further elaborated on in this essay, but it must be mentioned that group work is the most suitable form of work for the students. In group work, we are able to involve as many students in the project as we can. Besides, students will learn how to cooperate as well, while they will not feel that they are lost and they

will be able to help each other out. This can give another boost for students and – as a result – the end product will be more valuable too. In case of dealing with minority heritage, it would mean that students form groups and afterwards the project can be started. Following the *Task Based Learning* form (Pre-activity task; Activity; Post-activity task) could be key for the proper end result. This method is usually used in language teaching but the general idea of it can be applied to any sorts of educational aims.[69] Before heading out for fieldwork, a background questionnaire should be taken. The aim would be to get information about the participants' background for further investigation and about their knowledge on the topic. As it is stated in a study carried out by Leslie and David Rutkowski background questionnaires are "*developed with a focus on feasibility and increased utility"* with a *"unanimous sentiment that response burden … be kept to an absolute minimum, in order to maximize participation and quality"*. They also state that with great attention on background indicators they can be proper tools for assessment or survey.[70] Fieldwork can be organised and realized in several ways. Groups get different locations and tasks in their town or county and they are allowed to arrange their fieldwork freely gathering data as a team. Other than that, the teacher is able to organise a class trip for participants. A huge advantage of this is that the teacher is able to coordinate and control everything. On the other hand, in this case students will not work independently, which makes cooperation less important and by this cooperation criteria will not be perfectly satisfied.

Authenticity is the second factor connected to HQPBL which means that "*students work on projects that are meaningful and relevant to their culture, their lives and their future"*. In case of the 'minority heritage' project the relevance is undoubted as their socio-cultural and economical environment could

[69] KHOIRUL - YUDHI 2016: 170.
[70] RUTKOWSKI - RUTKOWSKI 2010: 9.

depend on cultural integrity between majority and minorities which can be developed by this project. Overall, their future depends on them and on their education indirectly.

Public product is the third element. This means that students are not only working in school but also beyond it. They share their findings and products with experts and they get feedback as well. This guarantees professionalism. Because of several criteria of HQPBL it seems to fit higher education but I believe that for 11th and 12th graders it is a realistic goal to participate in a project like this. Not only for the reason that they are mature enough to handle such an important issue, but they also come from all the layers of society and have a more massive representation while students in higher education represent only a small margin. In Hungary, in 2021 the number of students in higher education is around 200.000 and this number is constantly decreasing since 2010.[71] These students make up 2% of the Hungarian society and 11% of the participants of education.

Collaboration, which is the fourth element, was mentioned before. It is really important that in case of a collaborative project individual work does not exist. Students are required to share every task and think collectively. Besides of its beneficial effects on skills, it can improve discussion, gathering ideas and generally thinking about the issue. By doing this, they are deepening usable knowledge which can help understanding the issue, which is the first real step in solving the problems of societies that we ought to face in real life.

The fifth factor is *Project Management* which is an important element because of the practical skills students can acquire like time management but it is not strongly connected to the issue of minority heritage.

The sixth one is *Reflection*. In every kind of learning process some forms of reflection are needed either in a self-reflection form or in form of peer-

[71] OKTATÁSI ADATOK, 2019/2020

reviews. However, in case of HQPBL this reflection could go beyond the end product. For example, the end product is an essay or study, then a conference would be an important "aftermath", where students, teachers, experts and even policymakers would be able to share thoughts and ideas. This could be done both on national and international levels. International levels are needed to be integrated to the project as no EU member state can think that the problems can be solved individually or solely nation-widely.

Besides project works in education, there are other possibilities to consider as the issue itself is a complex one. Remaining in the framework of education, it must be added that not every school or region is able to apply and participate in a project of sorts and the state would not be able to provide resources and spread this important issue to every part of a country. In 2019, the average spent on education in the European Union was 4.7% of the GDP. However, the amount spent on education varied according to the size of different countries. For example, Germany only spent 4.3% of its GDP on education (and it is below EU average) while Iceland almost the double amount (7.3%). The pattern is not totally accurate as there were bigger countries within the EU like Sweden or France who spent more than the EU average on education, and it can be seen that there are smaller countries like Hungary or Romania who spent below the EU average. There is also a geographical differentiation as well and it is far more important. From the statistics, it can be clearly seen that generally in Western Europe and in Northern Europe the state spends more on education than in CEE or in the Balkans.[72] For Western European countries like France, Spain or Germany it has great importance how much they care about their educational system as minority issues affect them more because of the immigration which tends to be higher than in any other parts of the EU.[73]

---

[72] EDUCATION SPENDING AS A SHARE OF GROSS DOMESTIC PRODUCT (GDP) IN EUROPE IN 2020

[73] OVERALL FIGURES OF IMMIGRANTS IN EUROPEAN SOCIETY

Maintaining minority heritage will help the integration of minorities while it creates a completely new environment for both the majority and minorities within the country. In contrast to spending on education, another statistics show that Western European countries are more tolerant to any kind of minorities than in Eastern Europe. For example, the acceptance of Jewish people in Romania is 40% while in France it is 76%.[74] For the reasons behind the huge differences in the percentage of acceptance, in historical context should one search, but the homogenous society structure can be listed as a cause, too. While in the Eastern European region the political clashes between different ethnicities resulted in the rise nationalism and chauvinism, the Western colonialization brought along the ideology of multiculturalism, thus acceptance towards other minorities. The nationalist ideology in the Eastern region supports homogeneity in society which ultimately ends in intolerance towards minorities. Despite the homogeneity that these Eastern European countries have, there are reasons why these countries should maintain minority heritage, as multiculturalism has also appeared even if just in bigger cities (metropolitan area). This is a forming power of society which drives nations to changes. Meanwhile these nations should not forget their shared history with the shared historical minorities like Hungarians in Slovakia or Gypsies in Hungary.

All of these mentioned statistics are important but in overall the aim is universal and every EU member state needs to share the idea of maintaining heritage of minorities. That is why including minority culture, heritage and conservation in the curriculum of public and higher education could be on the agenda. There are some positive examples concerning this issue. In Hungary, the organisation of MAZSÖK (Hungarian Jewish Cultural

[74] EASTERN AND WESTERN EUROPEANS DIFFER ON IMPORTANCE OF RELIGION, VIEWS OF MINORITIES, AND KEY SOCIAL ISSUES

Heritage Fund) financially supports teachers who make lesson plans about Jewish cemeteries as a part of a project.

Physical restoration and maintenance of memories of minorities are just as important as the intellectual work. As Rodney Swink writes in one of his article "*a visible presence of heritage within our communities adds to our sense of connection with both the past and present; it serves as an anchor to place, a reassurance that we are part of something larger but also something special*".[75] In case of Jewish minority this can mean the maintenance of cemeteries or renovation of synagogues. This would not be something new as for example in Hungary renovation of Jewish cemeteries is an existing thing. In 2019, the town of Zalaszentgrót, with one of the biggest Jewish cemetery of Zala county, gathered support for the renovation of the town's Jewish cemetery. Despite the fact, the MAZSÖK made an invitation to a tender aiming the renovation of Jewish burials and cemeteries throughout the country, funding the cause with 400 billion Forints, it seems that the state of Jewish physical heritage is still worrisome.

V. Conclusion

The aim of this essay was to provide a historical picture about the state of being a minority. The history of the Jewish population in Hungary reflected on the duality that these communities must face. It also showed how the majority approached towards minorities throughout the centuries. From this historical context we should be able to learn for the purposes and aims collected in the essay. The educational implementation is a key element as well because the most effective way for social changes is to educate our children so to achieve changes that route deeply.

[75] SWINK 2014.

Bibliography

ALCOCK, Antony 2000. *A History of the Protection of Regional Cultural Minorities in Europe: From the Edict of Nantes to the Present Day*. London. Macmillan Press.

ANDERSON, Gordon 1991. The Reduced role of the nation-state in the 21st century. *International Journal on World Peace*. 8(1).

BOHANCZYK-KUPKA, Dominika – PECIAK, Renata 2019. Some Reflections on the New Challenges Facing the Modern State. *Argumenta Oeconomica Cracoviensia*. 20(1).

DON, Jehuda – MAGOS, George 1985. A magyarországi zsidóság demográfiai fejlődése. *Történelmi Szemle*. 28(3).

EASTERN AND WESTERN EUROPEANS DIFFER ON IMPORTANCE OF RELIGION, VIEWS OF MINORITIES, AND KEY SOCIAL ISSUES. Pew Research Center. URL: https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/ (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

EDUCATION SPENDING AS A SHARE OF GROSS DOMESTIC PRODUCT (GDP) IN EUROPE IN 2020. Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/1073151/education-spending-in-eu-countries/ (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

FARKAS Lilla 2017. *The meaning of racial or ethnic origin in EU law: between stereotypes and identities: Including summaries in English, French and German*. Luxembourg. Publications Office of the European Union.

GOLDSCHMIED István 2005. *A keszthelyi zsidóság története 1699-2005*. Keszthely. Keszthelyi Izraelita Hitközség.

JAMES, Helen 2006. *Security and sustainable development in Myanmar*. New York. Routledge Press.

KAHANEC, Martin 2010. *Ethnic Minorities in the European Union: An Overview*. Bonn. Bonn University Press.

KÁPOSZTÁS István 1977. *Dokumentumok a magyar mezőgazdaság történetéből, 1945–1948*. Budapest. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

KHOIRUL, Anwar – YUDHI, Arifani 2016. Tasked Based Language Teaching: Development of CAL. *International Education Studies*. 9(6).

KOVÁCS M. Mária 1995. A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években. *Budapesti Negyed*. 3(8).

OKTATÁSI ADATOK, 2019/2020. Központi Statisztikai Hivatal (KSH). URL: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920/index.html (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

ORMOS Mária 2005. Az antiszemitizmus alakváltozatai a XX. században. In: PAKSY Zoltán. *Az antiszemitizmus alakváltozatai*. Zalaegerszeg. Zala megyei Levéltár.

OVERALL FIGURES OF IMMIGRANTS IN EUROPEAN SOCIETY. European Union Offical Website. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

RUTKOWSKI, Leslie – RUTKOWSKI, David 2010. Getting it 'better': the importance of improving background questionnaires in international large-scale assessment. *Journal of Curriculum Studies*. 42(3).

SWINK, Rodney 2014. *The importance of memory and place in heritage resilience*. United States Committee of the International Council on Monuments and Sites. Press release.

SZABARI Vera 2015. "1944" a szociológiában: akadémiai szociológia és antiszemitizmus Magyarországon. *Társadalomtudományi Szemle*. 5(2).

SZÉCHENYI Ágnes 2015. Az asszimiláció kérdései a dualizmus (1867–1914) korában – a magyar irodalom tükrében. In: *Választások és kényszerek Zsidó önkép és közösségtudat Közép-Európában*. Budapest. MTA BTK Irodalomtudományi Intézet.

VALLÁS ÉS IDEOLÓGIA INDIA JELENLEGI GAZDASÁGPOLITIKÁJÁBAN

Szekularizáció a gazdasági liberalizmus égisze alatt

GUTTYÁN BETTINA

I. Bevezetés

Az ezerarcú és „hihetetlen India" nem merül ki abban a 40 természeti és építészeti csodában, ami az UNESCO világörökség részét képezi.[76] India sokszínűsége magával ragad és gyönyörködtet, míg ősi kultúrájának echója még mindig jelen van az emberek által őrzött hagyományaiban. Azonban, mint ahogy a visszhang is egyre kevésbé hallható, úgy kezdett el a vallás is elhalványulni az elmúlt évtized mindennapjai folyamán, amellyel párhuzamosan India nemcsak atomnagyhatalommá avanzsálta magát, hanem ugyanilyen gyorsasággal zajlott az ország gazdasági és politikai berendezkedésének átalakulása is. 2014 májusában az Indiai Néppárt (Bharatiya Janata Párt, röviden: BJP) elsöprő győzelmet aratott az ország függetlenné válása óta vezető szerepet betöltő Indiai Nemzeti Kongresszus párt felett, majd 2019-ben megerősítette pozícióját. A jelenlegi miniszterelnök, Narendra Modi, akinek karizmatikus személyisége köré alakította ki a párt teljes imázsát, megosztó személyiségével a legfrissebb demokrácia szintjének meghatározásáról szóló felmérések, mint a The Economist Intelligence Unit Limited (EUI)[77] vagy a The Very First Varieties of Democracy (V-Dem)[78] jelentései szerint az autokrácia irányába vezeti az országot. Mindez a fejlődés dicső zászlaja alatt zajló folyamatként kerül interpretálásra a lakosság felé. Jelen tanulmány hipotézise szerint a gazdaság liberalizációjával együtt jár a szekularizáció is. A kutatási kérdés

[76] UNESCO WORLD HERITAGE CONVENTION
[77] THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT LIMITED 2020: 11-15
[78] ALIZADA ET AL. 2021: 14-15.

alátámasztására a vallás és a gazdaság viszonyának elemzését követően, az Indiában zajló események, jogszabályok és bírósági döntések vizsgálatával kerül sor. Az indiai szubkontinensen elterülő ország nem csak új politikai, hanem gazdasági irányvonalat is követ az elmúlt években. India élő példaként szolgál arra, hogy a gazdaság érdekeit szolgáló politikai döntések miként befolyásolják a társadalom vallási szokásait. A folyamatok globális vizsgálatával komplex képet kaphatunk arról, hogy milyen mozgatórugó a döntéshozók számára a társadalom hitrendszere.

II. A vallás és a gazdaság viszonya

Fontos leszögezni, hogy a fentiekben megfogalmazott feltételezés nem azt állítja, hogy a vallás jelentősége teljesen eltűnik a társadalom mindennapjaiból, hanem azt, hogy egyre csökken, köszönhetően annak az új gazdasági és politikai irányzatnak, melyet India követ a BJP párt hatalomra kerülése óta. Mivel az államnak mindig lesz szabályozó szerepe a gazdaságban, ha más nem, az adóztatás révén, így nehezen elképzelhető, hogy egy piac teljesen liberális keretek között működne, mint ahogy az is, hogy egy társadalom minden tagja hitetlen, pogány lenne. A szekularizáció, ami a hitvilágtól és a vallási szokások gyakorlásától való elfordulást jelenti, nem egyenlő a szekuláris állammal, amely alaptörvényében rögzíti a vallási semlegességet. Azt is fontos tisztázni, hogy a gazdasági liberalizmusnak nincs a világban egyformán, országokra levetített klasszifikálható típusa. Míg a nyugati liberalizmus az egyéni jogok, a szabad piac és a politikai demokrácia iránti normatív elkötelezettséget foglalja magában,[79] addig Jerzy Szacki lengyel politológus rávilágít a Liberalizmus a kommunizmus után című munkájában,[80] hogy mennyire más a volt szocialista országokban lezajlott a rendszerváltás után kialakult liberális politikai berendezkedés, amelyet

[79] GILPIN 2001: 65.
[80] SZACKI 1994: 24-26.

leginkább a szabadpiaci kapitalizmussal azonosítottak. Ugyanígy egy sajátos típusát találjuk a gazdaság liberális folyamatainak az ázsiai országokban is. Ezek közül a globális világgazdaság szempontjából legkiemelkedőbb jelentőségű Kína sajátos kapitalista „modellje", amely megdöntötte az Egyesült Államok hegemóniáját, még úgy is, hogy a kormányzó Kínai Kommunista Párt továbbra is a szocializmus politikai ideológiáját követi. Mégis, a tekintélyelvű politikai rendszerre épülve a liberális piac eme válfaja olyan sikeres, hogy az EUI legfrissebb számításai szerint Kína gazdasági teljesítménye piaci árfolyamon mérve 2031-re megelőzi az Egyesült Államokat.[81] Indiában is egy sajátos politikai és gazdasági reform szemtanúi lehetünk az elmúlt évtizedben. Az EUI 2021-es jelentése a „hibás demokráciák" közé sorolta Indiát, és míg a jelenlegi miniszterelnök megválasztásának évében, 2014-ben a 27. helyen állt, 2021-re az 53. helyre került a világranglistán. E drasztikus változásért Narendra Modi miniszterelnököt és a BJP-t teszik felelőssé az elemzők.[82] Konkrét okok között említik a 2019. augusztus 5-én kihirdetett, a Dzsammu és Kasmír régió különleges autonóm státuszának eltörléséről szóló törvényt, amely ellenében tiltakozások kezdődtek, reakcióként pedig a kormány a hadseregét mozgósította. A törvény bevezetése előtt korlátozta a médiát, a közszolgáltatásokat, a közlekedési szolgáltatásokat, ezért a gazdaság szinte leállt. Ezek a változások a nemzeti kisebbség jogait sértették, és a tüntetések civil áldozatokat is követeltek. Ugyanakkor Modi szakított elődeinek gazdaságpolitikájával, amely szinte láthatatlanul, lépésről lépésre megkezdte a társadalom vallási szokásainak átalakítását.

[81] THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT LIMITED 2022: 19.
[82] THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT LIMITED 2021: 33.

III. A függetlenség hajnalán

Természetesen túlzás lenne a szekularizáció teljes folyamatáért a jelenleg kormányzó pártot felelőssé tenni. Jawaharlal Nehru közel 20 éven át volt az ország első számú embere. Bár hindu családban született, nyilvánosan kritizálta a vallási szabályokat, akkor is, amikor vezető szerepet töltött be az India függetlenségéért folytatott harcban.[83] Az Indiai Nemzeti Kongresszus, élén Nehruval, 1977-ig minden választást megnyert annak ellenére, hogy igyekezett elhatárolódni a vallástól, ahogy tette azt lánya és a párt későbbi vezetője, Indira Gandhi is.[84] Raj Krishna indiai közgazdász esszéjében a gazdaság gyenge teljesítményét „a hindu növekedési rátának" nevezte.[85] Raj Michal Kalecki lengyel közgazdász elméletére alapozva a marxi osztályelmélettel párhuzamosan elemezte India gazdasági teljesítményét, illetve az egyes kasztrendszereket érintő gazdasági döntéseket. A mérsékelt növekedés egyik okának azt tartotta, hogy a kormány döntését befolyásolja az alsó középosztály és a gazdag parasztság, így csak addig támogatja a magasabb ütemű fejlődést, amíg az számukra is előnyös.[86] Habár az Indiai Nemzeti Kongresszus nem a hitbéli meggyőződésre alapozva próbált támogatást nyerni, és vezetői igyekeztek elhatárolódni a vallási ügyektől, mégsem jelenthető ki teljes nyugalommal, hogy nem járultak hozzá a szekuláris folyamatokhoz. Mint ahogy az 1970-es években Marc Galanter egyértelműen rámutatott, két lehetséges módja van annak, hogy az állam által hozott törvények gyakorolják uralmukat a vallásgyakorlás felett, melyeket „a korlátozás módjának" és „a beavatkozás módjának" nevezett. India szekuláris állam, mivel alkotmánya egyértelműen meghatározza, hogy nem avatkozhat bele vallási kérdésekbe, valamint 25-28. pontjai rögzítik a vallásszabadsághoz való jog részletes szabályait. Azonban

---

[83] NANDA 1998: 55-60.
[84] GOULD 2011: 236.
[85] NAGARAJ 2017: 2.
[86] RAJ 1973

a határvonal a jogértelmezés és a jogszabályok között gyakran elmosódik a Legfelsőbb Bíróság döntéseiben is. Az Indiai Nemzeti Kongresszus időszaka alatt is számos olyan jogszabály született bírósági döntések eredményeként, amelyek befolyással bírtak a vallási szokásokra, és gazdasági elemei is vannak, melyek liberális eszmékre engednek következtetni. Ezek az ítéletek a papi kinevezésre, illetve a papi személyek megítélésére, és az ahhoz kapcsolódó öröklésre vonatkoztak. Az Archaka (templomi pap) kinevezések körüli konfliktus eredete a Tamil Nadu Vallási és Jótékonysági Alapítványokról szóló 1959. évi törvény 1970-es módosítása, amely eltörölte a tisztségre való öröklési jogosultságot, mivel a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy egy Archaka kinevezése alapvetően nem vallási cselekmény, hanem világi jellegű tevékenységnek számít, tekintettel arra, hogy öröklés útján valósulhatott meg. Mi több, egy későbbi döntésben azt is meghatározta, hogy habár a szertartások vallási cselekedetnek minősülnek, maga a pap személye világinak.[87] Ezen döntéseket azért értékelhetjük úgy, mint liberális gazdaságpolitikai rendelkezések, mivel megszüntették az egyházakon belüli feudális öröklési rendszert, mellyel, ha konkrét magánvagyon nem is járt, de egy döntési és a templom vagyona fölötti rendelkezéshez kapcsolódó szerepkör igen. Továbbá magával hordozta a liberális gazdaságpolitika társadalmi mobilitásra vonatkozó eszméjét is, mivel ezen döntések alapozták meg a Legfelsőbb Bíróság egy későbbi, 2002-es döntését is, ami a templomi szolgálat elvégzéséhez előírt szakképesítés vonatkozásában született, és amivel minden kaszt előtt, beleértve a brahmanikusokat is, megnyitotta a papi pályát, ezzel pedig hozzájárult a társadalmi különbségek és a kasztrendszer megszüntetéséhez.[88]

A liberális gazdaságpolitika egyik fontos szegmensének tarthatjuk a nők kitettségének csökkentését is. A vallási szokások alapján az elhagyott muszlin

[87] TARABOUT 2018: 6.
[88] TARABOUT 2018: 6.

feleség jogosult egyszeri kárpótlási díjra, azonban 1978-ban Sáh Bánó Bégam ehelyett rendszeres tartásdíjat követelt volt férjétől, az ismert indauri muszlim ügyvédtől. Az elhagyott asszony beperelte volt férjét, és a Legfelsőbb Bíróság neki adott igazat.[89] Ezen ítéletre is nem csak vallási szokásokat felülíró döntésként tekinthetünk, hanem gazdasági szempontból is érdemes végiggondolni. Statisztikai adatokkal nehezen bizonyítható, hogy ezen döntésből eredően a válás anyagi vonzata hány muszlim férfit tartott vissza felesége elhagyásától, de feltételezhetően nagy hatással bírt.

Az előbbiek példája alapján az Indiai Nemzeti Kongresszus nem vállalt nyíltan olyan nézeteket, amely a vallási hovatartozás alapján osztotta volna meg a társadalmat, ugyanakkor a 2014-es választások nem csak a politikai és gazdasági irányok terén hoztak pártfordulást, hanem társadalmi szempontból is meghatározó szerepük van.

IV. Hindutva, az új korszak

India jelenlegi miniszterelnöke Narendra Modi pályafutása kezdetétől nem határolódott el a vallási nézeteinek kinyilvánításától. A kezdettektől fogva fenntartások nélkül foglalt állást a hinduizmus értékei mellett, ami növelte népszerűségét, hiszen az Egyesült Államokban a 2001. szeptember 11-i terrortámadás miatt Indiában is megváltozott közhangulat, és a muszlimellenes kijelentések már nem párosulnak szélsőjobboldali fasiszta nézetekkel. Modit hírbe hozták a Gujarat államban lezajlott 2002-es muszlim mészárlással. Azzal vádolták, hogy állam miniszterelnökeként, az ő tudtával és engedélyével több mint ezer embert öltek meg.[90] Mivel az India Kongresszus Párt a világi politikai megfontolás jegyében igyekezett kormányozni, a társadalom szemében muszlimbarátnak tűnt, ezért Modinak sikerült a vallásos társadalom szimpátiáját is megnyernie magának.

---

[89] SÁGI 2021: 57.
[90] BBC NEWS 2011

Népszerűségét tovább növelte, hogy miniszterelnöksége idején Gudzsarát állam az egyik legfejlettebb térséggé vált, miután szakított Nehru szocialista gazdaságpolitikájával és támogatta a magánvállalkozások működését. Mindezek az új gazdasági és politikai irányok más államok számára is új, szimpatikus alternatívaként jelentek meg. Érdemes azonban megvizsgálni, pontosan miben különböznek a BJP társadalmi, gazdasági és politikai nézetei az India Nemzeti Kongresszustól. A BJP honlapján olvasható a párt filozófiája, mely szerint liberális eszméket követ. A bevezetőben rögtön leszögezésre került, hogy „*Erőssége a káderessége. Nem egyén, vezető, család vagy dinasztia köré összpontosul. A mozgatórugója a nemzeti megközelítés minden olyan kérdésben, amely a kaszt és a vallás fölé emelkedik*".[91] Természetesen itt ellentmondás található, mivel India korábbi miniszterelnökeinek avatárja nem jelent meg a párt YouTube csatornáján jógagyakorlatok bemutatása céljából, míg a nyilvános videómegosztón Modi mint jógamester kel életre,[92] és a párt egyértelműen a személye köré építi imázsát, ami minden kétséget kizáróan egy személyi kultuszt tükröz. A párt filozófiája is tartalmaz populista elemeket a többségi szavazat megszerzése érdekében, amikor megfogalmazza, hogy „*A nemzet a föld, a nép és a kultúra egyesüléséből jön létre. Hiszünk a kulturális nacionalizmusban*".[93] A párt történetének áttekintése is világos elfogultságot mutat a hinduizmus és a szikh vallás irányába, illetve maximális ellenszenvet a muszlim közösséggel szemben. Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy mivel India sohasem volt teokratikus ország, ezért minden vallást elfogadhatónak tart maga a párt is. India 1947-es függetlenné válása óta az ötéves tervgazdálkodási szocialista modellt követte, amelyet a BJP pár már ellenzékként sem támogatott. Modi 2014-es megválasztásakor a nemzetközi politikai elit nem lelkesedett, tekintettel a miniszterelnök

[91] BHARATIYA JANATA PARTY HIVATALOS OLDALA
[92] JÓGA MODIVAL: SURYANAMASKAR HINDI 2018
[93] BHARATIYA JANATA PARTY HIVATALOS OLDALA

előételére, de a nemzetközi tőke rendkívül pozitívan reagált, és a bombay-i tőzsde olyan erős növekedést produkált, mint korábban soha. Még csak a részeredmények hangoztak el, és a befektetők már ekkor lelkesedtek, és a Mumbai Sensex index több mint 5%-ot javult hirtelen, a nap végére pedig 0,4%-kal magasabb profittal zárt. Ezzel párhuzamosan a rúpia 1%-ot erősödött a dollárral szemben, és amikor az eredmények véglegessé váltak, az indiai részvények 13%-ot emelkedtek.[94] A 2014 óta eltelt 8 év gazdasági eredményei és a 2019-es választáson aratott újabb fölényes győzelem megerősítette, hogy a BJP a várakozásoknak megfelelően irányítja az országot. Kína után India érte el a második legnagyobb növekedést a világon 2010 és 2016 között: ez 48%-os GDP-növekedést jelent a bázisévhez képest.[95] Fontos megjegyezni, hogy Modi megválasztása után az egyik első döntése az ötéves tervek előkészítéséért és nyomon követéséért felelős Terv Bizottság megszüntetése és egy új központi testületet, az Indiai Átalakítás Nemzeti Intézmény létrehozása volt.[96] A BJP hatalomra jutása előtt India már strukturális reformok bevezetéseinek sorát kezdeményezte, amelyek, amellett, hogy ösztönözték a gazdasági növekedést, munkalehetőségeket biztosítottak olyan globális értéket képviselő ágazatokban, mint az IT. A szerkezeti reformok és a világgazdasághoz való kapcsolódás a külföldi tőke beáramlását eredményezték, illetve hatással voltak a hazai beruházások növekedésére is. A Montesquieu hatalommegosztás elve alapelvárás a modern demokráciákkal szemben, de nem nehéz párhuzamot találni a BJP filozófiája és Modi hatalomra kerülése óta születtet törvények, bírósági döntések között. Az egyik legjelentősebb a 2019 augusztusában kihirdetett, majd 2019. október 31-ével életbe lépett Dzsammu és Kasmír Átszervezési Törvény, amely India egyetlen muszlim többségű, korábban saját

[94] RILEY 2014.
[95] DIEZ ET AL. 2017: 15.
[96] HINDUSTAN TIMES 2012

alkotmánnyal rendelkező államának gazdasági és politikai függetlenségét szüntette meg. Természetesen a miniszterelnök is gazdasági okokkal érvelt – mint például a turizmus fellendítése a térségben –, de jobban megvizsgálva a törvény jelentőségét, a gazdaság liberalizációjára vezethető vissza az intézkedés. Dzsammu és Kasmír különös státusza ugyanis azt is jelentette, hogy a helyi állam saját szabályokat alkotott nem csak az oktatás és az egészségügy területén, hanem például a tulajdonjog vonatkozásában is. Ebből pedig az is következik, hogy az államon kívüli indiai állampolgároknak nem volt lehetőségük, hogy ebben az államban ingatlant vásároljanak vagy vállalkozást hozzanak létre.[97] 2018-ban a Legfelsőbb Bíróság határozatával hatályon kívül helyezte azt a törvényt, amely bűncselekménynek minősíti az azonos neműek közötti testi kapcsolatot.[98] A Legfelsőbb Bíróság a muszlim vallási szokásokat befolyásoló újabb döntést is hozott 2020-ban, melynek értelmében megszüntette a muszlim férfiaknak azon jogát, hogy a „válás" szó háromszori elismétlésével felbontsák a házasságukat.[99] Ezen két utolsó döntés gazdasági vonatkozásai nehezen feltérképezhetőek, de a vallási szokások gyakorlása tekintetében egyfajta eltávolodásra lehet számítani a korábbi hagyományoktól.

V. Összegzés

A tanulmány hipotézise szerint a gazdaság liberalizációja együtt jár a szekularizációval, amelyet India függetlenné válása óta alkalmazott alkotmányos rendelkezések és a bírák végrehajtása során hozott ítélek gazdasági szempontú következményeinek elemzéseivel jártam körbe. Amint a dolgozat első része is tisztázta, a fogalmi keretek pontos meghatározásával is egy elég tág mozgástere van annak, aki Indiában próbálja feltérképezni a

[97] BBC NEWS 2019.
[98] BBC NEWS 2018.
[99] SÁGI 2021:58.

gazdaság liberalizációjának jellemzőit, illetve a szekularizáció jelenlétének társadalmi szintű bizonyítása nem egyszerű vállalkozás, hiszen hosszú távú szociológiai felméréseket igényel. Míg a gazdaság szempontjából az India gazdaságában jelenleg lezajló liberális folyamatokat igazoló konkrét döntések és azok eredményei is láthatóak, addig társadalmi szempontból sok megválaszolatlan kérdés marad, ami a hipotézist egyértelműen eldönthetővé teszi. A BJP párt kevesebb mint 10 éve van hatalmon, India jelenlegi, a vallásra épülő társadalmi rendszerének gyökerei viszont több mint ezer évre vezethetőek vissza, ezért a hipotézis szekularizációra vonatkozó része további vizsgálatra szorul. Ugyanakkor a fentiekben ismertetett bírói döntések egyértelműen arra engednek következtetni, hogy az emberek szakítani fognak vallási szokásaikkal vagy legalábbis bizonyos hagyományokat elhagynak. Kérdéses, hogy a papság öröklési rendszere kapcsán hozott ítélet, és a papi pálya választásának minden kaszt előtt megnyílt lehetősége elősegíti az egyéni mobilitást, vagy a társadalomra jellemző ősi gyökerek kiszakíthatatlanok.

Irodalomjegyzék

ALIZADA, Nazifa et al. 2021. *Democracy Report 2021. Autocratization Turns Viral.* Göteborg, V-Dem Institute. University of Gothenburg

BBC NEWS 2018. *India court legalises gay sex in landmark ruling.* URL: https://www.bbc.com/news/world-asia-india-45429664 (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

BBC NEWS 2019. *Article 370: What happened with Kashmir and why it matters.* URL: https://www.bbc.com/news/world-asia-india-49234708 (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

BBC NEWS 2020. *Narendra Modi 'allowed' Gujarat 2002 anti-Muslim riots.* URL: https://www.bbc.com/news/world-south-asia-13170914 (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

BHARATIYA JANATA PARTY. *Our Philosophy.*

DIEZ, Garcia – DIEZ, Susana Garcia – O'DONNELL, Daniel 2017. *G20 in Figures*. Federal Statistical Office of Germany..

GILPIN, Robert 2001. *Global Political Economy – Understanding the International Economic Order*. Princeton. Princeton University Press.

GOULD, William (2011) *Religion and Conflict In Modern South Asia*. ProQuest Ebook Central

MALIK, Ashok. 2012. *Popular but polarising: can Narendra Modi be PM?* Hindustan Times. 2012. november 8. URL: https://www.hindustantimes.com/india/popular-but-polarising-can-narendra-modi-be-pm/story-yA33Hs57EUYLJygP1zF3sI.html (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

NAGARAJ, Rayaprolu – MOTIRAM, Spriad 2017. *Political Economy of Contemporary India*. Cambridge. Cambridge University Press.

NANDA, Bal Ram (1998) *Jawaharlal Nehru: Rebel and Statesman*. Oxford. Oxford University Press.

RAJAN, Kakkadan Nandanath 1973. The Politics and Economics of "Intermediate Regimes". *Economic and Political Weekly* 8(27).

RILEY, Charles 2014. *Modi win boosts Indian markets*. Cable News Network.

SÁGI Péter 2021. *Nem túllépni egy határt. Az indiai politikai érzékenység egy-egy motívuma. Ázsia mozgó határai*. Budapest. Typotex – PANTA.

SZACKI, Jerzy 1994. *Liberalism After Communism*. Budapest. Central Europen University Press.

TARABOUT, Gilles 2018. Ruling on Rituals. Courts of Law and Religious Practices in Contemporary Hinduism. *South Asia Multidisciplinary Academic Journal* 2018(17).

THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT LIMITED 2020. *Democracy Index 2019*

THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT LIMITED 2021. *Democracy Index 2020*

THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT LIMITED 2022. *Democracy Index 2021: the China challenge*

UNESCO WORLD HERITAGE CONVENTION

YOGA WITH MODI: SURYANAMASKAR HINDI 2018. *Yoga With Modi*.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KÖZEL-KELETI KÜLPOLITIKÁJA A HIDEGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Percze Máté

I. Bevezetés

A második világháború után kezdődő hidegháborús időszak a Közel-Keletet sem kerülte el. A két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió is igyekezett kiterjeszteni politikai és gazdasági befolyását a régió államaira. Tanulmányomban az Egyesült Államok közel-keleti politikájának célkitűzéseit, nehézségeit és az arab országok reakcióit vizsgálom. Esszémben bemutatom azokat a folyamatokat és eseményeket, amelyeknek köszönhetően az USA jelentős befolyást szerzett a közel-keleti térségben. A tanulmány hasznos lehet azon olvasók számára, akik érdeklődnek a diplomáciatörténet vagy a Közel-Kelet modern története iránt. A munkámban részletesen ismertetett folyamatoknak és eseményeknek köszönhetően, amelyeknek ma is jelentős hatásuk van a térség államainak politikájára, jobban átlátható a térség politikai komplexitása. Emiatt a tanulmány segítséget nyújt ezen országok eltérő gazdasági és politikai szerkezetei közötti különbségek és a térségben számos esetben manapság is fennálló feszültségek értelmezéséhez.

Washington számára a Közel-Kelet stratégiailag kiemelten fontos volt, mivel a területén hatalmas kőolajkészletek találhatóak, valamint a brit és francia gyarmatokat is ezen keresztül lehetett elérni a leggyorsabban. Az amerikai közel-keleti politika fő céljai a Szovjetunió elszigetelése és a kőolaj tartalékokkal rendelkező területek biztosítása volt. A hidegháború kezdetével a Szovjetunió is egyre nagyobb érdeklődést mutatott a terület iránt, ezért az Egyesült Államoknak is aktív külpolitikát kellett folytatnia. Ezt tovább erősítette, hogy a második világháború után a hatalmas gyarmatbirodalmak meggyengültek, ennek eredményeképp megindult a gyarmati országok függetlenedése. A gyarmati rendszer széthullása jelentős

hatalmi vákuumot eredményezett, amelyet az Egyesült Államok és a Szovjetunió is szeretett volna betölteni. A két szuperhatalom közötti rivalizálás számos arab államra rendkívül nagy hatást gyakorolt, amelynek hatásai napjainkban is érezhetőek.

Az USA Közel-Kelet-politikájának egy másik alapvető kérdése Izrael volt. Washington igyekezett kiépíteni egy egyensúlyi állapotot Izraellel és az arab országokkal, mivel úgy gondolta, hogy a térség katonai konfliktusai csak Moszkva számára lennének pozitívak. Azonban az egyensúlyi politika nem volt működőképes, számos arab állam fordult a Szovjetunióhoz segítségért az arab-izraeli konfliktusok miatt. Izrael ügye az amerikai kormányokat is megosztotta, míg egyesek Izraellel szimpatizáltak, addig más befolyásos politikusok az arab országokat támogatták.

II. Az Egyesült Államok közel-keleti politikájának alappillére: az olaj

A második világháborút követően a kőolaj nélkülözhetetlenné vált az Egyesült Államok számára. A kőolaj iránti kereslet gyorsan meghaladta a hazai termelést, ezért az USA külföldről is importált kőolajat. Ekkor vált Szaúd-Arábia kiemelten fontos kereskedelmi partnerré az olajkereskedelemben. A szaúdi kőolaj története az 1934-ben a California Arabian Standard Oil Companynak – amely később Arabian American Oil Companyra (ARAMCO) változtatta a nevét – adott koncesszióval kezdődött. A kőolaj-kitermelés 1938-ban indult meg, de igazán csak a második világháború végétől vált jelentőssé.[100] Az ARAMCO számára a szaúdi kőolaj-kitermelés rendkívül gazdaságos volt, mivel az olaj nagyon közel van a felszínhez, így nagyon olcsón lehet kitermelni.[101] A sikeres

[100] BENKE 1997: 70-71.

[101] Az olajbevételekből a Szaúd-Arábia és az ARAMCO nem egyformán részesült. A Standard Oil of California-val kötött megállapodás alapján a szaúdi államnak minden kitermelt tonna nyersolaj után 4 aranyschilling volt a részesedése. Az olajkitermelés növekedése, a kőolaj világpiaci árának növekedése és a nagyon alacsony kitermelési költségek miatt a szaúdi vezetés több ütemben növelte

kitermelés másik oka, hogy a gazdag szaúdi olajlelőhelyek hatalmas, egybefüggő olajmezőket alkotnak. Az olaj és az ebből származó bevételek jelentős politikai hatalmat biztosítottak Szaúd-Arábiának, amely így képessé vált beleszólni a világpolitikába.

Az olajkitermelés hatására Szaúd-Arábia és az Egyesült Államok közötti gazdasági és politikai kapcsolatok egyre szorosabbá váltak. Abdul-Aziz ibn Abdul-Rahman Al-Szaúd vagy ismertebb nevén Ibn Szaúd nem bízott a brit diplomáciában, látta az egyiptomi és a többi közel-keleti eseményeket, ezért egy másik hatalmat keresett kereskedelmi partnernek. Ibn Szaúd Nagy-Britanniát veszélyesebbnek ítélte meg országa számára, mint az Egyesült Államokat, mondván: *„az Egyesült Államok nem gyarmattartó hatalom”*.[102] Szaúd-Arábia az Egyesült Államok számára több okból is fontos volt: egyrészt az amerikai gazdaság számára egyre fontosabbá és nélkülözhetetlenebbé vált a szaúdi olaj, másrészt az USA számára a szaúdiak voltak a legmegbízhatóbb arab szövetségesek a térségben.

Washington igyekezett még szorosabb gazdasági kapcsolatot kialakítani Szaúd-Arábiával. Ennek keretén belül megállapodott a szaúdi uralkodóval, hogy nyugati mérnökök és olajipari dolgozók érkezzenek az országba, elsősorban az olajkitermelés központjának számító Dzahrán területére. A szaúdi-amerikai kapcsolatok következő lépcsőfoka az 1945-ben Ibn Szaúd és Franklin D. Roosevelt közötti találkozó eredményeképp létrejött szerződés volt.[103] A szerződés lehetővé tette az amerikaiak számára egy állandó légi-bázis létrehozását az Dzharán területén, ami viszonylagos biztonságot nyújtott az országnak a környező arab államok és a szovjet térnyerés ellen.[104]

---

részesedését az ARAMCO-ban. Az 1988-as királyi rendelet alapján létrehozott Saud Arabian Oil Company átvette az olajmezők tulajdonjogát és ellenőrzését, ezzel gyakorlatilag Szaúd-Arábia államosította az ARAMCO-t.

[102] BENKE 1987: 482.

[103] GLASS 2019

[104] GULYÁS 2016: 57-58.

A találkozó fontos mérföldkövet jelentett Szaúd-Arábia életében. Egyrészt az USA stabil és folyamatos felvevőpiacot biztosított a szaúdi olajnak. Másrészt megteremtette a lehetőséget a további szerződések és egyezmények létrehozására, amely hozzájárult a sivatagi királyság infrastruktúrájának kiépítéséhez is. A szerződés képezte az alapját a szaúdi haderő kiképzésére vonatkozó későbbi egyezményeknek. Szaúd-Arábia fontosságát mutatta, hogy Roosevelt személyesen kereste fel a szaúdi uralkodót. 1948-ra az Egyesült Államoknak már nem csupán gazdasági partnere volt Szaúd-Arábia, hanem az USA közel-keleti stratégiájának fontos része is. Ezt az Államok hadügyminisztere így fogalmazta meg: *„Szaúd-Arábiát úgy kell tekinteni, mint a nyugati érdekek védelmi övezetét”.*[105] Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Szaúd-Arábia néhány évtized alatt, egy szegény sivatagi országból a világ egyik fontos, a globális politikában is jelentős államává vált.

Az Egyesült Államok igyekezett meggyőzni Szaúd-Arábiát, hogy csatlakozzon a Bagdadi Paktumhoz,[106] de II. Szaúd király erre nem volt erre hajlandó. Az uralkodó a Bagdadi Paktumot a hásemita vezetésű Irak katonai szövetségének tekintette, amely adott esetben Szaúd-Arábiával szemben is felléphetne. A paktumhoz való csatlakozás megtagadása miatt feszültté vált Washington és Riják kapcsolata. Ezt tovább súlyosbította, hogy Szaúd király a bandungi konferencián gyakran hangoztatta a nyilvánosság előtt, hogy országa támogatja az el nem kötelezett országok mozgalmát és a semlegesség elvét. Az amerikai vezetést a szaúdi nyilatkozatok aggodalommal töltötték

---

[105] BENKE 1987: 482.

[106] A Bagdadi Paktum alapját a MEDO (Middle Eastern Defence Organization) terv képezte. A tervet a britek és az amerikaiak dolgozták ki azzal a céllal, hogy megvédjék a nyugati érdekeket, biztosítsák a Csatorna-övezetet, és ha szükséges, támogassák az olajtermelő országokat. Az eredeti terv szerint a szervezet központja Kairó lett volna. A MEDO nem valósult meg, mert a Szabad Tisztek hatalomra jutása utáni egyiptomi politika és az Egyiptommal szomszédos arab államok, a nyugati országok imperialista szándékának tartották.

el. Attól tartottak, hogy Szaúd-Arábia eltávolodik az Egyesült Államoktól, ez által megszakadnak a gazdasági és diplomáciai kapcsolatok. Valójában II. Szaúd kijátszotta a nyilvánosság adta lehetőségeket. A nyilatkozatokkal egyrészt az arab országok számára akarta bizonyítani, hogy Szaúd-Arábia nem függ egyetlen nagyhatalomtól sem.[107] Másrészt így akart jobb feltételeket kikényszeríteni az Egyesült Államoktól a dzharáni amerikai légi-bázis ügyében.[108] Az amerikai vezetés végül elfogadta a szaúdi álláspontot és továbbra is kiemelt fontosságú amerikai érdekeltségként tekintett a sivatagi királyságra. Az Egyesült Államok jelentős összegeket fizetett és hatalmas mennyiségű fegyvert szállított Szaúd-Arábiába.

A kubai rakétaválságot követően a Közel-Keleten is kiéleződött a verseny az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. Mindkét szuperhatalom igyekezett növelni befolyását a térség országaiban. Ennek hatására a Johnson-adminisztráció alatt Szaúd-Arábia a közel-keleti amerikai érdekek védőbástyájává vált, aminek védelme kiemelt prioritású volt az Egyesült Államok számára. Ezt tovább erősítette, Washington és Rijád meglehetősen baráti kapcsolata, melynek eredményeképpen Szaúd-Arábia egy virágzó, stabil országgá vált, a szuverenitását pedig az Egyesült Államok szavatolta.

Ezek a kapcsolatok olyan erősnek bizonyultak, hogy még az 1973-as olajválságot is kiállták. Az 1973-as Jom kippuri háború kitörése miatt, az OAPEC államai Szaúd-Arábia javaslatára és annak vezetésével bevetették az „olajfegyvert". Az arab exportőrök teljes olajszállítási embargót vezettek be azok ellen az országok ellen, akik Izraelt támogatták, többek között az Egyesült Államok ellen is. Az embargón kívül a tagországok jelentősen

---

[107] GULYÁS 2015: 40-41.

[108] A dzharáni amerikai légi bázis annak a megállapodásnak a részét képezte, amelyet Ibn Szaúd és Roosevelt kötött 1945-ben. A Dzharán mellett épült bázist annak ellenére, hogy az amerikaiak építették, ők csupán bérelték. A bérleti jog 1956-ban járt le.

csökkentették olajkitermelésüket is, ami a szovjet érdekszféra államain kívül minden országra hatással volt. Azzal, hogy az olaj ellátás biztonsága megingott, világszerte pánik tört ki és megindult a meglévő készletek felvásárlása. Az óriási kereslet miatt az olajárak soha nem látott szintre ugrottak. Az emelkedés üteme szintén drasztikus volt: *„1970-ben 1,80 dollár/hordó ár 1973 októberében 5,11 dollár/hordóra és 1973 decemberében 11,65 dollár/hordóra szökött fel”*.[109]

A válságot az okozta, hogy a nyugati államok olajfogyasztásával egyenes arányban nőtt a függőségük az olajtermelésben egyre nagyobb részt lefedő közel-keleti régiótól. Ebben a függőségben a szaúdiaknak meghatározó szerepük volt, mivel 1973 előtt *„Nyugat-Európa olajszükségletének 21,6 százalékát, s a világ olajfogyasztásának 13 százalékát Szaúd-Arábia elégítette ki”.*[110] A világ olajfüggősége egy nagy erejű fegyvert adott Szaúd-Arábia kezébe, ennek köszönhetően a monarchia nemcsak beleszólhatott a világpolitikába, hanem befolyásolhatta is azt. Fontos kiemelni, hogy a szaúdi-amerikai kapcsolatok a válság ellenére sem szűntek meg. Az embargó leállítása után a szaúdi olajtermelés tovább nőtt, ennek pedig elsődleges felvásárlója az Egyesült Államok volt. Sőt a válság hatására az Államok még szorosabb kapcsolat kialakítására törekedtek Szaúd-Arábiával.

Az 1970-es évektől Szaúd-Arábia egyre több fegyvert vásárolt az Egyesült Államoktól, mindemellett az USA vált a kitermelt szaúdi olaj legnagyobb felvásárlójává. Ez a gazdasági kapcsolat egy pénzügyi körforgást eredményezett a két ország között. Az amerikaiak megvásárolták a szaúdiak olaját, majd a szaúdiak az ebből származó bevételből vettek fegyvereket.

A sajátos kereskedelmi kapcsolatnak mindkét országban akadtak támogatói és bírálói is. Az amerikai fegyver-lobbi támogatta a Szaúd-Arábiával való kereskedelmet, mivel ez hatalmas felvevőpiacot jelentett

---

[109] SIPOS 2007: 45.
[110] ROSTOVÁNYI 2011: 186-187.

számára. Ezzel szemben akadtak amerikai politikusok, akik aggodalmukat fejezték ki a szaúdi kereskedelemmel kapcsolatban, ennek fő oka, hogy sokan úgy gondolták, a szaúdiak egy része szimpatizál a terrorista csoportokkal. Meglepő módon Szaúd-Arábiában is voltak olyanok, akik ellenezték az USA-val történő gazdasági kapcsolatokat. Ez a vélemény főleg a királyi család legkonzervatívabb ágának tagjaiban fogalmazódott meg, szerintük ugyanis ez a kapcsolat árt az iszlámnak, mivel a túlzott amerikai befolyás miatt megjelenhetnek a vahhábizmussal[111] össze nem egyeztethető eszmék és viselkedési formák. Azonban mindkét ország gazdaságának szüksége volt és van is egymásra ezért továbbra is egymás legfőbb kereskedelmi partnereiként működnek.[112]

Az olaj-ellátás és a Szovjetunióval való határai miatt Irán is stratégiai fontosságú állam volt az Egyesült Államok számára. Iránban jelentős brit érdekeltségek voltak a második világháborút követően, sőt Nagy-Britannia legnagyobb olajszállítója is Irán volt egy angol-iráni tulajdonú vállalat közvetítésével. Azonban 1951-ben a nacionalista mozgalom megerősödésével Mohammed Moszadik vette át a miniszterelnöki tisztséget. Moszadik államosítani akarta az angol-iráni vállalatot, ami alapjában sértette a brit érdekeket. Washington számára nagyobb fenyegetést jelentett, hogy úgy tűnt Moszadik Moszkvához is közeledni kezdett. Emiatt Washington minden Iránba irányuló segélyt leállított, majd a CIA puccsot szervezett az iráni miniszterelnök ellen. A Kermit Roosevelt által irányított CIA akció

[111] A vahhábizmus az iszlám egyik legkonzervatívabb irányzata. Fő tanai közé tartozik az iszlám eszméinek megtisztítása az idegen elemektől, valamint a Korán eredeti tanainak feltétlen érvényesítése. Az irányzat a 19. században erősödött meg Mohamed ibn Abd al-Vahháb (1703-1792) vezetésével, akitől a neve is származik. 1745-ben Abd al-Vahháb, mint az Arab-félsziget egyik legfontosabb vallási vezetője szövetséget kötött a térség világi urával Mohamed ibn Szaúddal. A szövetségből kialakult egy dinasztia, amely napjainkban is birtokolja Szaúd-Arábia trónját.
[112] Kitekintő 2018

sikerrel járt, Moszadikot 1953-ban letartóztatták és 1967-ben bekövetkezett haláláig háziőrizetben tartották.[113]

Az amerikai beavatkozás hatására a hatalmát visszaszerző Mohammad Reza Pahlavi sah az Egyesült Államok feltétel nélküli hívévé vált. A megváltozott politikai helyzetben ismét felmerült az angol-iráni olajtársaság rendezésének ügye. Az amerikai vezetésnek esélye nyílt arra, hogy az iráni olajkitermelésből is jelentős részt szerezzenek. Az új megállapodás alapján a teljes iráni termelés 40%-át öt amerikai vállalat szerezte meg.[114] Ennek köszönhetően biztosítottá vált az amerikai gazdaság számára az olcsó és folyamatos kőolaj-ellátás.

Az amerikai-iráni kapcsolatok gyorsan fejlődtek, első lépésben Irán is belépett a Szovjetunió elszigetelését célzó Bagdadi Paktumba. A sah amerikai segítséggel Iránt a Közel-Kelet meghatározó katonai és gazdasági hatalmává akarta fejleszteni, ezért 1963-ban meghirdetett egy kapitalizmuson alapuló modernizációs programot, amely „fehér forradalom" néven vált ismerté.[115] A program alapvető célja volt, hogy Irán legyen a régió legerősebb ipari hatalma. Azonban a modernizációs program nem volt tekintettel az ország sajátos viszonyaira és tradícióira, ami hatalmas gazdasági és társadalmi feszültséget eredményezett. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a sah szembe került a vallási vezetőkkel, akik bírálták az alapítványi földbirtokok államosítását és Pahlavi Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatát. Az elégedetlenségek végül 1979-ben forradalomhoz és a sah bukásához vezettek. A sah bukásával az Egyesült Államok egy stratégiailag fontos szövetségest veszített el, mivel az új Ruholláh Műszávi al-Khomeini ajatollah vezette Iráni Iszlám Köztársaság nyíltan USA–ellenes volt.

---

[113] ABRAHAMIAN 1982: 280.
[114] MAGYARICS 2000: 498.
[115] GOLDSCHMIDT 1997: 374.

III. Az Egyesült Államok befolyásának erősödése

A hidegháború kezdetével az Egyesült Államok vált az egyik legerősebb katonai és gazdasági hatalommá. Ezzel szemben a korábban hatalmas kiterjedésű gyarmatokkal rendelkező britek és franciák politikai és gazdasági súlya fokozatosan csökkent. Annak ellenére, hogy Nagy-Britannia győztesen került ki a világháborúból, számottevően meggyengült. Bár a Közel-Keleten még fontos bázisai és érdekeltségei voltak, India 1947-es függetlenedésével megindult a brit gyarmatbirodalom széthullása.[116]

A brit gyarmati rendszerre újabb csapást jelentett az 1952-es egyiptomi forradalom és a Gamal Abden Nasszer vezette Szabad Tisztek hatalomátvétele. A brit kormány kényelmetlen helyzetbe került, mivel Nasszer híresen antikolonista politikát folytatott, melynek egyik legnagyobb győzelme a Szuezi-csatornánál állomásozó brit csapatok kivonása volt 1954-ben.[117] A brit kivonulás az Egyesült Államok nyomásgyakorlásának révén jött létre. Az USA így szerette volna rávenni Nasszert, hogy csatlakozzon egy kommunistaellenes szövetséghez, ezért több esetben is barátságosan viszonyult Nasszer rendszeréhez. Az USA anyagi támogatást ajánlott fel az Asszuáni gát megépítéséhez, amely nélkülözhetetlen volt az egyiptomi iparosítási és modernizációs programhoz. Azonban Washington később mégsem adott támogatást. A tőkeigény miatt Nasszer 1956-ban államosította a Szuezi Társaságot, ezzel maga ellen fordítva a briteket és a franciákat.

A csatorna államosítása alapvetően sértette a brit és francia érdekeket, ugyanis a Szuezi-csatorna volt az Európába érkező olaj legfontosabb útvonala. Mivel a brit és a francia gazdaság is a kőolajra épült, ezért rendkívül érzékeny volt az olaj árának emelkedésre vagy az ellátási nehézségekre. Az egyiptomi államosítással az egyik legfontosabb kereskedelmi útvonal feletti ellenőrzésüket vesztették el. Ezenkívül a szovjet befolyás növekedése is

---

[116] MAGYARICS 2000: 498.
[117] GOLDSCHMIDT 1997: 267.

nyugtalanító volt számukra. Attól tartottak, hogy Moszkva az egyiptomi kormányra gyakorolt befolyásán keresztül szerette volna átvenni a csatorna ellenőrzését, ezáltal megnehezítve a brit és francia olajexportot.[118]

A britek a világháborús megpróbáltatások után, valamint a Szovjetunió megerősödését figyelembe véve nem szívesen vállaltak katonai akciókat a szovjet érdekszféra közelében. Emiatt a britek már az 1950-es évek elején próbálták megnyerni az Egyesült Államokat saját gyarmati érdekeik biztosítására. Churchill már 1951-ben közös cselekvést szorgalmazott a közel-keleti régióban: *„Többé már nem vagyunk elég erősek ahhoz, hogy egyedül viseljük a földközi-tengeri térség minden politikai terhét, mint ahogy ezt tettük a múltban, vagy akár vezető szerepet vállaljunk ennek a színtérnek a diplomáciai ellenőrzésében. De az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közösen, francia segítséggel… hárman már erős hatalmi pozícióban lennének ahhoz, megoldják az egyiptomi problémát, vagy a Szuezi-csatorna védelmének kérdését”.*[119]

Az USA bevonására való brit törekvések nem jártak sikerrel, mivel azokat az amerikai vezetés kategorikusan elutasította. Az Egyesült Államok nem volt hajlandó támogatni a britek és franciák kolonialista szándékait, ugyanis azokat akkorra már tarthatatlannak vélte. Ezen kívül az Eisenhower-kabinet így akart az arab államok előtt kedvezőbb pozícióba kerülni. Az amerikai nézőpont szerint az arab országok antikolonista küzdelmei hasonlóak az amerikai történelem eseményeihez. Emiatt ezen országok, a hasonlóságokat felismerve az Egyesült Államok partnereivé válnának. A valóság azonban egészen mást mutatott. Jóllehet az arab nemzetek valóban igyekeztek szabadulni a gyarmati uralom alól, de az USA-ban, bármennyire is határolódott el az európai hatalmaktól, továbbra is a britek és a franciák legnagyobb szövetségesét látták. Az amerikai elhatárolódás másik oka, hogy Egyesült Államok nem kívánt a térségben katonai beavatkozást, inkább az

---

[118] SELLERS – MAY – MCMILLEN 1999: 350-351.
[119] KISSINGER 1996: 511.

ENSZ-re bízta volna a helyzet rendezését. Eisenhower tartott attól, hogy egy esetleges katonai beavatkozás a szovjetek felé fordítja az arab államokat vagy ürügyet szolgáltat a szovjetek katonai közbelépéséhez.

1956. október 29-én Izrael, Nagy-Britannia és Franciaország támadást indítottak Egyiptom ellen, ezzel kezdetét vette a Szuezi-válság. A támadás az egyiptomi vezetést és Washingtont is meglepte. A csatornakrízis felszínre hozta az USA és a vele szövetséges Nagy-Britannia és Franciaország közötti politikai különbségeket. Az Egyesült Államok szinte azonnal elítélte az izraeli-angol-francia agressziót és felszólította őket a támadás befejezésére, valamint a korábbi határok mögé való visszavonulásra. Eisenhower már az október 31-i televíziós beszédében elítélte Nagy-Britanniát és Franciaországot: *„Mint ahogy az egyes országoknak magától értetődő joga, hogy döntéseket hozzanak és azoknak megfelelően cselekedjenek, ugyanúgy nekünk is jogunkban áll – ha ezt úgy ítéljük meg , hogy eltérő véleményünket kifejezzük. Meggyőződésünk szerint tévedés volt a katonai akció elindítása, mivel számunkra nem fogadható el a vitás nemzetközi kérdések fegyveres erővel való megoldása”.*[120] Tovább súlyosbította a konfliktust, hogy a Szovjetunió azonnal Egyiptom oldalára állt és nukleáris fegyverek bevetésével fenyegetőzött. A szovjet fellépés lépéskényszerbe hozta az Egyesült Államokat, amely nem szívesen keveredett volna nukleáris háborúba a három ország agressziója miatt. Az Eisenhower adminisztráció döntését a közelgő elnökválasztás is befolyásolta, mivel Eisenhower a „békeelnök” imázsát próbálta kiépíteni.[121] Emiatt a Szuezi-válság megoldását a diplomáciában és nem a katonai intervencióban látta.

Annak ellenére, hogy az agresszorok jelentős katonai sikereket értek el, az óriási nemzetközi felháborodás miatt megállásra kényszerültek. Nagy-Britannia és Franciaország nem vállalhatta tovább a háborús részvételt az

---

[120] KISSINGER 1996: 530.
[121] SIPOS 2006: 65.

USA támogatása nélkül, főleg a határozott szovjet fenyegetéssel szemben. A Szuezi-válság a brit-francia csapatok decemberi kivonásával zárult, noha az izraeli csapatok csak 1957 márciusában hagyták el a Sínai-félszigetet.[122] A fegyveres konfliktus abszolút vesztesei a britek és a franciák voltak, akik minden befolyásukat elvesztették a régióban. A brit és francia hatalmi vákuumot az Egyesült Államok töltötte be, amelynek emiatt jóval aktívabb külpolitikát kellett folytatnia. A válság következményeként az USA immár egyedül nézett szembe az erősödő szovjet befolyással.

IV. Az USA Közel-Kelet politikájának kihívásai

A Szuezi-válság másik fontos következménye volt, hogy bár Egyiptom katonailag vereséget szenvedett, addig Nasszer mégis erkölcsi győzelmet aratott. Az arab nacionalizmus és a nasszerizmus a régió meghatározó politikai ideológiájává vált, amely egy harmadik útként jelent meg a kapitalizmus és a kommunizmus között. Ennek jelentőségét Nasszer így foglalta össze az 1957. január 18-án Kairóban kiadott nyilatkozatában: *„Nem ismerjük el a vákuum létezésének tézisét a Közel-Keleten. Ez a régió nem lehetett része semmilyen befolyási övezetnek, az arab nacionalizmus az, amely ezt az állítólagos űrt betöltheti”*.[123] Számos arab ország tekintett példaként Egyiptomra, amelynek ezáltal rendkívül nagy politikai tőkére tett szert. Az Egyesült Államok kezdetben nem ismerte fel az arab nacionalizmus fontosságát és továbbra is a két legfontosabb külpolitikai céljának érdekében cselekedett: az olajkereskedelem biztosításáért és a szovjet befolyás csökkentéséért. Azonban ez a politika egyre népszerűtlenebbé vált a Közel-Kelet bizonyos országaiban, akik élükön Egyiptommal, a Szovjetunió felé fordultak.

Washington a szovjet befolyás terjedésének megakadályozására 1957 januárjában meghirdette az Eisenhower-doktrínát. Az új alapelv lehetőséget

---

[122] GAZDIK 2017: 82-83.
[123] NAGY – FERWANGER 2004: 88.

biztosított az amerikai vezetésnek, hogy katonai és gazdasági segítséget nyújtson azoknak a közel-keleti államoknak, amelyeket kommunista agresszió ért. Az Eisenhower-doktrína kihirdetésével az USA egy olyan tömböt akart létrehozni, ami hatékonyan képes ellenállni Moszkva befolyásának, ugyanakkor elősegíti az amerikai érdekek érvényesítését. Azonban az arab országok többsége nem bízott az Egyesült Államok ígéretében, ugyanis hatékonyabb beavatkozást vártak volna Washingtontól a Szuezi-válságban.[124]

A válság rámutatott USA külpolitikájának egyik legnagyobb dilemmájára, vagyis az Izraellel való kapcsolatára. A Truman-kormány már 1948-ban is támogatta a függetlenségét deklaráló Izraelt, ennek jegyében az USA volt az egyik első ország, amely elismerte az új országot. Truman fontos közel-keleti szövetségesként tekintett Izraelre, amely hasznos lehet az amerikai érdekek számára a Szovjetunióval szemben. Izrael az arab-izraeli háborúk során bizonyította, hogy valóban a Közel-Kelet egyik legerősebb katonai hatalma. A későbbi amerikai kormányzatok is jó viszonyt ápoltak Izraellel, annak ellenére, hogy az izraeli politika gyakran külön utakon járt.[125]

Az 1956-os válság nagyon nehéz helyzetbe hozta Washingtont. Egyrészt az arab országok nehezményezték, hogy az USA nem avatkozott be katonailag is a konfliktusba Egyiptom oldalán, ezáltal megállítva a brit-francia-izraeli támadást. Másrészt az Egyesült Államok a hidegháború időszakában nem engedhette meg magának, hogy elveszítse szövetségesei közül Nagy-Britanniát vagy Izraelt. Az 1973-ban kitört arab-izraeli háború alkalmával ugyanez a paradox helyzet állt elő. Azonban lényeges különbség, hogy amikor 1973-ban a kőolajat exportáló arab országok, élükön Szaúd-Arábiával bevezették az olajembargót az Izraelt támogató országokkal szemben, azt az Egyesült Államok gazdasága is megérezte.

---

[124] GOLDSCHMIDT 1997: 314.
[125] JOHNSON 2016: 811.

V. Összegzés

Az Egyesült Államok a hidegháború időszakában rendkívül összetett közel-keleti politikát folytatott. A politikájának meghatározó eleme volt a régió kőolajban gazdag országaival való gazdasági és bizonyos esetekben katonai kapcsolatok kialakítása. Ezen államok közül kiemelkedett Szaúd-Arábia, amely USA egyik legfontosabb stratégiai szövetségesévé vált. Tanulmányomban megvizsgáltam a két ország közötti kapcsolatok kiépülésének folyamatát, valamint azok politikai és gazdasági jelentőségét. Az amerikai-szaúdi kapcsolatok napjainkban a világpolitika meghatározó elemévé váltak, azonban ezek alapjai a hidegháború alatt alakultak ki.

Az amerikai külpolitika másik kiemelkedő célja a Szovjetunió elszigetelése és a szovjet befolyás feltartóztatása volt a térségben. Esszémben részletesen bemutattam, hogyan próbálta megvalósítani az USA a Szovjetunió elszigetelését és Moszkva befolyásának gyengítését. Azonban ezek a kísérletek számos esetben kudarccal végződtek, mivel Washingtonnak többszintű diplomáciát kellett folytatnia. Egyrészt, az eltérő politikai gondolkodásmód ellenére, meg kellett őrizni pozitív kapcsolatait Nagy-Britanniával, amelyet az arab államok nézőpontjából rendkívül népszerűtlen volt. Másrészt az amerikai kormányok egyszerre akartak jó kapcsolatokat kiépíteni az arab országokkal és Izraellel, amely meglehetősen paradox politikai helyzetet eredményezett.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti rivalizálás valamennyi közel-keleti államot érintette. Azonban az 1956-os Szuezi-válság után megerősödött a Gamal Abden Nasszer által is képviselt arab nacionalizmus, amely egy harmadik utat kínált az arab államok számára. Az amerikai külpolitika számára az arab nacionalizmus megerősödése komoly kihívást jelentett, mivel a régió meghatározó politikai irányvonalává vált, amely nem kapitalizmusban és kommunizmusban, hanem az arab egységben gondolkodott.

Irodalomjegyzék

ABRAHAMIAN, Ervand 1982. *Iran Between Two Revolutions*. New Yersey. Princeton University Press.

BENKE József 1987. *Az arabok története*. Budapest. Kossuth Könyvkiadó.

BENKE József 1997. *Az arab országok története*. I. kötet. Pécs. Alexandra.

GAZDIK Gyula 2017. *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805-2013)*. Budapest. Dialóg Campus Kiadó.

GLASS, Andrew 2019. FDR meets with Saudi king, Feb. 14, 1945. Politico. URL: https://www.politico.com/story/2019/02/14/this-day-in-politics-feb-14-1945-1164052 (Utolsó letöltés: 2022. 03. 12.)

GOLDSCHMIDT, Jr., Arthur 1997. *A Közel-Kelet rövid története*. Budapest. Maecenas.

GULYÁS K. László 2015. II. Szaúd uralkodása a trónra lépésétől a szuezi válságig. *Belvedere meridionale* 27(3).

GULYÁS László 2016. *Szaúd-Arábia és az atlanti hatalmak I. és II. Szaúd uralkodása alatt 1950-1958*. Szeged. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola.

JOHNSON, Paul 2016. *Az amerikai nép története*. Budapest. Akadémiai Kiadó.

KISSINGER, Henry 1996. *Diplomácia*. Budapest. Panem – McGraw – Hill – Grafo.

Kitekintő 2018. *Az olaj és a fegyverek mentik meg Szaúd-Arábiát*. Kitekintő.hu. URL: https://kitekinto.hu/2018/11/05/europan-kivul/az-olaj-es-a-fegyverek-mentik-meg-szaud-arabiat/133348/ (Utolsó letöltés: 2022.03.12.)

MAGYARICS Tamás 2000. *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest. Eötvös József Könyvkiadó.

NAGY J. László – FERWAGNER Péter Ákos 2004. *Az Arab országok története 1913-2003*. Szeged. JATEPress.

ROSTOVÁNYI Zsolt 2011. *A Közel-Kelet története*. Budapest. Kossuth Kiadó.

SELLERS, Charles – MAY, Henry – MCMILLEN, R. Neil 1999. *Az Egyesült Államok története*. Budapest. Maecenas.

SIPOS Péter 2006. A nemzetközi politika 1956-ban. *História* 28(6-7).

SIPOS Péter 2007. Az 1973. évi olaj válság: Az olajár hatása a világpolitikára. *História* 29(9-10).

PROGANDA/MÉDIA

AZ ÚJSÁGÍRÓNŐK HELYZETE A MAI MAGYAR MÉDIÁBAN

Továbbra is érezhető a nemi megkülönböztetés jelenléte?

VÉGH VERONIKA OLÍVIA

I. Bevezetés

Margit Patrícia 2002-ben készített standardizált kérdésekből álló mélyinterjúkat különböző pozíciójú újságírónőkkel. A kutatás során, mely *A nők reprezentációja* címet viseli, a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a nők azért alulreprezentáltak a médiában, mert nincsenek döntéshozó pozícióban. Az újságírónőkről emellett az is kiderült, hogy úgy vélik, a férfiakat hitelesebb forrásnak tekintik az olvasók. Két évtized telt el, azonban specifikusan az újságírónőket megcélzó tanulmány ez idő alatt nem született.

Munkámban éppen ezért két kérdésre szeretnék választ találni:

- Az egyik, hogy a médiában, azon belül is a hírmédiában, van-e még jelentősége annak, hogy az újságíró nő.
- Kutatásom másik fő kérdése, hogy az újságírás megmaradt-e férfias szakmának. Ezt egészíti ki az, hogyha az újságírás a társadalmi és a szakmai köztudatban továbbra is férfias, az újságírónők felvesznek-e hagyományosan és sztereotipikusan férfiasnak tekinthető viselkedésjegyeket, valamint öltözködésükben megnyilvánul-e, hogy férfiasnak titulált szakmában dolgoznak. Margit Patrícia korábbi kutatásából ugyanis azt derült ki, hogy sok újságírónő azért vesz fel férfias jegyeket, hogy meg tudja őrizni tekintélyét.[126]

Kutatásomban a hírmédiára fókuszálok, a női lapok területét nem érintem. Tanulmányomhoz kvalitatív kutatási módszert választottam, félig strukturált interjúkat készítettem hírmédiában dolgozó újságírónőkkel. Őket a kiválasztáskor két csoportra osztottam. Az elsőbe tartoznak azok a

[126] MARGIT 2002

tapasztalt újságírónők, akik sok éve, akár több évtizede mozognak a médiaszektorban. A második csoportot olyan fiatal, pályakezdő vagy gyakornoki státuszban dolgozó kollegáik alkotják, akik frissek a szakmában. Az elkészült interjúkat közös szempontrendszer szerint elemeztem.

Összesen tizenkét újságírónővel beszélgettem. Az alanyok közül heten beosztott újságírók, egyikük szerkesztőként is dolgozik. Emellett egy videós újságíróval, egy riporterrel, egy rovatvezetővel és két gyakornokkal is beszéltem. Mind engedélyüket adták, hogy névvel és pozícióval, valamint az általuk képviselt médium megjelölésével szerepeljenek kutatásomban. Az interjúk 2020 januárjában készültek, az újságírónőknek az akkor aktuális beosztásukkal és munkahelyükkel szerepelnek, annak ellenére, hogy azóta többen már más médiumoknál dolgoznak.

Az alanyok kiválasztásánál nemcsak arra törekedtem, hogy életkorban és szakmai előmenetelben fedjenek le széles skálát, hanem arra is, hogy lehetőleg minél több hírmédiával foglalkozó médiumot képviseljenek.

Hipotézisem, hogy eltűnőben van az újságírók nemi megkülönböztetése. A teljes nemi egyenlőséget nem állítom, azonban véleményem szerint a közelmúltban több változás történt, hiszen jelenleg a nők az egyes médiumoknál egyre magasabb pozícióba juthatnak, miközben a hírmédián belül bármilyen témában írhatnak. Kutatásom során interjúalanyaim igazolták hipotézisemet, valamint többen azt is hozzátették, hogy kis léptékben, de folyamatosan és érezhetően növekszik az újságírónők száma.

II. Növekszik az újságírónők száma

Az újságírónők számbeli növekedésére hívta fel figyelmem e-mailjében Dr. Szegő Krisztina, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének, Nők a Médiában szakosztály elnöke. Szerinte „*az újságírók neme manapság már nem annyira lényeges, mint évekkel korábban volt. A MÚOSZ Nők a Médiában*

szakosztálya évek óta szünetel, érdektelenség miatt. A változás oka nézetem szerint a szakma elnőiesedése. A női újságírók száma folyamatosan növekszik".

Az interjúk során több alany vallotta és erősítette meg az újságírónők számbeli növekedését munkahelyi tapasztalataik, valamint saját iparági információik alapján. Ennek ellenére ez a folyamat valószínűleg igen lassú. Egyes szerkesztőségekben ugyanis még mindig torzak a nemi arányok. Ezt támasztja alá Vásárhelyi Mária 1999-ben mért, a nők 31 százalékos aránya az újságírói szakmán belül,[127] majd az az ELTE Média Tanszékén készült kutatás és adatvizualizációs bemutatás, amit az Átlátszó közölt 2018-ban. A tanszék két volt hallgatójának adatai alapján a politikával és gazdasággal is foglalkozó magyar szerkesztőségekben a nők aránya nem éri el a 30 százalékot, a vizsgált szerkesztőségeknek csupán 28,77 százaléka nő.[128] Interjúalanyaim között is volt, aki hasonlót tapasztalt.

> „A szerkesztőségben a nemi arány egyedül az életstílus-kultúra rovat esetében fordított, ebben az egyben több a nő, de gyakorlatilag a newsroom-ban, az itthon, gazdaság rovatban és a szerkesztők között is egyértelműen többségben vannak a férfiak. Tehát tény, hogy mennyiségi többség van."
>
> - Gergely Zsófia, újságíró, HVG.hu

Ez azonban nem magyar és nem is európai sajátosság. A Women's Media Center 2019-es felmérése szerint az Egyesült Államokban egyértelműen férfihang uralja a médiát. A központ 28 kiemelt helyen végzett felmérést és arra jutott, hogy az online szerkesztőségekben 40 százalék a nők aránya, a nyomtatott sajtóban pedig 41 százalék ez a szám.[129] Emellett azt is kimutatták, hogy a hosszabb lélegzetvételű riportok 63 százalékát férfiak

---

[127] VÁSÁRHELYI 1999: 19-21.
[128] BÁTORFY – KOVÁCS – SZILAS 2018
[129] WMC 2019

állítják elő, a nőknek pedig többnyire az egészség, az életmód, a szórakoztatás és az oktatás témája marad.[130]

Az Átlátszó oldalán közölt kutatás szerint csupán két online szerkesztőségben voltak többen nők: RTL.hu – 57,14 százalék és Tv2.hu – 53,8 százalék. A hírmédiában dolgozók többsége azonban továbbra is férfi. Ez pedig a szakma történelmében gyökeredzik, hiszen egészen az 1900-as népszámlálásig nem tudunk újságíró- vagy szerkesztőnőről.[131]

> „Ha a sajtótörténetet a kezdetektől megnézzük, kik írhattak sokáig újságot? Kik dolgoztak a médiában? Nyilvánvalóan elsősorban a férfiak. Ez a férfi túlsúly gyakorlatilag végig érvényesült, de – bár még mindig van sok esetben számbeli különbség a javukra – ez már nem igaz. Szerintem felnőtt oda az újságírás, hogy tudatosan oda kell figyelni arra, hogy szakmailag nem szabad különbséget tenni."
>
> - Gergely Zsófia, újságíró, HVG.hu

A számokkal is alátámasztható torz nemi arányok megszüntetése érdekében a médiaszektorban dolgozó nők támogatására az Európai Parlament igen nagy hangsúlyt fektet. A Parlament 2018 áprilisában elfogadta a médiában dolgozó nők támogatásáról szóló jelentést, de azért is kiállnak, hogy az egyes nemek képviselői arányosan jelenjenek meg.[132] Hiszen annak ellenére, hogy vannak szerkesztőségek, ahol növekszik a nők száma, egyes helyeken továbbra is férfidominanciát tapasztalnak az újságírók. Ráadásul volt olyan fiatal újságírónő alanyom, aki megemlítette, hogy nap, mint nap érzi, neme miatt kisebbségbe kerül férfi kollégái mellett.

---

[130] BERÉNYI 2019
[131] PAPP – SIPOS 2017: 186
[132] EURÓPAI PARLAMENT HÍREK 2018

III. Reped az üvegplafon és törik az üvegfal

Mivel kutatásom egyik alapkérdése, hogy a hírmédiában az egyes témákért folyó harcban számít-e az újságíró neme, az interjúk során az egyik legfontosabb kérdésem volt, hogy az alanyok szerint léteznek-e alapvetően nőies és férfias témák. Ha a helyzet megkövetelte, a kérdést kicsit megfordítottam és arról kérdeztem őket, szerintük vannak-e olyan témák, amikről a szerkesztők úgy gondolják, nők nem alkalmasak a megírására. Volt azonban, amikor direkt módon kérdeztem rá, hogy férfias területnek tartják-e a politikát, a gazdaságot és a bűnügyet.

„…a politikát gyakorlatilag csak fiúk csinálják. Tényleg, ebbe sosem gondoltam bele, csak most végigszámoltam őket. De igen, csak fiúk vannak. Gazdasággal is ők foglalkoznak."

- Bejczi Szilvia, szerkesztő, Blikk

Mégis van lehetőség arra, hogy női újságíró bekerüljön ezekbe a férfiasnak titulált rovatokba. Több interjúalany vallotta a saját szerkesztőségében tapasztalt helyzet alapján, hogy ülnek nők is a politikai rovatban.

„Furán néznek rám, ha nőként azt mondom, érdekel a politika és arról szeretek írni… Szerintem az, hogy valaki politikai újságírást csinál, alapvetően férfiasabb vonal. Nyilván mondták, hogy én megyek moziba, akkor írjak filmkritikákat és kultúrával kapcsolatosat. De például ez engem kevésbé vonz, mint a politika."

- Zelenka Dóra, újságíró, 888.hu

Bár az arányok továbbra is a férfiak számára kedveznek, nemük egyáltalán nem gátolja az újságírónőket abban, hogy veszélyes helyzetekről írjanak és tudósítsanak.

„Veszélyes terepre nem nőt fognak elsőként küldeni, de ha jelentkezel és azt mondod, hogy szeretnéd, akkor el tudsz menni. Ami szerintem tök jó. Nem neked fognak szólni a tizenöt fős értekezleten, ha ki kell

menni a szomszédos országba, vagy távolabbra háborús helyzetről tudósítani. De ha nagyon elszánt vagy és szeretnéd csinálni, akkor szólsz és nem fogják azt mondani, hogy nem mehetsz, mert nő vagy. Legalábbis jó helyen nincs ilyen."

- Janecskó Kata, újságíró, Index.hu

Fontosnak tartottam azt is megkérdezni interjúalanyaimtól, hogy tudván, az erőteljes, néha akár veszélyes témák számítanak férfiterületnek, akkor mik azok, amik viszont abszolút a női nemhez köthetők. Egyikük úgy fogalmazott, hogy skatulyák vannak, amik erősen rögzültek a társadalom tudatában.

„Inkább azt mondom, hogy vannak skatulyák, fiókok, amikbe inkább tesznek férfiakat. Ez mondjuk a bűnügy, illetve a politika. Míg a szociális, egészségügyi témákhoz szívesebben rendelnek női riportert. De már nem olyan éles a határ, egyre nagyobb keveredés van."

– Bánhidi Lilla, szerkesztő-riporter, RTL Híradó

Ezek a skatulyák évekig, évtizedekig működtek, a jelenlegi társadalmi szerepek viszont nem teszik lehetővé, hogy egy újságírót nemi alapon beskatulyázzunk. Az újságírás ugyanis egy neutrális, nemi szempontból semleges közeggé vált, vagy éppen ennek a folyamatnak egyik szakaszában jár. Sokan kiemelték azt is, hogy az általuk jobbnak nevezett helyeken és szerkesztőségekben semmilyen helyzetben nem tesznek különbséget. Szerintük csak a szakmai dolgok számítanak, így, ha egy rovatot vagy témát férfiasnak titulálunk, azzal eleve diszkriminálunk.

„A HVG-ben kizárólag a szakmai affinitás számít… De el tudom képzelni, hogy van olyan szerkesztőség, ahol kevésbé érvényesül, hogy mindenki olyan témában írjon, amit tud és szeret, hanem egy karakteresebb, férfiasabb területet inkább férfi kollégára bíznak. Mert ha én beállítok szoknyában, akkor lehet, hogy kevésbé fognak komolyan venni. De én biztosan nem dolgoznék ilyen helyen, ahol

különbséget tesznek, ahol tudom, miért mondanák, hogy »Oda ne menj te, majd a Jenő megcsinálja!« Egyszerűen ezt nem szabad engedni."

- Gergely Zsófia, újságíró, HVG.hu

Ennek ellenére az interjúalanyok közül többen gondolják úgy, hogy adódnak helyzetek, amikor érdemes bevetni a női nem fegyvereit. Sok alanyom tért ki arra, hogy a társadalmi tudatban a nőiséghez olyan jellemvonások társulnak, mint az empatikusság, a kedvesség és a megnyugtató kisugárzás. Ezeket pedig nem félnek bevetni az újságírónők akár olyan szélsőséges témákban, mint például a nők elleni erőszak.

„A nők elleni erőszak nagyon sokszor kerül női újságírokhoz. Ennek sok oka van. Egyrészt az újságírói érdeklődés. Lehet, hogy jobban érdekel minket, mint a férfi kollégákat. Aztán azt gondolják rólunk, meg mi is azt gondoljuk magunkról, hogy érzékenyebben tudunk hozzáállni, hogy nem követünk el olyan hibákat, hogy nem elég odafordulóan, nem elég finoman beszélünk, mondjuk egy olyan megszólalóval, aki értintett. Tehát egyszerűen empatikusabban, vagy a nemazonosság miatt jobban szóba áll egy női újságíróval egy női áldozat, mint mondjuk egy férfival."

- Janecskó Kata, újságíró, Index.hu

Az egyik szerkesztő-újságíró úgy fogalmazott, hogy reálisabb, ha ezeket a cikkeket végül nők készítik el és publikálják.

„Ez egy érdekes dolog, hogyha mondjuk a feminista témához nyúlunk a Qubitban, akkor van olyan fiú kollégám, aki tökre jelentkezik, hogy ezt ő megírná. De azért a realitás mégis csak az, hogy a lányok jelentetik meg ezeket a cikkeket."

- Rácz Johanna, szerkesztő-újságíró, Qubit

Persze a nőiségre alapozott szerepekben is megbújhat nemi diszkrimináció, mellyel az újságírónőknek folyamatosan harcolniuk kell. Az

egyik gyakornok azt árulta el, hogy került már olyan helyzetbe, amikor azért kellett kimennie egy helyszínre, hogy jelenléte oldja a nyilatkozók esetleges feszültségét. Amikor megkérdeztem, ez a szerep bántotta-e, azt mondta, a végeredmény, a publikált anyag szempontjából szükséges volt ennek is megfelelnie.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottam, bár korábban elfogadott volt, hogy meg lehet különböztetni nőies és férfias témákat, manapság újságírónőként kevésbé vagy egyáltalán nem érezhető a különbség. A keményebb, nehezebb témák, mint a politika, a gazdaság és a bűnügy kikerültek a férfiak kezéből és nemi szempontból már semleges területnek számítanak. Természetesen vannak még szerkesztőségek, ahol ez a folyamat nem zajlott le, sőt az interjúalanyok közül is többen említették azt, hogy biztosan léteznek közegek, ahol érezhetően férfiak viszik a napirendet. Ennek ellenére azt vallják, hogy az általuk jónak titulált helyeken nem szabadna nemi korlátokat állítani a témák közé. Ha pedig ezek a korlátok léteznek, akkor a legésszerűbb megoldás, ha az újságírónők más médiumhoz szegődnek.

IV. Továbbra is férfias szakma az újságírás?

Kutatásom második fő kérdésének jelöltem meg, hogy vajon az újságírás megmaradt-e férfias szakmának. Az interjúk elkészítése után alanyaim megerősítették azt, hogy a szakma a sztereotípiák szintjén valóban férfiasnak tekinthető, mindig is az volt. De egyáltalán nem azért, mert csak férfiak űzhetik. Hanem azért, mert olyan személyiségbeli követelményeket vár el művelőitől, melyeket a társadalom elsősorban férfiasnak ítél meg. Ezek pedig a határozottság, az erőteljes fellépés, valamint a folyamatos törtetés.

Margit Patrícia a 2000-es évek elején hasonlót állapított meg: „*Az újságírás hagyományosan férfi dominanciájú szakmának számít, a férfiak vannak többségben és ők foglalják el a legmeghatározóbb pozíciókat. A munkahelyi légkört tehát elsősorban a férfiak alakítják, és a beilleszkedésre vágyó nőket »fiúsítják«. Ez azt jelenti,*

hogy az újságírónők is átveszik a férfias viselkedést, öltözködést, gondolkodást".[133] Ezt interjúalanyaim is alátámasztották. A legtöbbjük szerint elsősorban azért tekinthető férfias szakmának az újságírás, mert férfiak irányítják.

„Középvezetői szinttől ez valóban egy férfias szakma. Itt a Blikkben van négy rovat, kettőt vezet nő, abból az egyik a szolgáltatás, ami magazinos rész, a másik meg én vagyok. De az én helyetteseim is férfiak. A felsővezetés, tehát a főszerkesztő és a helyettesei, hagyományosan férfiak. Én húsz éve vagyok itt és sosem láttam ott nőt. Az online-t is egy férfi vezeti. Szóval azt gondolom, hogy az újságírásnak az alapszintje vagy ez a teremtő közege inkább nőies, de már a vezetői szint sokkal inkább férfias."

- Bejczi Szilvia, szerkesztő, Blikk

A Blikk aktuális, politika rovatának szerkesztője azt is elárulta, hogy a stabil, bejáratott rendszer miatt a feje fölött üvegplafon képződött. És bár képességei miatt léphetne feljebb, mégis karrierjének csúcsán áll. Az interjúk során azonban az üvegplafonra is akadt ellenpélda, ráadásul az egyik gyakornok cáfolta, hogy női neme akadályozná a feljebb lépkedésben. Fontos megemlíteni, amire ő is kitért, hogy a szerkesztőségben, ahol éppen dolgozott, ült nő is a felsővezetésben.

Az egyik interjú során az alany se férfiasnak, se nőiesnek nem titulálta az újságírást, mely szerinte egy neutrális szakma. Mégis leszögezte, a társadalom által sztereotipikusan férfiasnak ítélt jellemvonások szükségesek hozzá. Művelői elsősorban azért tartják férfiasnak az újságírást, mert sokszor megterhelő és megerőltető a megkövetelt munka. Emiatt férfias vagy a társadalom által férfiasnak titulált jellemvonásokat vesznek fel még a női dolgozók is.

---

[133] MARGIT 2002

„Vannak olyan helyzetek, amikben nagyon tökösnek kell lenni, meg úgy kell föllépni, amit férfiasnak ítélünk vagy ítéltünk egy időben. Magabiztosan, ellentmondást nem tűrően. Ezek olyan tulajdonságok, amiket nem feltétlenül mondtunk volna tíz évvel ezelőtt nőiesnek."

- Bozsó Ágnes, gyakornok, Index.hu

Az Azonnali újságírója is hasonló álláspontón van. Szerinte az újságíráshoz kell egyfajta nyomulás és dominancia.

„Kellenek hozzá férfias jellemvonások. Habitus kérdése, hogy ki mennyire az asszertívtól elkezdve egészen agresszív, vagy már-már erőszakos, de szerintem igenis kell ez a fajta nyomulás. Vagy megpróbálni dominánsabbnak lenni, ami viszont egyáltalán nem nőies jellemvonásként van elkönyvelve."

- Hutter Marianna, újságíró, Azonnali.hu

Hasonlóan gondolja a Blikk szerkesztője, aki szerint arra is igen nagy hangsúlyt kell fektetni, hogy egy újságíró hallassa a hangját, valamint, hogy ezt a hangot a kollégák, nemtől függetlenül mind meghallják.

„Hogy eggyé válj a közeggel, hogy befogadjanak, hogy része legyél, ahhoz muszáj valamennyire alkalmazkodni. Én például tudom, hogy amikor 21 évesen elkezdtem, egy kis érzékeny, csöndes lány voltam. Ma meg már nekem van a legnagyobb hangom meg én mondom néha a legdurvább poénokat. Tehát ez része volt annak, hogy én egy olyan munkát csinálok, ami azért egy kicsit megkeményíti az embert."

- Bejczi Szilvia, szerkesztő, Blikk

A nagy száj, az erőteljes és határozott fellépés más nők szerint is fontos az újságírói szakmában. Az interjúalanyok közül három pályakezdő erősítette meg, hogy az érvényesüléshez öntudatra és kitartásra van szükség.

„… elég határozottnak kell lenni nőként, hogy érvényesüljön az ember. És azt gondolom, hogy a férfiaknak nem kell annyi energiát fektetni ebbe a fellépésbe, mint nekünk. Magyarországon legalábbis ez biztos

így van. Egy halk szavú nő nem fog olyan könnyen előrejutni, mint egy halk szavú férfi."

- Bozsó Ágnes, gyakornok, Index.hu

Egy másik fiatal újságírónő a határozottság mellett nemcsak a céltudatosságot, hanem az öntudatosságot is kiemelte, de volt, aki szerint az is fontos, hogy az újságírók nemtől függetlenül kezelni tudják azokat a helyzeteket, amikor negatív visszautasítást kapnak.

„Nagyon harciasnak kell lenni és borzasztóan rámenősnek, amit szerintem inkább férfiak tudnak. Hogy nagyon nagy hanggal leszólíts egy politikust és megmondd, hogy akkor is válaszolsz, ha nem akarsz. A női fellépés kevésbé tudja megtenni, vagy a nőt sokkal jobban megbántják, ha negatív visszautasítást kap, ha elküldi a politikus a büdös francba. Tehát mondjuk, most eszembe jut a parlamenti folyosó, ahol Kósa Lajos úgy elküldött minket a fenébe, hogy csak nyikkanni sem tudtam. És szerintem egy férfi csak nevet ezen, nekünk meg tényleg rosszul esett. Vagy ha üldözöd, mondjuk, Szijjártó Pétert és a hatodik titkáron kell átmenni, akkor a berúgom az ajtót stílus inkább a pasiknak megy jobban, mint a nőknek."

- Ruttkay Lili, korábbi gyakornok, Azonnali.hu

Kollégája, Hutter Marianna arra is kitért, hogy az újságírók élete nemtől függetlenül folyamatos rugalmasságot igényel.

„Újságíró vagy, jössz-mész, pörögsz. Egyrészt kevés idődd van a magánéletedre és ez most nem férfi-női dolog, de kell egy bizonyos fajta rugalmasság. Meg hát azért mégiscsak mész, nyomulsz, kérdezel, ha kidobnak az ajtón, azért az ablakon megpróbálsz visszamászni."

- Hutter Marianna, újságíró, Azonnali.hu

Az egyik, a fiatalabbak táborát erősítő interjúalany azt vallotta, ha sokáig dolgozik a szakmában, valószínűleg idővel férfiasabbá fog válni.

„Karakánabbá tudja tenni a nőt, hogyha ilyen munkát végez. Én ezt magamban érzem. Még nem tartok ott, de hogyha sokáig fogok még újságíróként dolgozni, akkor sokkal férfiasabb leszek. Nem leszek egy kis finom hölgy, mint sokan, hanem erős nőnek kell lenni ahhoz, hogy talpon tudj maradni."

- Zelenka Dóra, újságíró, 888.hu

Az újságírónők szemében éppen ezért nőiségük elleni veszélyforrás lehet az, hogy a szakma bizonyos jellemvonásokat követel meg tőlük. Gergely Zsófia ennek ellenére úgy gondolja, a veszély csak akkor valós, ha a változást valakinek a személyisége megengedi.

„Szerintem abban van valami, hogy keményebbé tesz, de nem jobban, mint amennyire az egyéniséged engedi. Nem tudnék olyan nőt mondani a médiában, aki óriásit változott volna az alapvető természetéhez képest, mert rákényszerítették, hogy azt föladja. Azt látom, hogy amilyen vagy, az a döntő és ez alapján van, akit kirakatcsajnak használnak, és van, aki szakember – utóbbinál úgysem fognak tudni keresztültaposni rajta olyan dolgokat, amelyek számára vállalhatatlanok."

- Gergely Zsófia, újságíró, HVG.hu

V. Diszkrimináció: nem a női nem a kiszolgáltatottság elsődleges forrása

Kutatásom egyik középponti kérdése, hogy a médiában, azon belül is a hírmédiában dolgozó nők érzékelnek-e hátrányos megkülönböztetést. Ezt a kérdést tovább bontottam két közegre, a szakmai környezetre, valamint az interjúalanyok csoportjára. Véleményem szerint ez az a két terület, ahol egy újságírónő munkája során nemi diszkriminációban részesülhet.

Az interjúk elkészítése után arra a következtetésre jutottam, hogy a jelenlegi médiakörnyezetben bár jelen van, mégis elenyésző a nemből fakadó megkülönböztetés. Ha egy nő mégis úgy érzi, hátrányos helyzetbe került férfi

kollégáihoz képest, annak több oka lehet. Akár az, hogy szakterületéből kifolyólag szélsőséges helyzetben van. Ezt érzi mindennapi munkája során az a videós újságírónő, akinek a szakmájában elmondása szerint nagyon kevés a nő.

„Én állandóan megkülönböztetve érzem magam, mert a munkámban mindenki férfi. Egy kezemen meg tudom számolni, hogy hány videós lányt ismerek. És nem gondolom azt, hogy kevésbé tudok menő anyagot készíteni, mint ugyanúgy a pasik, akik ott vannak. Az, hogy mennyire értek hozzá, már szerintem személyes háttértudás, meg küzdelem. De azért remélem, hogy ez független attól, hogy férfi vagyok vagy nő."

- Hortobágyi Júlia, videós újságíró, RAS

Arról azonban egyáltalán nem beszélhetünk, hogy nem fordul elő a szakmában az újságírónők nemi megkülönböztetése. Ez a fajta diszkrimináció ugyanis kis mértékben, ennek ellenére továbbra is jelen van. Elsősorban azért, mert bár folyamatosan csökken a nemek aránya közötti különbség, azért továbbra is a férfiak vannak többségben a hírmédiával foglalkozó szerkesztőségekben. Ezzel pedig sokszor együtt jár az is, hogy nőként többet kell letenni arra a bizonyos asztalra.

„Az egyik hátrány egyértelműen az, hogy kisebbség vagy. Tehát sok esetben 'a kvótanő' vagy. Főleg még fiatalabb nőként, sokszor tényleg az az érzésed, hogy mínuszból kell indulnod. Érzem, hogy nekem jobban meg kell küzdenem, kell az, hogy kinyissam a számat ahhoz, hogy tényleg komolyan vegyenek."

- Gergely Zsófia, újságíró, HVG.hu

Sőt egy újságírónőnek, aki ráadásul még fiatal is, van, hogy sokkal magasabb elvárásoknak kell megfelelnie, sokkal jobban kell teljesítenie a megbecsülésért.

„Nem tudom, hogy a gyakornoki vagy nőlétem miatt, de én nagyon úgy éreztem, hogy nem becsülik meg azt, amit csinálok. Úgy egyáltalán. Tök alap, hogy mindig mi vagyunk ott elsőnek és tök alap, hogy mi szolgáltatjuk elsőnek a híreket."

- Ruttkay Lili, korábbi gyakornok, Azonnali.hu

Azt is megkérdeztem, hogy előfordult-e olyan eset, mely során az interjúalanyok részesítették diszkriminációban a női újságírókat. Az interjúk többsége során nemleges választ kaptam, ezért merem azt állítani, hogy manapság elenyésző a nembeli megkülönböztetés. Azok, akik mégis részesültek benne, és ezt el is árulták nekem, többféle magatartásmódot tapasztaltak. Az egyik, talán a legalapvetőbb, amikor a férfi interjúalanyok ignorálják, figyelmen kívül hagyják az újságírónőket.

„Amikor forgattunk egy dokumentumfilmet, a szinte mélyszegénységben, de legalábbis nagyon vidéki, nagyon beszorult életközösségben élő emberekkel, nagyon sokszor a férfiak engem kicsit ignoráltak. Pedig mint a többiek, én is újságíró voltam ott."

- Bozsó Ágnes, gyakornok, Index.hu

A női nemből fakadó diszkrimináció egy másik létező fajtája, amikor a férfi alanyok megpróbálnak nemük révén fölénybe kerülni. Az egyik fiatal újságírónő szerint nagyon kínos volt, amikor egy interjúalanya megpróbált kikezdeni vele.

„Volt olyan, hogy egy interjúalanyom kicsit rám akart mozdulni. Az rendkívül kellemetlen volt. Ráadásul egy házi feladathoz kellett csak interjút csinálnom, szóval nem volt olyan fajsúlyos dolog és utólag azt éreztem, hogy annyira nem is érte meg… Én nem kezdtem ki vele, nem flörtöltem, nem adtam jeleket. Nem ütöttem le a labdáit, próbáltam teljesen figyelmen kívül hagyni, mintha nem venném a lapot, vagy mintha nem érteném, hogy mire gondol. Kicsit fapinaként viselkedtem,

mert ilyenkor be kell keményíteni, hogy csak a tények, a kérdések, a munka és viszontlátásra. De fú, nagyon, nagyon kellemetlen volt."

- Galambosi Eszter, újságíró, ATLO

A harmadik típusú diszkriminatív magatartás szintén a nemi szerepekből fakad, azonban lényegesen különbözik az előbb említett fajtától. Ezekben az esetekben a megkülönböztetés azon a gondolaton alapul, hogy vannak helyzetek és témák, melyekhez nők nem érthetnek. Ezért az újságírónőkkel az interjúalanyaik lenézően, lekezelőn viselkednek.

„Alanyok részéről azért előfordul bőven a megkülönböztetés. Meg nem is inkább megkülönböztetésnek mondanám, hanem csak a női szerepnek célzott atyáskodás, lenézés, lekezelés, amit egy férfival nem biztos, hogy megcsinálnának. Tarlós István erre tökéletes példa, ahogy beszél az emberekkel úgy általánosságban és azon túl is különösen a nőkkel. Velem nem volt annyira szemét, de mondjuk amikor egy kérdést tettem fel neki a sajtótájékoztatón, akkor azt mondta, hogy a lányára emlékeztetem. Tehát atyáskodó, lekezelő volt."

- Janecskó Kata, újságíró, Index.hu

Ennek szélsőséges példáját említette egy pályakezdő újságíró is, akit verbálisan aláztak meg munkája során.

„Egyedül mentem el egy projektet csinálni és ott csúnyán megaláztak. Főleg fiatal fiúk. Szóban, verbálisan. Nagyon csúnyán elküldtek. Én amúgy sem vagyok egy magabiztos ember, az önbecsülésem is lent van a béka feneke alatt és ezek azok a dolgok, amik tönkre tudják tenni az embert."

- Zelenka Dóra, újságíró, 888.hu

A nemi megkülönböztetésnél azonban több alany szerint jelentősebb az életkorbeli diszkrimináció. Volt, aki hozzátette, ez valószínűleg nemcsak az újságírásra, hanem több más szakmára is jellemző lehet.

„…azt hiszem és nem tudom eldönteni, hogy ez a korom vagy a nemem miatt van, de nyilván engem kevésbé vesznek komolyan, mint egy negyvenéves, 180 centis férfit. Így nagy általánosságban. Van egy ilyen része a társadalomnak, aki nem vesz komolyan."

- Bozsó Ágnes, gyakornok, Index.hu

Egy alanyom úgy érezte, hogy egy idősebb férfi kollégája egyenesen kinézi a szerkesztőségből női neme és fiatal kora miatt. Ebben az esetben szintén egyfajta lenézésen alapult a megkülönböztetés.

„Az elején volt egy idősebb kollégánk, aki régebb óta a szakmában volt. Neki nagyon nem tetszett, hogy ott vagyok. Nem értette a helyzetet, hogy egy fiatal nő mit akar az újságírással kezdeni. Ő folyamatosan mondta az igét nekem. Mindig próbált valahol fogást találni, hogy én ehhez nem értek, kicsi vagyok hozzá, úgysem tudom megírni meg ilyenek."

- Zelenka Dóra, újságíró, 888.hu

Ráadásul nemcsak fiatal, pályakezdő újságírónők, hanem a szakmában több éve, akár több évtizede dolgozó munkatársak is azt erősítették meg, hogy az életkor sokat számít, elsősorban mások szemében. És ez nem újkeletű dolog.

„Nem mondhatom azt, hogy nemi, mert rá kellett jönnöm idővel, hogy inkább a koromnak szólt az, sem mint a nememnek. A húszas éveimben egy Draskovics Tibor szemében kiscsaj voltam, a hülye visszakérdéseivel pedig olyan zavarba hozott egy ponton, hogy majdnem elbőgtem magam. Iszonyatosan kínos volt, az egyik legkínosabb interjú az életemben. De rá kell jönnöm, hogy mivel már elég idős vagyok, ezeket a szituációkat ma csípőből kezelném."

- Rácz Johanna, szerkesztő-újságíró, Qubit

A Qubit munkatársa szerint kifejezetten fontos, hogy aki a szakmába bekerül, elfogadtassa magát. Ezzel pedig lépésről lépésre lesz több szava, mozgástere és egyre nagyobb szakmai presztízse.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az újságírásban jelen van a nemi megkülönböztetés, arra a tényre azonban, hogy ez pozitív is lehet, a kutatás elején egyáltalán nem gondoltam. Ennek ellenére több újságírónő említette, hogy sokszor segít munkájukban, amikor pozitívan különböztetik meg őket. És bár ez elsősorban előny, van, aki szerint árthat is.

„Erről a nők azért ritkán beszélnek. Én úgy érzem, hogy sokszor jobban preferáltak azért, mert lány vagyok. Ez nekem jó volt. Ha mélyebben belegondolunk, azért egy picit gáz, mert mindenképpen azt kéne nézni, hogy én az adott területhez értek-e vagy sem. Ez tök nemfüggetlen."

- Hortobágyi Júlia, videós újságíró, RAS

Egy másik újságírónő pozitívumként említette, hogy vannak helyzetek, amikor a férfiak udvariasan bánnak vele, megadják neki a tiszteletet.

„Olyanban részesültem, hogy udvariasabban kezeltek. Mondjuk alapvetően meghívnak kávéra. De én inkább azt mondanám, hogy megadják a tiszteletet. Leginkább ezt. Hátrányos megkülönböztetésben nem éreztem magam soha."

- Csikász Brigitta, újságíró, Pesti Hírlap

A HVG munkatársa szerint természetes, hogy a nőket másfajta bánásmódban részesítik, elsősorban a férfiak. Azt viszont leszögezte, hogy hazudik, aki ennek csak a negatívumait veszi észre.

„Részben természetesnek tartom, hogy van bánásmódbeli különbség. Tehát valóban sok helyzetben másként bánnak egy újságírónővel, ahogy a férfi kollégával. Ennek van előnye, meg hátránya is - hazudik az, aki azt mondja, hogy csak hátránya van."

- Gergely Zsófia, újságíró, HVG.hu

Éppen ezért elmondható, hogy a negatív diszkrimináció mellett a hírmédiában pozitív diszkriminációval is találkozhatunk. Továbbá az a tény, hogy a negatív megkülönböztetés manapság kevésbé jellemző, miközben pozitív esetekkel is találkozhatunk, szintén alátámasztja hipotézisemet.

VI. Összegzés

Kutatásomnak, amellett, hogy igazolja hipotézisemet, miszerint eltűnőben van az újságírók nemi megkülönböztetése, négy fontos eredménye van:

- Az újságírás már nem feltétlenül férfias szakma, mégis férfias tulajdonságok kellenek hozzá.
- Az újságírónők egyre magasabb pozíciókba juthatnak, így eltűnőben van az üvegplafon jelensége.
- Az újságírónők egyes szerkesztőségekben bármilyen témában írhatnak, ezért az üvegfal is eltűnőben van.
- A diszkrimináció pozitív is lehet, amiről az újságírónők nem vagy ritkán beszélnek.

Kutatásom eredményei azért bírnak jelentőséggel, mert az utolsó hasonló kutatás, melyet Margit Patrícia készített 2002-ben, merőben mást mutatott az újságírónők helyzetéről. Az azóta eltelt majdnem két évtized során több változás történt. Az általa tapasztalt férfidominancia enyhült a hírmédiában, annak ellenére, hogy mindkét kutatás interjúalanyai férfias szakmának vallották az újságírást. Fontos emellett megemlíteni azt is, hogy interjúalanyaim szavai alapján a nemi megkülönböztetés sokkal ritkábban fordul elő, mint korábban. Az újságírónők egy része azt is elárulta, hogy vannak esetek, amikor pozitív diszkriminációban részesülnek, tehát nemük miatt kapnak nagyobb figyelmet és tiszteletet.

Nagy előrelépésnek számítana, ha friss számadatokkal tudnám alátámasztani, hogy az újságírónők száma kis léptékben, azonban

folyamatosan növekszik, ezzel pedig csökken a két nem aránya közötti különbség a szerkesztőségekben. Ezt a legtöbb interjúalanyom vallotta, megerősíteni azonban egy komplex, az egész hazai hírmédiát átfogó kvantitatív kutatással tudnám. Célom ezért a jövőben kvalitatív kutatásomat további interjúkkal szélesíteni, valamint egy kvantitatív kutatási lábbal is megerősíteni.

Irodalomjegyzék

BÁTORFY Attila – KOVÁCS Blanka – SZILAS Judit 2018. *Kevés nő ír politikáról, gazdaságról a magyar szerkesztőségekben*. Átlátszó. Adatújságírás. 2018.06.01. URL: https://atlatszo.hu/adat/2018/06/01/nok-es-ferfiak-aranya-a-magyar-szerkesztosegekben (Utolsó letöltés: 2022.11.16.)

BERÉNYI Judit 2019: *Infografika arról, mennyire torz a médiában dolgozó férfiak és nők egymáshoz viszonyított aránya*. Media1. 2019.02.27. URL: https://media1.hu/2019/02/27/ferfiak-nok-ujsagirok-media (Utolsó letöltés: 2022.11.16.)

EURÓPAI PARLAMENT HÍREK 2018: *A nők helyzete a médiában: többet kell tenni a nemek közötti egyenlőségért*. Társadalom. 2018.03.07. URL: www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20180301STO98925/nok-a-mediaban-tobbet-kell-tenni-a-nemek-kozotti-egyenlosegert (Utolsó letöltés: 2022.11.16.)

MARGIT Patrícia 2002. A nők reprezentációja. In: *Médiakutató*. 2002/3. ősz. URL: https://mediakutato.hu/cikk/2002_03_osz/06_a_nok_reprezentacioja (Utolsó letöltés: 2022.11.16.)

PAPP Barbara – SIPOS Balázs 2017. *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest. Napvilág Kiadó.

VÁSÁRHELYI Mária 1999: *Újságírók, sajtómunkások, napszámosok*. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó.

WMC 2019. Women's Media Center study finds male journalists continue to report most news, especially for wires and TV prime-time evening broadcasts. *Women's Media Center*. 2019.01.31. URL: http://www.womensmediacenter.com/about/press/press-releases/womens-media-center-study-finds-male-journalists-continue-to-report-most-news-especially-for-wires-and-tv-prime-time-evening-broadcasts (Utolsó letöltés: 2022.11.16.)

MIÉRT TANULMÁNYOZZUK A NEMZETKÖZI HALLGATÓK MÉDIAHASZNÁLATÁT?

Médiahasználati stratégiák a pandémiában

SPECHT HEDVIG

I. Nemzetközi hallgatók a hazai felsőoktatásban

Jelen írás célja a nemzetközi hallgatók mindennapi életének és nehézségeinek közelebbi vizsgálata az általuk kialakított médiahasználati stratégiákon keresztül, különös tekintettel a pandémiás időszakra. E hallgatók nem csak a felsőoktatási intézmények hallgatóinak és munkatársainak, azonban a fogadó intézményeknek otthont adó városokban lakók mindennapi életének is szerves részét képezik. Ahhoz, hogy kölcsönös kapcsolat alakuljon ki a fogadó ország és a nemzetközi hallgatók között, különösen egy olyan válsághelyzetben, amilyen a 2020-as év elején elterjedő Covid-19 világjárvány is volt, meg kell ismernünk, milyen nehézségekkel szembesültek, mely csatornákon milyen kommunikációs stratégiák mentén alakítottak ki kapcsolatokat vagy kértek segítséget és élték meg a mindennapokat. A tanulmány első fele arra tesz kísérletet, hogy egy fogalmi hálóban elhelyezze azokat a más országokból érkező hallgatói csoportokat, akiket gyakran csak „külföldi hallgatóknak", „cserediákoknak" nevezünk. Ezután egy online kérdőíves kutatás eredményeit ismertetem, melyben a Pécsi Tudományegyetem nemzetközi hallgatóit kérdeztem a pandémia alatt megélt nehézségeikről, és arról, hogy hogyan igyekeztek túllendülni – kifejezetten a közösségi média alkalmazások segítségével – az erre az időszakra jellemző megpróbáltatásokon.

A nemzetközi hallgatók jelenléte az egyetemeken nem csak az intézmények számára fontos, hanem az azoknak otthont adó városoknak is. A tehetségek megszerzése mellett ma már a bevételszerzés is központi

szerepet tölt be az egyetemek és a városok életében.[134] E hallgatók jelenléte a városban pozitív hatású, gazdaságdinamizáló szerepet tölt be, többletbevételt eredményez, vagy akár új munkahelyek létrehozásához is vezethet. A nemzetközi hallgatók mindennapi életüket a városban élik, a városban fizetnek a lakhatásért, vásárolnak be, járnak szórakozni, ennek következtében számos felsőoktatási intézmény és egyetemváros jelentős bevételi forrásként tekint e hallgatókra.

Van azonban a gazdasági szemponton túl még egy aspektus, mely az egyetemeket érdekeltté teszi a nemzetközi hallgatók fogadásában. A nemzetköziesítés és a minél magasabb nemzetközi hallgatói létszám növeli a felsőoktatási intézmények presztízsét és erősíti multikulturális dimenzióját.

Magyarországon a nemzetközi hallgatók körében előnyben részesített egyetemek a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, valamint a Szegedi Tudományegyetem. Ezen intézmények karai közül is az orvosi karok a legnépszerűbbek a mobilitás szempontjából.[135] A Pécsi Tudományegyetem országos viszonylatban az egyik legtöbb nemzetközi hallgatót fogadó intézmény, külföldieknek szánt képzései angol nyelven az Általános Orvostudományi Karon már 1987-ben elindultak, tehát láthatjuk, hogy a Pécsi Tudományegyetem az ezredforduló óta egyértelműen a nemzetköziesedés útjára lépett.[136] A Pécsi Tudományegyetem kutatói által végzett felmérések segítségével azonban nemcsak a város és az egyetem, hanem a nemzetközi hallgatók szemszögéből is rálátást nyerhetünk a mobilitást erősítő faktorokra. Wusching kutatása a nemzetközi hallgatók motivációit, tapasztalatait és elégedettségét vizsgálta két hazai felsőoktatási intézményben, a Debreceni Egyetemen, valamint a Pécsi Tudományegyetemen. Wusching doktori értekezése azért is jelentős, mert

[134] CSÁSZÁR – ALPEK 2018
[135] WUSCHING 2017
[136] M. CSÁSZÁR – WUSCHING 2014

rávilágít arra, hogy még ugyanazon ország vidéki egyetemei között is jelentős eltérések jelentkezhetnek a hallgatói motivációk, tapasztalatok és felmerülő nehézségek terén. Amikor a hallgatók egy magyar egyetem mellett döntenek, jelentős szempontként jelennek meg a képzés költségei, valamint a mindennapi kiadások. A nyugati országokból gyakran azért érkeznek hozzánk a diákok, mert küldő országukban a képzések jóval drágábbak vagy a férőhelyek korlátozottak. Wusching kutatásában ellenben nem csak az anyagi szempontok dominálnak, a megkérdezett hallgatók körében gyakori motiváló erő a kíváncsiság, nyitottság, a más kultúrák megismerésének vágya. E mobilitásban részt vevő hallgatók később is nyitottak maradnak és mind a továbbtanulás, mind a munkavállalás szempontjából szívesen kötelezik el magukat a küldő és a jelenlegi fogadó országtól eltérő további ország mellett. Fontos azonban figyelembe venni az Oktatási Hivatal adatait[137] is, melyekből kiolvasható a magyar kormány által alapított Stipendium Hungaricum ösztöndíjban részesülő hallgatók számának növekvő tendenciája.

Habár a nemzetközi hallgatók nem kerülték el a PTE kutatóinak figyelmét, e kutatásokkal kapcsolatban megjegyezhető, hogy inkább az ideérkező hallgatók gazdaságban betöltött szerepét vizsgálják. A külföldről érkező diákokról nagy mennyiségű adat áll rendelkezésre az egyetem adatbázisában, megtudhatjuk, mely országból érkeztek, milyen típusú ösztöndíjjal rendelkeznek, mely karon, szakon tanulnak, sőt még velük készült elégedettségi kérdőívekhez is hozzáférhetünk. Ezek az adatok azonban mintha inkább kvantitatív jellegűek lennének, melyek kissé önkényesen is értelmezhetőek. Ebből fakadóan megfogalmazódik az igény olyan kvalitatív kutatásokra is, melyek nem csak a nemzetközi hallgatókkal összefüggő számokat vizsgálják.

---

[137] STIPENDIUM HUNGARICUM HALLGATÓK SZÁMA ÁLLAMPOLGÁRSÁG SZERINTI ORSZÁGOK SZERINT

Jóllehet, az egyetemi statisztikákban megjelennek a külföldi hallgatók, ellenben a város statisztikáiban nincs nyomuk. Mindazonáltal, e diákok aktív közreműködői a város életének. Szórakozni járnak, kulturális programokon vesznek részt, különböző szolgáltatásokat vesznek igénybe, üzleteket működtetnek, kommunikálnak a várossal és lakóival, valamint városról is, melynek nem csak gazdasági, hanem társadalmi és kulturális hatásai is vannak. Mikor megérkeznek Pécsre, különböző mértékben rendelkeznek információval a városról, intézményeiről és lakóiról, illetve eltérő kapcsolati és információs háló veszi őket körül, mely vagy segíti, vagy éppen ellenkezőleg, akadályozza őket itteni mindennapi életbeli eligazodásukban. Kezdetben olyan alapvető nehézségekkel szembesülhetnek, mint a nyelvi korlátok, az ügyintézés, vagy az egyetemi és város közegbe való beilleszkedés.[138] Ahhoz, hogy egy egyetem és az intézménynek otthont adó város valóban egy kulturálisan is sokszínű közeggé válhasson, alaposabban meg kell ismernie a diákjait. Miért is fontos ez a megismerés? Ahogy Miller és Madianou[139] rámutat arra, különböző országok, kultúrák más-más médiumokat a felhasználók eltérő mértékben részesítenek előnyben, sőt e még az azonos médiumok használata is különbözhet országonként, kultúránként. Ha ismerjük e hallgatók médiahasználati szokásait, könnyebben megszólíthatjuk és bevonhatjuk őket a kommunikációba elkerülve azt, hogy inkább felépítsék saját kommunikációs hálóikat, párhuzamos társadalmaikat, amelyben a fogadó ország lakói nincsenek benne.

II. Kik azok a nemzetközi hallgatók?

A nemzetközi mobilitási programokban részt vevő hallgatókat gyakran „külföldi vagy cserediákoknak" nevezik őket, figyelmen kívül hagyva

[138] WUSCHING 2017
[139] MILLER-MADIANOU 2011

mobilitásuk típusát vagy származási országukat. E hallgatók száma nehezen megállapítható, mert különböző, egymástól igen kis részletekben eltérő, vagy egymást átfedő meghatározások léteznek arra a kérdésre vonatkozóan, kik sorolhatók a hallgatók e csoportjába. A definíciók olyan dimenziók mentén körvonalazódnak, mint az állampolgárság, a külföldön tartózkodás célja, motivációja vagy időtartama, illetve a mobilitás típusa.

Az OECD és az Eurostat[140] meghatározása szerint azok a hallgatók tekinthetők nemzetközi hallgatóknak, akik nem állandó lakosai annak az országnak, melyben felsőoktatási tanulmányaikat folytatják, vagy korábbi tanulmányaikat más országok felsőoktatási intézményeiben végezték. Az intézmények, amennyiben nem áll rendelkezésükre megfelelő adat, gyakran a külföldi hallgatókat (*foreign students*) tekintik nemzetközi hallgatónak. E hallgatók státuszát állampolgárságuk határozza meg, azaz a nemzetközi hallgatók a külföldi hallgatók részhalmazát képezik. E meghatározás értelmében, ha a Pécsi Tudományegyetem hallgatóit tekintjük, bármely határon túlról érkező hallgató, aki alapvetően magyar anyanyelvű, magyar nemzetiségűnek vallja magát, éppenséggel csak az állampolgársága egy szomszédos országé, külföldinek tekinthető.

Az UNESCO 2015-ös definíciója[141] alapján nemzetközileg mobil hallgató (internationally mobile student) az a személy, aki fizikai, két ország közötti nemzetközi határt lépett át azzal a célkitűzéssel, hogy a célországban oktatási/tanulási tevékenységekben vegyen részt, és melyben a célország különbözik a származási országtól. Az imént ismertetett meghatározásokban közös, hogy mindkettő fókuszát a származási országtól eltérő ország mint célország, valamint az a célkitűzés képezi, hogy felsőoktatásban tanuljanak. Ezek a meghatározások lényegében a földrajzi távolságokra, államhatárokra összpontosítanak.

---

[140] OECD 2022

[141] INTERNATIONALLY MOBILE STUDENTS

Léteznek azonban olyan meghatározások is, melyek a mobilitás típusát helyezik középpontba. A mobilitás szempontjából megkülönböztethetők a kredit- és a diplomamobilitási programok. Míg az első típus azokat a részképzéseket foglalja magába, melyek általában pár hónapra, legfeljebb egy-egy félévre szólnak, utóbbi típus a teljes alap- vagy mesterszakos, valamint posztgraduális képzéseket.[142] A diplomamobilitásban részt vevő hallgatók csoportja tulajdonképpen megfeleltethető a külföldi hallgatók csoportjának abból a szempontból, hogy a célországban tanulási-oktatási céllal tartózkodnak hosszabb ideig. A külföldi hallgatókra a szakirodalom hivatkozik úgy is, mint azok az egyének, akik a célország felsőoktatási intézményeiben tanulnak, azonban az ország állampolgárságával nem rendelkeznek. Itt azonban a meghatározások már nem tesznek különbséget azon hallgatók között, akik vízummal érkeznek, és akik állandó tartózkodási engedéllyel rendelkeznek. Az előbbi csoport azokat a hallgatókat foglalja magába, akik érkezésük után szabadon maradnak, míg utóbbi azokat, akik például még szüleikkel érkeztek a fogadó országba, és így másfél generációs migránsok.

Mivel ahogy ez az előbbi definíciós kísérletekből is világossá válik, nem könnyű feladat rendet tenni a nemzetközi hallgatókhoz kapcsolódó fogalmi hálóban, az Academic Cooperation Association két főbb tanulmányt készítetett a fogalmi tisztázás érdekében.[143] E tanulmányok arra a következtetésre jutnak, hogy hét főbb kérdés tisztázása szükséges a nemzetközi hallgatók meghatározásával kapcsolatban: különbségtétel (1) *hallgatói mobilitás*, *külföldi hallgatók* és *„study abroad”*; (2) *befelé és kifelé irányuló mobilitás*; (3) *rövid és hosszú távú mobilitás*; (4) *vertikális és horizontális mobilitás*; (5) *mobilitás tanulmányi célból és tanulmányokkal kapcsolatos mobilitás*; (6) *a*

[142] BERÁCS ET AL. 2017: 57
[143] TEICHLER 2017

mobilitásnak nevezhető időintervallum küszöbértéke; valamint (7) a *mobilitás egy meghatározott időpontban és mobilitás a felsőoktatási tanulmányok folyamán között*.

Habár a nemzetközileg mobil hallgatók meghatározásai igen kiterjedt fogalmi hálót képeznek, a kredit-mobilitásban részt vevő hallgatókat a mobilitás időtartamára és a képzés kimenetére tekintettel nem vagy csak kevésbé tekintik nemzetközi hallgatónak, mivel a meghatározások többnyire azon hallgatókra vonatkoznak, akik teljes képzésekre jelentkeztek, és céljuk a diploma megszerzése, így a célországban való tartózkodásuk egy évtől akár hét évig is terjedhet.

Mint ahogy az előzőekből láthatjuk, a nemzetközi (nemzetközileg mobil) hallgatók csoportja igen változatos meghatározásokkal írható le, így a különböző szervezetek és különösen a felsőoktatási intézmények, melyek között egyfajta versengés is megfigyelhető a nemzetköziesítés terén,[144] más és más módokon határozzák meg a nemzetközi hallgatói létszámot.

III. Nemzetközi hallgatók kilátásai a pandémiában

A 2020 elején a koronavírus okozta világjárvány jelentős változásokat hozott világszerte a származási országuktól távol élők, köztük a nemzetközi hallgatók életében is. A pandémia terjedésének lassítása érdekében Magyarország lezárta határait, és a többi érintett országhoz hasonlóan további korlátozásokat (kijárási tilalom, vásárlási idősáv stb.) vezetett be a társas érintkezések csökkentése érdekében. Az egyetemeken megszűnt a jelenléti oktatás, a könyvtárak bezártak, a kollégiumokat pillanatok alatt kiürítették, és a nemzetközi hallgatók élete pedig egyik napról a másikra gyökeresen megváltozott. A hallgatók egy ilyen, ez idáig még nem tapasztalt válsághelyzetben, otthonuktól és családjuktól távol, megfelelő támogatás és tájékoztatás, valamint sok esetben a helyi nyelv ismerete nélkül magukra maradtak a járvány első hullámában.

---

[144] ÁRVAI 2019

Habár a közösségi médiumok mindennapi életünk szinte minden szintjét átszövik, jelentőségük a társadalmi távolságtartás különböző hozadékai következtében (online oktatásra, home officera való átállás) még inkább felerősödött a világjárvány alatt. E technológia magában foglalja a közösségi média bármely alkalmazását, platformját, médiumát, melyek mindegyike jelentős szerepet játszik az emberi interakciók számának növelésében és javításában, valamint a legfrissebb hírekhez és információkhoz való hozzáférésben. Az információs technológia lehetővé teszi, hogy korlátlan információ könnyen terjedhessen és egyetlen kattintással megoszthatóvá váljon, különösen a közösségi médián keresztül.[145]

IV. A média mint az otthon kulisszája

Bonini[146] Fülöp szigetekről érkező migránsok médiahasználatát vizsgáló kutatásában Siverstone[147] gondolatai jelennek meg, amikor azt idézi, a média képes „átmeneti szállást" nyújtani azoknak, akik valamilyen okból elhagyják hazájukat. A média képes arra, hogy segítségével megteremtsük azt a keretet, amiben biztonságban érezzük magunkat, amiben úgy tehetünk, mintha „otthon lennénk". Ebben a keretben, mediális környezetben az otthonát elhagyó egyén is megtapasztalhatja a családiasság érzését. Bonini e jelenség illusztrálására használt metaforájábana média hordozható készletként szolgál, egy moduláris háttérként, amely az otthonunkat képviseli, és amelyet utazás közben is használhatunk arra, hogy képet készítsünk magunkról, és úgy tegyünk, mintha soha nem mentünk volna el.

Bonini imént említett tanulmányában azt is megjegyzi, hogy a tér belakásának, kisajátításának megvan a jellegzetes eszköze, a mobiltelefon. A városi flâneurök, a nagyvárosi nomádok és a tinédzserek törzsei

[145] HASHIM et al. 2020
[146] BONINI 2011
[147] SILVERSTONE-HADDON 1996

folyamatosan mobiltelefont használnak a határok újratárgyalására saját javukra. Habár a jelenlegi okostelefonok rendkívül sok funkciót ötvöznek, nem célszerű ezt a folyamatot egyetlen eszközre korlátozni.

Habár Miller *Tales from Facebook*[148] című könyvében a címben szereplő közösségi oldallal kapcsolatban megjegyzi, a kiterjedt közösségi hálózatokra épülő platformok korában egyre inkább értelmét veszti az online és offline tér közötti különbségtétel, a világjárvány eredményeképpen azonban azt figyelhetjük meg, mintha mindannyian migránsokká váltunk volna, ahogy egyik napról a másikra az offline térből átvándoroltunk az online-ba, áthelyeztük kapcsolatainkat, irodáinkat, osztálytermeinket. A járvánnyal kapcsolatos intézkedések a társadalom nagy részét újfajta kihívások elé állították, olyan médiumokat, platformokat kezdtünk el használni, amikkel előtte nem találkoztunk, olyan kapcsolatok kerültek az online térbe, melyek korábban a kapcsolatok jellege vagy a találkozások sűrűsége miatt az offline térben maradtak. Ebben a nehézségekkel és frusztrációval teli időszakban az otthonuktól távol élő egyének életében még inkább szükségük van a kapcsolattartásra, melyhez a social media is segítséget nyújthat.

Hogyan teremtődik meg mégis ez a biztonságot nyújtó és támogató közeg, amiben az egyén az otthon érzését tapasztalhatja? *„Az angol médiakutatásban, számos megállapítása ismerősként köszön vissza Bausinger szövegéből: annak hangsúlyozása, hogy a televízió nem egy elszigetelt médium, hanem a számos, egymással összekapcsolt információs és kommunikációs technológiák egyike, illetőleg az a megállapítás, mely szerint a médiumok használatát más, háztartásbeli gyakorlatok összefüggésében kell vizsgálni. Ugyancsak hangsúlyos szerepet kap a háztartások térbeli elrendezésének vizsgálata éppúgy, mint a médiahasználat rituális jellege, azaz időbelisége”.*[149]

---

[148] MILLER 2011
[149] SZIJÁRTÓ 2015

Bausinger azon gondolataira hivatkozik a Martin és Rizvi[150] szerzőpáros is, miszerint a média meghatározza a mindennapi élet rutinját, segít rendet teremteni, a médiahasználat a napirend része. Ezeket a megállapításokat a szerzőpáros már azokra a mikroszintű transznacionális média-kapcsolatokra vetítve jegyzi meg, amelyek fenntartják a nemzetközi hallgatók mindennapi életét tengerentúli tartózkodásuk alatt.[151]

E tanulmány arra mutat rá, hogy az új technológiák átalakítják a tér és a kapcsolatok érzékelését. A nemzetközi hallgatók médiahasználatán keresztül mutatja be, hogy a média egyrészt közel hozza az otthont, ahogy e hallgatók az otthon használt médiumok segítségével kapcsolatban maradnak otthoni családtagjaikkal, barátaikkal, anyanyelvükön kommunikálhatnak, hallgathatnak zenét, olvashatnak híreket, követhetnek saját származási országukból származó influencereket vagy nézhetnek sorozatokat. Másrészről a médiahasználat mindig „helyben" történik, az egyetemen, a kollégiumban, az albérletben, a város különböző tereiben, szórakozóhelyeken, a város nevezetességei közelében, bevásárlóközpontokban. Miközben származási országuktól távol vannak, hordozható eszközeiket, mint az „otthon kulisszáit" magukkal viszik és ezáltal teremtődik meg egy újszerű lokalitás. Ehhez a lokalitáshoz azonban nem elég az eszközök megléte, ez a hely a másokkal való kapcsolatokon keresztül is artikulálódik. Mi következik e transznacionális „fizikai és digitális élmények hibridizációjából"?[152] Amint az „otthon" apró darabjai laptopok és okostelefonok révén materializálódnak az „itt kint" (fogadó ország) tágabb földrajzi és tapasztalati terében, hozzájárulnak az „itt" megalkotásához, például videóhívásokat folytatnak vásárlás közben, mintha a szüleik vagy barátaik is ott lennének és egy közös időtöltés lenne.

---

[150] MARTIN-RIZVI 2014
[151] MARTIN-RIZVI 2014
[152] LEE ET AL. 2011

Az otthon megteremtése azonban nem minden esetben olyan egyszerű, akadályokba is ütközhet. Előfordulhat, hogy a technológiához való hozzáférés korlátozott, néha a megszokott médiumok nem elérhetők a származási országon kívül, és ilyenkor más megoldást kell találniuk a hallgatóknak, bizonyos médiumok használata háttérbe szorul, másoké új funkciókkal bővül. Ameddig ez nem történik meg, gyakran komoly frusztrációkkal küzdenek a hallgatók, hogy teljesen elvágva, elhagyatva, érzik magukat, amíg nem sikerül helyreállítani a kapcsolatot a világgal és az otthonnal.[153]

Amikor a nemzetközi hallgatók az otthonhoz kapcsolódnak, megfigyelhető az a tendencia, hogy olyan kulturális gyakorlatokat is elkezdenek alkalmazni, melyeket előtte nem végeztek, azonban küldő kultúrájukra jellemző és az otthonukra emlékezteti őket (például vallás, zene).[154]

A nemzetközi hallgatók otthon megteremtésére irányuló tevékenységei nem csak a médiahasználaton keresztül artikulálódnak. Olyan országokban, melyekben egy-egy nemzetiség nagy létszámban van jelen, e csoportok belakják a városi tereket. Mint különböző nagyvárosokban a Chinatown, mecsetek, boltok, úgy vannak jelen Pécsett is a különböző éttermek, vízipipabárok, fűszerboltok, melyek berendezésükkel, dekorációjukkal igyekeznek azt a látszatot kelteni, mintha az oda látogatók otthon vagy a városlakók otthonuktól távoli helyen lennének.

Míg a nemzetközi hallgatók szemszögéből a tér belakása a médiumokon keresztül válik lehetségessé, addig az otthon maradottak számára digitalizált formájában maga az otthon tekinthető úgy, mint a kényelem, a biztonság és a stabilitás kerete, ahol boldogan együtt élhet azzal

[153] MARTIN-RIZVI 2014
[154] MARTIN-RIZVI 2014

a lehetőséggel, hogy az egyén azonnal máshova repüljön, vagy a „másutt" kívánt elemek behozza az otthonba.[155]

Egy online kérdőíves kutatás segítségével arra kerestem a választ, hogy a külföldi diákok miként élték meg a világjárvány kezdeti időszakát egy kisvárosi közegben (a Pécsi Tudományegyetemen), milyen konkrét nehézségek érintették őket, különös tekintettel a kapcsolattartásra és a tanulásra és milyen szerepet játszott a közösségi média használata ezeknek a nehézségeknek a leküzdésében, hogyan voltak képesek megteremteni a biztonságot nyújtó „otthont" egy idegen környezetben.

V. Módszerek

2021 májusában 220 PTE-s nemzetközi hallgató adott választ egy online felmérés kérdéseire. A megkérdezettek átlagéletkora 24 év volt, többségük (57%) nő, és átlagban két éve tartózkodtak Magyarországon, 80%-uk pedig saját albérlettel rendelkezett. A hallgatók közel fele (45%) alapképzésben tanult, egyharmaduk (33%) a mesterképzését végezte, 22%-uk pedig doktori tanulmányokat folytatott, a válaszadók pedig a PTE összes karáról (*Általános Orvostudományi Kar, Közgazdaságtudományi Kar, Egészségtudományi Kar, Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Kar, Természettudományi Kar, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Kar, Gyógyszerésztudományi Kar, Művészeti Kar*) képviseltették magukat (*1. sz. melléklet*). A kérdőív első részének fókuszában a nemzetközi hallgatókat érintő problémák álltak, a második fele pedig e problémák megoldásaira irányuló stratégiákra összpontosított – különös figyelemmel a médiahasználatra.

[155] SILVERSTONE-HADDON 1996

VI. Eredmények

Mivel a Covid-19 okozta járvány mindannyiunk életében számos átmeneti és maradandó változást hozott, a nemzetközi szakirodalom is részletesen foglalkozott a külföldön tartózkodó diákok megváltozott élethelyzetével. Fisher és Whatley[156] arra tett kísérletet, hogy meghatározza azokat a főbb problémákat, melyek a járvány terjedésével és a terjedés lelassításának érdekében bevezetett korlátozások következtében jelentek meg. A hallgatókkal végzett kérdőíves kutatás során a kilenc főbb problémakört azonosították. A határok lezárásával a (1) *mobilitás* szinte teljesen megszűnt, a külföldi állampolgársággal rendelkező hallgatóknak lehetetlenné vált a ki- és belépés az országba. Ha a hallgatók úgy döntöttek, a fogadó országban maradnak, az előzőekből adódóan számos (2) *adminisztrációs problémával* kellett szembenézniük. A hivatalok, konzulátusok vagy teljesen bezártak, vagy csak rövidített munkaidővel, kevesebb ügyintézővel folytatták működésüket telefonon, illetve online, azonban a telefonos ügyintézés sem volt feltétlenül zökkenőmentes, előfordult, hogy a diákok (3) *nyelvi akadályokba* ütköztek. A kollégiumok bezárásával számos hallgató (4) *lakhatása* vált bizonytalanná, így előfordult, hogy más alternatívát kellett találniuk, ha az országban akartak maradni. A lakbér fizetése azonban egyes hallgatóknak komoly problémát okozott, ugyanis a lezárások következtében sokan, akik az egyetem alkalmazásában álltak, (5) *elvesztették munkahelyüket*, de voltak olyanok is, akiket a szülők munkájának elvesztése és ezáltal az otthonról érkező támogatás megszűnése viselt meg. A járvány kezdeti időszakának zűrzavarában szinte minden országban (6) *kommunikációs nehézségek* jelentkeztek mind a diákok és az egyetemek, mind pedig az egyetemek és a kormányok között. A kommunikációs nehézséget alapvetően a járványhelyzet váratlan kitörése, az információ és az előzetes tapasztalatok hiánya okozta, azonban az oktatási intézményekben az (7)

[156] FISHER – WHATLEY 2020

online oktatásra való átállás sem működött gördülékenyen. A kijárási tilalmak, az állandó (8) *bizonytalanságérzet*, hogy mikor várható egy következő hullám és az majd milyen erősen sújtja a társadalmat, és ezek milyen következményekkel járhatnak az egyén szabadságának korlátozása terén, vagy a megfertőződéstől való félelem sokaknál a (9) *mentális egészség* romlásához vezetett.

Az online kérdőívre adott válaszok alapján hét főbb nemzetközi hallgatókat érintő nehézséget azonosítottam (*2. sz. melléklet*): *érzelmi labilitás, mentális problémák* (64,3%), *online oktatás* (53,8%), *hazautazás a küldő országba és visszatérés Magyarországra* (49,3%), *adminisztráció* (27,1%), *pénzügyi bizonytalanság* (26,7%), *munkanélküliség* (14%), *rasszizmus* (6,8%), továbbá, elenyésző mértékben, azonban megjelent még az egészséges életmód fenntarthatóságának problémája, és ezzel összefüggően az este 8 óra utáni kijárási korlátozások bevezetése.

Az *érzelmi bizonytalanság és a mentális problémák* kiemelt helye nem mutatott meglepő eredményt, a járvány első hulláma nem csak globálisan, de Magyarországon is rendkívül komoly aggodalmakra adott okot, világszerte és hazánkban is jelentős növekedést mutatott az öngyilkosságok száma, mely egyrészt az egészségügyi szolgáltatások korlátozásának, másrészt a társadalmi távolságtartásra vonatkozó intézkedések bevezetésének a különbsége. Az emberek gyakran egyedül maradtak, és a félelem, vagy a nehézségekkel való megküzdés több esetben is tragikus következményekkel járt.[157] A nemzetközi hallgatók gyakran arról számoltak be, hogy az online oktatás következtében jól megszokott mindennapi rutinjuk alapjaiban változott meg azáltal, hogy nem hagyhatták el lakóhelyüket és a hétköznapok monotonná váltak:

[157] NAGYOT UGROTT AZ ÖNGYILKOSSÁGOK SZÁMA MAGYARORSZÁGON

> The duration was so long that my/people's mental health couldn't take it and the most annoying part was that the days were the same and the same every day and. for me i spent so much more money in the pandemic because i used to order a-lot because of the unfixed sleeping schedule and shops sometimes close before I have time to buy groceries so i had to order food most of the time. And the last point is my physical health was ruined because the only sport i could do is running and as I mentioned before I didn't have the time to do it sometimes because of the curfew.

E bizonytalanság kialakulásában az *online oktatás bevezetése*, valamint ezzel kapcsolatban az egyetem kommunikációjának hiánya, pontatlansága döntő szerepet játszott. A hallgatók tanulmányai abból a szempontból kiszámíthatatlanná váltak, hogy nem kaptak megfelelő tájékoztatást a félévkezdésre, a jelenléti oktatás visszavezetésére, a vizsgák és a szemeszter teljesítésére, valamint a határátlépésre vonatkozóan.

> The main problem with the pandemic and the school is the constant uncertainty. In Norway, Slovakia and other countries they informed students already in the start of the semester that everything would be online, so that the students had something to follow. The way pecs and Hungary makes decisions in the last possible weeks makes it extremely hard for the students to plan and have any sense of security and accomplishment. We have to change both reading plans, exams and travels due to constant changes. This adds huge amounts of stress and insecurity on us, worsening our mental health.

Az *adminisztráció* terén nem csak az EU-n kívülről érkező hallgatók szembesültek nehézségekkel a beutazás tekintetében. Mivel a legtöbb ország lezárta határait, számos hallgatónak bizonytalanná vált a *hazautazása*. Másrészről, habár később tanulmányi céllal lehetővé vált az utazás, az esetleges vízumok és tartózkodási engedélyek intézése sem működött

zökkenőmentesen, melynek legfőbb okát az ügyintézők nem megfelelő angoltudása, valamint a hallgatók magyar nyelvi ismereteinek hiánya képezte.

> It is a very hard experience to be in a pandemic, in a foreign country where u don't speak the language.
>
> The delayed covid news from the university, the increase in bureaucracy (since email and telephone answers do not work in Pecs), and the difficulty of finding English-speaking people to solve academic and official problems are the main problems that we as students is facing during the pandemic.

A járvány alatt a gyűlöletbeszéd és rasszizmus is felerősödött, különösen az ázsiai hallgatókkal szemben. Számos hallgató érezte úgy, hogy származása miatt negatív megkülönböztetés éri:

> Hate my faculty and the dean, our professors are racist and discriminative. Never felt this bad in my life, I regret choosing University of Pecs for my bachelors.

A hallgatók kérdőívre adott válaszai azt mutatják, hogy az imént ismertetett problémák megoldásában jelentős szerephez jutott a közösségi médiahasználat. Habár a lockdownnal kapcsolatos gondolatok elterelésének elsődleges módszerét (*3. sz. melléklet*) a *zene* (57%) képezte, a hallgatók több mint fele (55%) a *közösségi média*hoz fordult. Jelentős volt még továbbá azon hallgatók aránya, akik a *főzés*t (50,7%), a *sport*ot (43,9%), a *játék*ot (28,1%), valamint a *kirándulást* (22,1%) választották. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt az aspektust, hogy az imént említett tevékenységek jelentős része (például zene, főzővideók, játék) mind online is végezhető elfoglaltság. Ha figyelembe vesszük, hogy a válaszadók 80%-a nyilatkozott úgy, a lockdown alatt megnőtt a közösségi média platformok használatával töltött idő (*4. sz. melléklet*), megalapozottan feltételezhetjük, hogy a közösségi médiahasználat kitüntetett szerepet játszott a problémák kezelésében. Ha megvizsgáljuk a hallgatók által preferált médiumokat (5. *sz. melléklet*) – ezek

sorrendben a *YouTube* (85,1%), az *Instagram* (81,4%), a *WhatsApp* (75,5%), a *Facebook* (62,8%), az *MS Teams* (63,8%), a *Messenger* (45,7%) –, feltűnik, hogy a Magyarországon igen nagy népszerűségnek örvendő chatalkalmazás, a *Messenger* csak a hatodik helyet foglalja el a népszerűségi listán.[158] 2016-ban Sleeman et al. nemzetközi hallgatók médiahasználatával foglalkozó kutatásokat rendszerezett, hogy megvizsgálja, milyen funkciókkal ruházzák fel a hallgatók a közösségi médiumokat. Sleeman arra a következtetésre jutott, hogy a közösségi média használata a nemzetközi hallgatók körében három különböző funkciót láthat el: (1) *összeköt*, (2) *elszigetel*, (3) *egy különleges, adott csoportra jellegzetes médiahasználati stratégiák által támogatott hibrid teret hoz létre*. Seo[159] a nemzetközi hallgatók által létrehozott hálózatokat három típusba sorolja: (1) *monokulturális*, (2) *bikulturális*, valamint (3) *multinacionális* kapcsolatok.

Ha összevetjük a hallgatók preferenciáit, és Miller és Madianou elméletét alapul véve feltételezzük, hogy azonos országból érkező hallgatók azonos vagy legalábbis hasonló médiahasználati stratégiákkal rendelkeznek, valamint ezt összehasonlítjuk a magyar preferenciákkal, arra a következtetésre juthatunk, hogy a hallgatók a mono-, esetleg multikulturális hálózataikat részesítették előnyben a lockdown alatt, és kevés kapcsolattal rendelkeztek mind a magyar hallgatók, mind pedig az egyetem irányában. Ennek okai abban is kereshetők, hogy az egyetem nem feltétlenül rendelkezik megfelelő információkkal a nemzetközi hallgatók kommunikációs hálózataival, valamint a médiahasználati preferenciáival kapcsolatban, mely hiányosságoknak a hallgatók hangot is adtak a kérdőív kitöltése során:

---

[158] SOCIAL MEDIA USAGE IN HUNGARY - STATISTICS & FACTS
[159] SEO ET AL. 2016

The delayed covid news from the university, the increase in bureaucracy (since email and telephone answers do not work in Pecs), and the difficulty of finding English-speaking people to solve academic and official problems are the main problems that we as students is facing during the pandemic.

VII. Következtetések

A világjárvány mindannyiunk számára olyan kihívásokat hozott, melyekkel korábban még nem szembesültünk. A kormányoknak, az egészségügyi szakembereknek és a különböző intézményeknek egyik napról a másikra kellett a válsághelyzetben olyan intézkedéseket meghozniuk, melyekről a döntés előzetes tapasztalatok és információk hiányában gyakran rendkívül bonyolultnak mutatkozott. Habár a járvány az elmúlt években szinte a mindennapi életünk részévé vált, a kezdeti időszakot a társadalom különböző csoportjai számos módon élték meg. Az otthonuktól, családjuktól távol élő emberek fokozottan kitettek voltak az újonnan kialakult helyzet okozta nehézségekre és magukra maradtak a problémamegoldásra. E helyzetben az egyetemeknek kiemelt feladata a hallgatók bizonytalanságérzetének csökkentése, a megfelelő tájékoztatás és támogatás. A kérdőívre adott válaszokból kiderült, habár a hallgatók rendelkeznek meghatározott kommunikációs hálókkal és stratégiákkal, ezek és az egyetem csatornái között elenyésző az átfedés. Hogy a jövőben hasonló helyzetekben eredményes kommunikáció alakuljon ki a felsőoktatási intézmények és hallgatók között, az egyetemeknek több figyelmet kell fordítaniuk a hallgatóik médiahasználatának felmérésére és az ahhoz való alkalmazkodásra is.

Irodalomjegyzék

ÁRVAI Péter 2019. *A nemzetközi hallgatói bázis változása a Pécsi Tudományegyetemen a 2014/15 – 2017/18-as tanévek között*. PTE Kapcsolati és Nemzetköziesítési Igazgatóság. kézirat

BERÁCS József – DERÉNYI András – KÁDÁR-CSOBOTH Péter – KOVÁTS, Gergely – POLÓNYI István – TEMESI József 2017. *Magyar Felsőoktatás 2016. Stratégiai helyzetértékelés*. Budapest. Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja. URL: http://nfkk.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kutatokozpontok/NFKK/konferencia2015jan-MF2014/Magyar_Felsooktatas_2016.pdf (Utolsó letöltés: 2019.01.10.)

BONINI Tiziano 2011. The media as 'home-making' tools: life story of a Filipino migrant in Milan. *Media, Culture & Society* 33(6). 869-883.

CSÁSZÁR Zsuzsa – ALPEK Levente 2018. A nemzetközi hallgatók vidéki egyetemvárosokra gyakorolt gazdasági szerepe Magyarországon Pécs példáján. URL: https://www.researchgate.net/publication/325011652_A_nemzetközi_hallgatok_videki_egyetemvarosokra_gyakorolt_gazdasagi_szerepe_Magyarorszagon_Pecs_peldajan (Utolsó letöltés: 2022. 03. 11.)

CSÁSZÁR Zsuzsa – WUSCHING Tamás 2014. A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében. *Földrajzi Közlemények* 140. 245-257.

FISCHER, Harriet – WHATLEY Matthew 2020. *COVID-19 Impact Research Brief: International Students At Community Colleges*. URL: https://www.nafsa.org/professional-resources/browse-by-interest/covid-19-impact-research-brief-international-students (Utolsó letöltés: 2019.12.28.)

LEE, Eun-Ju – LEE, Lu – JANG, Jeongwoo 2011. Internet for the Internationals: Effects of Internet Use Motivations on International Students' College Adjustment. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 14(7-8). 433–437.

MARTIN, Fran – RIZVI, Fazal 2014. Making Melbourne: digital connectivity and international students' experience of locality. *Media, Culture & Society*. 36(7). 1016-1031.

MILLER, Daniel 2011. *Tales from Facebook*. London. Routledge.

MILLER, Daniel – MADIANOU, Mirca 2011. *Migration and New Media Transnational Families and Polymedi*a. London. Routledge.

OECD 2022. *International student mobility* (indicator). URL: https://data.oecd.org/students/international-student-mobility.htm (Utolsó letöltés: 2022.09.28.)

SEO, Hyunjin – REN-WHEI, Harn – EBRAHIM, Husain – ALDA, José 2016. International students' social media use and social adjustment. *Peer-Reviewed Journal on the Internet* 21(11).

SILVERSTONE, Roger – HADDON, Leslie 1996. Design and the Domestication of Information and Communication Technologies: Technical Change and Everyday Life. In: SILVERSTONE, Roger – MANSELL, Richard (szerk.). *Communication by Design. The Politics of Information and Communication Technologies*. Oxford. Oxford University Press. 44-74. URL: https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/6880/5646 (Utolsó letöltés: 2019.12.02.)

SLEEMAN, Jade – LANG, Catherine – LEMON, Narelle 2020. Social Media Challenges and Affordances for International Students: Bridges, Boundaries, and Hybrid Spaces. *Journal of Studies in International Education* 20. 391-415.

SZIJÁRTÓ Zsolt 2015. Irányzatok és korszakok a médiaetnográfiai kutatásokban. *Replika* 1-2(90–91) 13-26.

TEICHLER, Ulrich 2017. Internationalisation Trends in Higher Education and the Changing Role of International Student Mobility. *Journal of International Mobility*. 1. 177-216.

YANG, Joyce. P. – NHAN, Emily R. – TUNG, Elizabeth L. 2021. COVID-19 anti-Asian racism and race-based stress: A phenomenological qualitative media analysis. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*.

HO, Jennifer 2021. Anti-Asian racism, Black Lives Matter, and COVID-19. *Japan Forum* 33(1). 148-159.

WUSCHING Tamás 2017. A nemzetközi hallgatók tanulmányi célú mobilitásának jellegzetességei Pécs és Debrecen példáján. *Tér és Társadalom* 31(2).

További források

IRÁNI DIÁKOK - FONTOS, HOGY AZ EGYETEMEK ÉS A HALLGATÓK IS BETARTSÁK AZ ELŐÍRÁSOKAT! URL: https://koronavirus.gov.hu/cikkek/irani-diakok-fontos-hogy-az-egyetemek-es-hallgatok-betartsak-az-eloirasokat (Utolsó letöltés: 2021.10.16.)

INTERNATIONALLY MOBILE STUDENTS. URL: https://tcg.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/4/2022/02/CESA_SO9_9.4_9.5_Mobile_Students.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 09. 28.)

KIUTASÍTOTTAK KÉT IRÁNI EGYETEMISTÁT, AKIK MEGSZEGTÉK A KARANTÉNT ÉS AGRESSZÍVEN VISELKEDTEK AZ ÁPOLÓKKAL. URL: https://koronavirus.gov.hu/cikkek/kiutasitottak-ket-irani-egyetemistat-akik-megszegtek-karantent-es-agressziven-viselkedtek-az (Utolsó letöltés: 2021.10.16.)

NAGYOT UGROTT AZ ÖNGYILKOSSÁGOK SZÁMA MAGYARORSZÁGON. URL: https://24.hu/belfold/2021/09/13/ongyilkossag-statisztika-pszichiatria-koronavirus/ (Utolsó letöltés: 2021.10.16.)

SOCIAL MEDIA USAGE IN HUNGARY - STATISTICS & FACTS. URL: https://www.statista.com/topics/6592/social-media-usage-in-hungary/#dossierSummary__chapter1 (Utolsó letöltés: 2019.10.17.)

STIPENDIUM HUNGARICUM HALLGATÓK SZÁMA ÁLLAMPOLGÁRSÁG SZERINTI ORSZÁGOK SZERINT 2021. URL: https://tka.hu/getDoc.php?doc=41cbc5ec5c4517fd491e55f504f6e10d66b7df9e (Utolsó letöltés: 2022. 09. 28.)

STIPENDIUM HUNGARICUM HALLGATÓK SZÁMA ÁLLAMPOLGÁRSÁG SZERINTI ORSZÁGOK SZERINT 2020. URL: https://tka.hu/getDoc.php?doc=f9462a4c289ac37ae24c45630b5e6024dfe0c229 (Utolsó letöltés: 2022. 09. 28.)

STIPENDIUM HUNGARICUM HALLGATÓK SZÁMA ÁLLAMPOLGÁRSÁG SZERINTI ORSZÁGOK SZERINT 2018-2019. URL: https://tka.hu/getDoc.php?doc=c6731f4a07acf83354f4e3137d3e528b10bb02c4 (Utolsó letöltés: 2022. 09. 28.)

STIPENDIUM HUNGARICUM HALLGATÓK SZÁMA ÁLLAMPOLGÁRSÁG SZERINTI ORSZÁGOK SZERINT 2017. URL: https://tka.hu/getDoc.php?doc=1ea03c9dd3948548dc036ab43305955ca21199c6 (Utolsó letöltés: 2022. 09. 28.)

Mellékletek

1. számú melléklet: A hallgatók megoszlása karok szerint

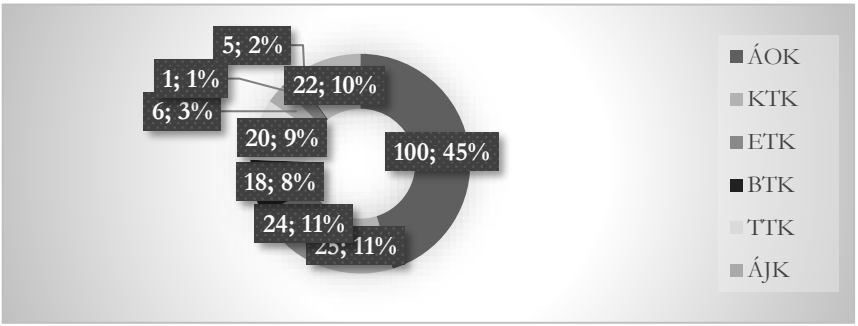

2. számú melléklet: Pandémia alatt megjelenő nehézségek

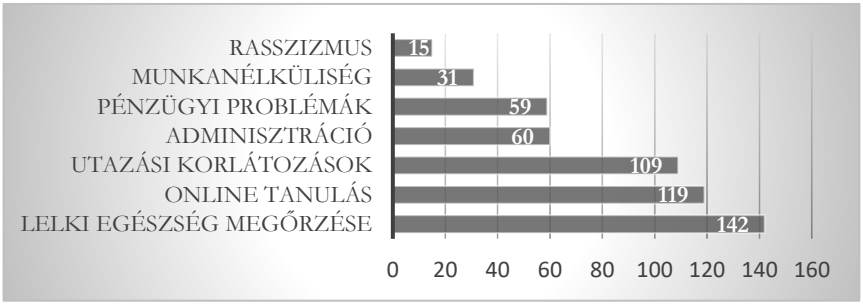

3. számú melléklet: Nehézségek leküzdésére irányuló módszerek

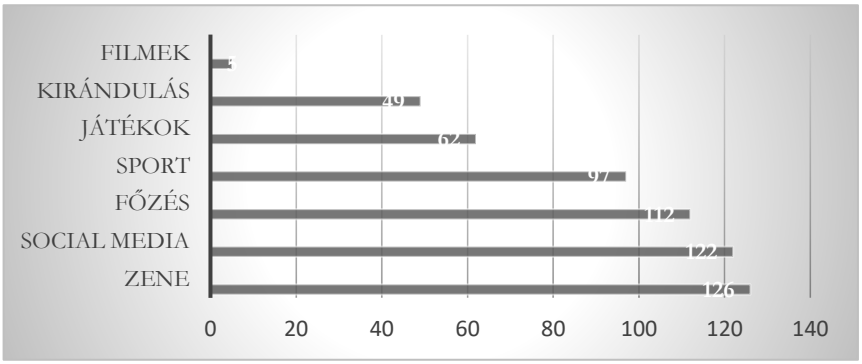

4. számú melléklet: A közösségi média használatával eltöltött idő megváltozása

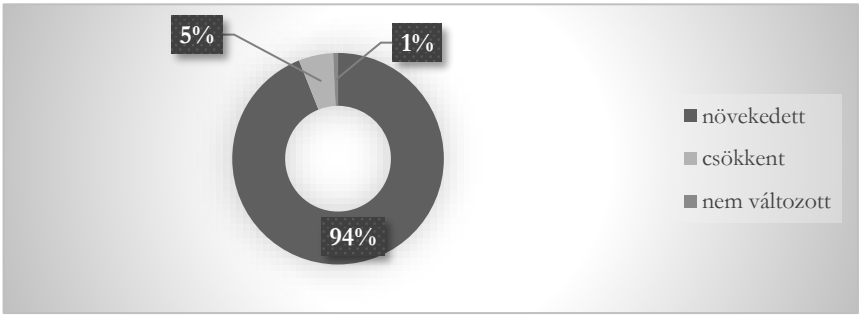

5. számú melléklet: A leggyakrabban használt social media alkalmazások

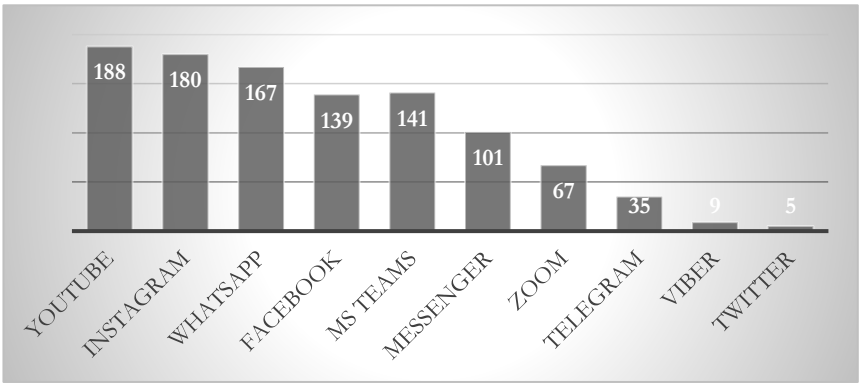

A RÁKOSI-KORSZAK VIZUÁLIS POLITIKAI PROPAGANDÁJÁNAK ELEMZÉSE ÉS ALKALMAZHATÓSÁGA AZ OKTATÁSBAN

BENCZE DÓRA

I. A szemléltető eszközök szerepe és fejlődése

A szemléltető eszközök a technikai fejlődéssel folyamatosan bővültek és fejlődtek: kezdetben a vizuális megjelenítés érdekében a táblára rajzolt a tanár, ezt később kiegészítették auditív eszközök alkalmazása, mint a rádió, majd az 1980-as években a kazetták megjelenésével már összekapcsolódott a képi és hangi megjelenítés, a 21. században pedig olyan interaktív eszközök jelentek meg, mint a történelemórát segítő apparátusok.[160]

Az információs társadalomban a diákokat egyre több vizuális hatás éri, ennek hatására megnőtt a vizualitás szerepe, minek következményeként a történelemtanításban is egyre nagyobb szerepet kapnak a vizuális ismerethordozók.[161] A látott vizuális források jelentősen segítik a belső kép kialakítását, amelyre a tanulók sokáig vissza tudnak emlékezni. Ezek segítségével kialakíthatók a vizuális ítéletek, amelyekből vizuális képzetek jönnek létre.[162] Tehát az új ismeretek megértésében, majd felidézésében az írott szöveg és a szóbeli magyarázat mellett kiemelt szerepe van a vizuális anyagoknak is. Emellett az is előnyük, hogy ezek is felkelthetik a diákok figyelmét, érdeklődését. Viszont fontos elválasztanunk azt, hogy egy képet forrásként alkalmazunk az órán vagy egyszerű szemléltetőeszköz gyanánt, amellyel csak színesítjük az előadásunkat. Fontos a láttatás erősítése, amely folyamán a diákok nem csak nézik, hanem értelmezik és vizsgálják is a képeket. A képek bemutatása akkor lesz eredményes, ha bemutatásakor

[160] CSEPELA – HORVÁTH – KATONA – NAGYAJTAI 2000: 190-194.
[161] KOVÁCS – KOVÁCS – ÓBIS 2015: 91-95.
[162] CSEPELA – HORVÁTH – KATONA – NAGYAJTAI 2000: 194.

szempontokat, feladatokat is kapnak a diákok, ezt viszont jelentősen meghatározza a tanár kérdéskultúrája és tervezőmunkája.[163]

II. Elméleti bevezető

II.1. Források használata a történelemórákon

A második világháborút követően Unger Mátyás dolgozta ki a készségfejlesztésen alapuló történelemtanítás elméletét és gyakorlatát, majd nemzetközi viszonylatban is hamar, 1958-ban jelentette meg az első, forrásokat is tartalmazó történelemkönyvet. Széleskörűen forrásközpontú munkatankönyvek csak az 1978-as tanterv során jelentek meg a történelemtanításban. A forrásközpontúság mégsem vált gyakorlattá Magyarországon, hiszen a marxi ideológia általi elbeszélésektől nem lehetett eltérni.[164] 1990 után a tankönyvek és az ismeretközpontú felsőoktatási felvételik szorították háttérbe a forrásközpontúságot. Ebben a folyamatban a Forrásközpontú Történelemtanítás című tankönyvsorozat jelentett változást, amelynek első kötete 2005-ben jelent meg.[165]

A hatékony forráselemzéshez viszont nem elegendőek a megfelelő tankönyvek, forrásgyűjtemények, a tanulók csak folyamatos gyakorlás mellett fejlődnek a források felhasználásában, elemzésében. Ha sikeresek vagyunk a kritikai gondolkodás kialakításáig is eljuthatunk diákjainkkal. A források használatának tehát különböző szintjeit különíthetjük el. Alapszinten a tanulók képesek különböző típusú forrásokból adatokat gyűjteni. Ez azt jelentheti, hogy például a diákok a térkép színezetét, jelrendszerét tudják olvasni. Míg magasabb szintű forráshasználat alkalmával a tanulók már képesek a kigyűjtött adatokat csoportosítani, következtetéseket levonni. A legmagasabb szinten már kritikát tudnak

---

[163] CSEPELA – HORVÁTH – KATONA – NAGYAJTAI 2000: 194-195.
[164] SZABOLCS 2005
[165] GYERTYÁNFY 2018

megfogalmazni a tanulók, amely a történelmi gondolkodás egyik legfontosabb eleme.[166]

II.2. Vizuális anyagok felhasználása a történelemórákon

A tanórákon használható vizuális anyagok sokfélék lehetnek: grafikonok, diagramok, térképvázlatok, festmények, grafikák, metszetek, litográfiák, karikatúrák, plakátok, fotográfiák, filmek és animációk.[167] Munkám során a képek, plakátok és a karikatúrák kerülnek fókuszba. A dokumentum jellegű fotók és fotósorozatok által megismertethetjük az egykori események, személyek, épületek, hétköznapok körülményeit, ezzel szemléletesebbé és hitelesebbé tudjuk tenni tanári magyarázatunkat. Az arcképek alkalmazása nélkülözhetetlen, hiszen a fontos történelmi személyek arcvonásainak ismerete része az általános műveltségnek. A képek kiemelt szerepet kapnak a művelődéstörténeti ismeretek bemutatásánál, az életmód feltérképezénél is. A karikatúrák használata is erősen ajánlott a tanítás során, hiszen a 10-14 éves korosztály kifejezetten fogékony erre a műfajra.[168]

A történelemoktatásban egyre nagyobb szerepet nyer a forrásközpontúság, viszont nem lehet kizárólagos a szöveges források alkalmazása, sőt egyes tanulók eredményesebben dolgoznak vizuális anyagokkal.[169] A vizuális források értékét nem maga a látvány határozza meg, hanem az, hogy milyen kérdésekre kapunk választ belőlük, mire használhatjuk fel. Viszont a fotó nem pótolhat más forrásokat, így a legjobb, ha a különböző forrástípusokat együtt használjuk.[170] Fontos kitérni a történelemórákon a manipulált képekre is, ezzel a kritikai gondolkodás fejlesztésére is sor kerülhet.

---

[166] KAPOSI 2020
[167] FEKETE 2016: 140.
[168] CSEPELA – HORVÁTH – KATONA – NAGYAJTAI 2000: 194-195.
[169] MARÓDI 2013: 107.
[170] FEKETE 2016: 142.

Fontos, hogy az óra tervezése során a képek, a karikatúrák és a plakátok kiválasztásánál ügyeljünk arra, hogy releváns forrást használjunk, tájékozódjunk a kép keletkezéséről. Meghatározó az adott vizuális anyag típusa, hiszen nem mindegy, hogy egy archív felvételről van szó, vagy egy kosztümös film során készült fotóról. Elengedhetetlen tudatosítanunk a diákokban, hogy a kép az adott korszakban keletkezett vagy később hozták létre. Az elemzés során ki kell térni arra is, hogy kik és milyen szándékkal hozták létre a vizsgált anyagot, és minek köszönhető a fennmaradása. A vizuális anyagokon megfigyelhetjük a szereplők öltözékét, uralkodók vagy hadvezérek megjelenítése esetén a hatalmi attribútumokat, a képen, a plakáton vagy a karikatúrán szereplő alakok környezetét. Egyes korok propaganda- vagy reklám-ábrázolásainak felhasználásával hozzájárulhatunk a médiatudatosság és kritikai gondolkodás fejlesztéséhez.[171] A fotók retusálása a totalitárius politikai rendszerek és propaganda történeténél kapnak nagy szerepet, és ezen témák feldolgozásánál ajánlott ezen vizuális anyagok alkalmazása a történelemórákon.[172]

A képek és egyéb vizuális anyagok tanórai alkalmazása előtt azonban bizonyos kérdéseket fel kell tennünk magunknak, ahogy erre Kovács István, Kovácsné és Óbis Hajnalka *A változó történelemoktatás* című könyvben is kitér:

- „Mennyire segíti elő a választott eszköz a tananyag megértését, a tanulás hatékonyságát?
- Segíti-e, és ha igen, hogyan a tanulók motiválását?
- A szemléltetőeszköz egyszeri vagy többszöri felhasználását tervezzük?
- Hol akarjuk használni a szemléltetőeszközöket?
- Milyen szemléltetőeszközök állnak rendelkezésünkre, vagy mit tudunk könnyen beszerezni?”[173]

---

[171] KOVÁCS – KOVÁCS – ÓBIS 2015: 91-95.
[172] FEKETE 2016: 142.
[173] KOVÁCS – KOVÁCS – ÓBIS 2015: 95.

1. táblázat: A fényképek, fényképezés megjelenése a kerettantervben[174]

Évfolyam	***Megjelenítés***
5-6.	*Képes szöveges és* **képi információk gyűjtésére,** *azok* **egymással való** *összevetésére ókori görög-római témákból. Megérti és értelmezi a* **képi** *és írásos* **források** *szövegét. Információk szerzése, rendszerezése és értelmezése szöveges és képi forrásokból. Képes információk gyűjtésére,* **képi** *és* **szöveges források együttes kezelésére**.
7-8.	*XIX. sz. második fele: Ismeretszerzés írásos és képi forrásokból.* *Századforduló: „Kapcsolódási pontok:* **Vizuális kultúra: korabeli fotók, albumok***".* *Többféleképpen értelmezhető szövegek és képi dokumentumok elemzése.* *II. vh.: „***Ismeretszerzés, tanulás***: Írásos források,* **eredeti fotók** *és dokumentumfilmek feldolgozása".* *1956: „Adatgyűjtés,* **fotók***, filmek a Terror Háza Múzeum látogatása".* ***A média társadalmi szerepe, használata – Reklám és hír a hagyományos és az új médiában****: fotóriporteri tevékenység megismerése → médiatudatosság, médiafogyasztás; kritikus attitűd".*
9-10.	*Ókor: Önállóan gyűjtött* **képekből tabló készítése**. *Középkor: „Kritikai gondolkodás: Különböző szövegek,* **kép-** *és hanganyagok stb. vizsgálata történelmi hitelesség szempontjából.*
10-11.	***XX. sz.:*** *Kritikai gondolkodás: Különböző szövegek,* **képek, plakátok, karikatúrák vizsgálata** *történelmi hitelesség szempontjából.* *Vizuális kultúra: A technikai képalkotás:* **fényképezés***, film jelentősége. Az avantgard: Picasso: Guernica.* **Fényképek értelmezése**. *Kommunikáció: Önállóan gyűjtött* **képekből** *összeállítás, tabló készítése.* *Vizuális kultúra: A technikai képalkotás:* **fényképezés***, a film jelentősége.* **Fényképek értelmezése** *(pl. Capa: A normandiai partraszállás fényképei).* *Kommunikáció:* **Képi** *és egyéb információk elemzése. (Pl. szovjet és amerikai karikatúrák elemzése.)*

[174] FEKETE 2016: 143.

Ezen kérdésekre tanárként reflektálnunk szükséges, hogy a vizuális anyagok használata hatékonyan és az arra alkalmas módon jelenjen meg a tanórákon, továbbá nem szabad háttérbe szorítanunk a hagyományos élőszóbeli tanári magyarázatot, a szöveges forrásokat és a táblai vázlatot sem.

II.3. A kerettanterv követelménye a képekkel kapcsolatban

Fekete Bálint tanulmányában megjelenő táblázat megmutatja számunkra, mely témáknál és hogyan jelennek meg a fotók a történelemtanítás során (*1. táblázat,* kiemelések tőlem). Láthatjuk, hogy a jogi szabályozás szerint a diákoknak egyre mélyebben kell megismerkedniük a képi forrásokkal és egyre több vizuális segédeszköz alkalmazását kell elsajátítaniuk. A tanulóknak az érettségi idejére el kell jutniuk addig, hogy önállóan tudjanak szöveges és vizuális forrásokat is értelmezni, abból következtetéseket levonni. Ezen célok eléréséhez természetesen elengedhetetlen a tanárok megfelelő módszertani felkészültsége, illetve az iskola technikai környezete.

II.4. A vizsgált korszak vizuális célkitűzései, ajánlásai a kerettantervben

A Rákosi-vizsgált a kerettantervben a Háborútól a forradalomig téma címmel jelenik meg, amely feldolgozására a kerettanterv 10 órát javasol.[175] Három altéma jelenik meg: *Az átmenet évei Magyarországon*, *A szovjetizálás Magyarországon* és *A Rákosi-diktatúra*. A vizuális anyagok összegyűjtésében főként a Rákosi-diktatúra időszakára koncentráltam. Az általam készített gyűjtemény elsődleges célja az alábbi, kerettantervben is jelölt fejlesztési feladatok megvalósításának támogatása: a diktatúra kulturális jellemzőinek felismerése képeken, művészeti alkotásokon, a társadalom fölött gyakorolt totális kontroll eszközeinek azonosítása különböző források segítségével, valamint a kommunista diktatúra sajátosságainak bemutatása a Rákosi-rendszer példáján.

[175] KERETTANTERV 2020.

A kerettanterv javasolt tevékenységei között több olyan is megjelenik, amelyben vizuális anyagokkal dolgozhatnak a diákok:

„Internetes gyűjtés a Rákosi-időszak vicceiből és karikatúráiból – a mögöttük kirajzolódó korkép értékelése.

Családi történetek, fényképek, tárgyak gyűjtése feldolgozása, bemutatása a Rákosi időszakból.

Beszámoló készítése a diktatúra prominens szereplőiről, felelőseiről (pl. Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Péter Gábor, Rajk László).

Kommunista propaganda plakátok gyűjtése és értelmezése.

A korszakkal kapcsolatos filmek / filmrészletek megtekintése és értelmezése."[176]

Ezen feladatok során a vizuális anyagok felhasználása más és más, viszont mindegyiknél fontos a megelőző, pontos tanári feladatmeghatározás, kritériumrendszer felállítása.

II.5. A történelemtankönyvek és a képek kapcsolata

Iskolai környezetben alapvetően két funkciója lehet a képeknek. Egyrészről megjelenhetnek illusztrációként, amelyek segíthetik a ráhangolódást, esztétikussá teszik a tankönyveket, alátámasztják az érvelést. Tankönyvkutatások kimutatták, hogy a megfelelő képanyagok motiváló hatással is bírnak.[177] Másrészről a képeket használhatjuk forrásként, amikor valamilyen kontextusba helyezzük a képeket, kérdéseket teszünk fel és elemezzük. Mivel a tanulási folyamatban elsődlegesnek tartott segédeszköz a tankönyv, ezért fontos, hogy a tankönyvszerkesztők hogyan gondolkoznak a képek használatáról. Egyre kevesebb esetben fordul elő a tankönyvekben, hogy semmiféle feladatot nem kapcsolnak a képekhez. A képhez kapcsolódó feladatoknál kettő típus különíthető el. Az első, amikor a képhez tartozik a

[176] KERETTANTERV 2020.
[177] FEKETE 2016: 144.

feladat, de nem a képből kell kinyerni az információkat, ebben az esetben a kép csak egy kiindulási alapot jelent. A második típus, amikor a képre alapozva kell megoldani a feladatokat.[178] Utóbbihoz szükséges megfelelő minőségű vizuális forrás használata a tankönyvekben, valamint az, hogy megfelelő információk álljanak rendelkezésre magukról a képekről.[179] A képek hatékony használatához, feldolgozásához elengedhetetlen információk viszont többnyire nem állnak rendelkezésre a tankönyvekben, így nem derül ki a képek készülésének kontextusa. Ezen túl fontos az is, hogy a diákoknak megtanítsuk a megfelelő (képi) források keresésének módját és a források helyes használatát például az iskolai kiselőadásokban.

III. A középszintű történelem érettségikben megjelenő képek, plakátok és karikatúrák

Vizsgálatom során első lépésben a középszintű írásbeli történelem érettségiket tanulmányoztam át,[180] majd pedig a Rákosi-korszak vizuális anyagának néhány elemét tekintettem át módszertanilag, a tanórai felhasználás szempontjait figyelembe véve. Az írásbeli érettségik vizsgálatával célom az volt, hogy kiderüljön, mekkora számban jelennek meg képek a történelem kimeneteli vizsgák során, másrészről érdekelt az is, mely témáknál jelenik meg tipikusan képes feladat, valamint az, hogy ezeknél milyen feladattípusokat alkalmaznak. 30 hivatalos, 2005 tavasza és 2020 ősze közötti érettségi feladatlapot tekintettem át. Minden érettségiben megjelent képpel kapcsolatos feladat. A legkevesebb kép a 2017-es októberi vizsgán volt, ahol csak egy feladathoz tartozott kép, míg 2012 májusában a húsz feladatból hét tartalmazott képet. Átlagosan négy darab képes feladat jelent meg egy érettségi feladatban.

---

178 FEKETE 2016: 145.
179 BASICS 2001: 35-43.
180 KÖZÉPSZINTŰ ÉRETTSÉGI FELADATSOROK

2. ábra: Képes feladatok megoszlása korszakok szerint középszintű érettségikben

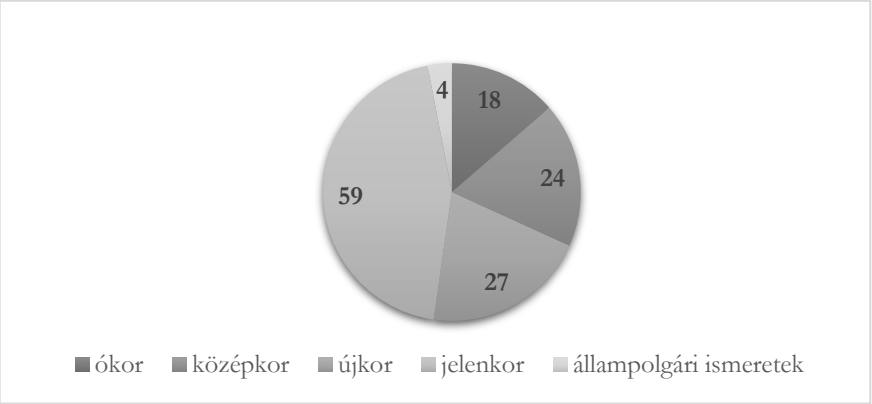

Az általam készített ábráról az is jól leolvasható, hogy a jelenkori témákban fordul elő leginkább képes feladat. Ókor témában főként kultúrával és vallásokkal kapcsolatos feladatokat találunk, a középkor tárgyalása során főként a városok, a kultúra és az államalapítás kerülnek előtérbe. Újkor témában kiemelkedően az ipari forradalmak és a dualizmus kori Magyarország jelennek meg képes feladattal. Az állampolgári ismeretek témában elsősorban a környezeti- és városiasodási problémákkal kapcsolatos feladatokhoz kapcsolódnak képek.

3. ábra: Jelenkori képes feladatok témák szerinti megoszlása középszintű érettségikben[181]

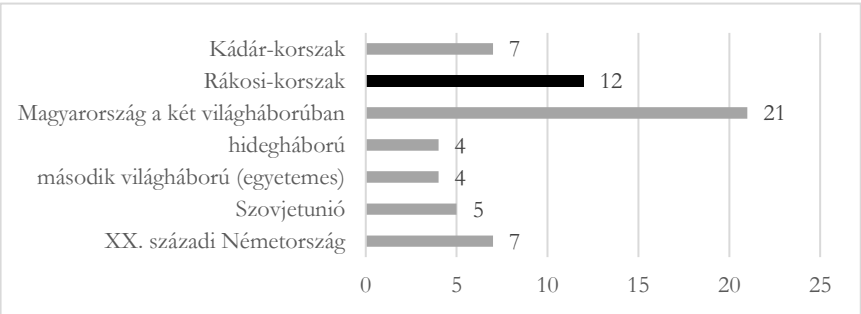

[181] Egy feladatot két helyre is besoroltam, hiszen a Rákosi- és a Kádár-korszak összehasonlításáról szól.

Az előzőekben megállapítottuk, hogy a legtöbb feladat a jelenkorra vonatkoztatható, ennek nyilvánvaló oka, hogy több képi forrás áll rendelkezésünkre, valamint azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a huszadik századi történelem tanítása egyre nagyobb hangsúlyt kap, így részesedése is nagyobb az érettségi feladatsorokban. Az érettségik 50%-a 1849 utáni témákkal foglalkozik és 60%-a magyar.[182] Az általam vizsgált Rákosi-korszakhoz kapcsolódó képes feladatok az összes középszintű érettségiben előforduló jelenkoros képes feladatnak 20%-át teszik ki. Ebből látható az, hogy mennyire is szükséges ezen téma tárgyalásakor a tanórákon is a képek folyamatos, hatékony felhasználása.

A képek mint források használata egyaránt megjelenik a rövid választ igénylő és a szöveges, kifejtendő feladatoknál. A rövid választ igénylő feladatoknál többnyire kettő feladattípus kerül elő: a képeket állításokkal vagy forrásokkal kell összekötni, vagy a kép(ek) alapján kell kérdésekre válaszolni. Emellett előfordul a képek csoportosítása, például ipari forradalmak kapcsán. Az esszéknél a szöveges források mellett jelennek meg a képek vagy a szintén vizuális tanulóeszközökként szolgáló ábrák, diagramok.

A képek mérete és minősége többnyire megfelelő volt a vizsgált érettségi feladatokban, a hozzájuk tartozó képleírások többször megfogalmazták a fotólátványt. A készítő, a keletkezés ideje, a megjelenés helye általában nem szerepelt vagy hiányos volt. A közölt felvételek funkciója főként szövegközpontúság megtörését szolgálta, nem pedig a tudatos képelemzést. Valódi forrásként csak az esszéfeladatokban lehetett használni a vizuális eszközöket. A rövid választ igénylő feladatok nem követeltek magasabb szintű képelemzési műveltséget.[183]

---

[182] ÉRETTSÉGI VIZSGAKÖVETELMÉNYEK 2017 TÖRTÉNELEM

[183] Az általam levont következtetéseket összevetettem Fekete Bálint A fotográfia a történelemoktatásban című tanulmányával, amelyben a szerző 2005 és 2012 közötti érettségi feladatsorokat vizsgálja. (FEKETE 2016)

IV. A kiválasztott vizuális anyagok elemzése

A következő részben az általam feldolgozott irodalmakban található vizuális propagandaanyagokból kiemelve mutatok be pár a képelemzési lehetőséget. A rendelkezésre álló forrásokból azokat választottam ki, amelyeket leginkább alkalmasnak tekintettem a Rákosi-korszak tanórán való feldolgozásához a kerettantervi követelményeket is figyelembe véve.

A Rákosi-korszak kulturális életét, művészeti alkotásait jelentősen meghatározta a szovjet minta és a művészet egyenirányítás alá helyezése, ez a folyamat többé-kevésbé egy időben és hasonló módon valósult meg a közép-kelet-európai országokban. A korszakra jellemző szocialista realizmus a kommunista pártok hivatalos, politikai ideológia által támogatott művészeti irányzatává vált.[184] Az alkotásokban valójában az a kép tükröződik, amit a politikai vezetés láttatni szeretett volna, például a munkásosztály felmagasztalására törekvés, az ipari vagy mezőgazdasági élet és a munka idillikusan ábrázolása.

IV.1. Képek, fotók

A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége 1949 szeptemberében, az alakuló gyűlésén lefektette alapszabályait, amely a szocialista realizmus tartalmi és stílusbeli követelményét jelentette. A szövetség létrehozásával párhuzamosan felszámoltak minden korábbi szervezetet, csoportosulást és megritkultak a kiállítási lehetőségek is. Hivatalos szervek kezébe került a tárlatok rendezése, amelyek így az állami reprezentáció részét képezték.

Azon művészek, akik vállalták az előírt szabályokat, megkapták a jutalmukat, díjak és különleges bánásmód formájában. A kiállításokon megjelenő képeket az állam megvette és múzeumokban, hivatalokban és iskolákban helyezte el, így biztosította a művészek megélhetését.[185] Viszont,

---

[184] KOVÁCS 2002: 156.
[185] KOVÁCS 2002: 157-159.

aki vonakodott betartani az előírt szabályokat kiszorult a művészeti fórumokból és más munkát kellett vállalnia.[186]

1. kép: Kéri Dániel: Ünnepség az Országház előtt. Budapest, 1953. május 1.

A *1. képet* a Magyar Dolgozók Pártjának napilapja, a Szabad Nép közölte. A fotón a kommunista vezetők képeinek megjelenítését elemezhetjük, amely segít a tanulókban elmélyíteni tudásukat a történelemben kiemelt személyek arcképének felismerésében. A fotóval és azzal információval, hogy tudjuk, mikor és hol készült az, további kérdéseket vethetünk fel. Kitérhetünk a május elsejei ünnepségre, valamint a térhasználat tanulmányozására, akár egy helytörténeti óra során is.

A kommunista rendszerek jelképei között kiemelt szerepe van az ötágú csillagnak, a sarlónak és a kalapácsnak. Utóbbiakat a parasztság és a munkásság egységének jeleként alkalmazták címereken, zászlókon. A korszak talán egyik leghíresebb képe, amelyen Rákosi Mátyást a búzatáblában fényképezték le (*2. kép*). Ezen a fotón is megjelenik a kommunista jelképrendszer, igaz, a sarló és a búzakéve felcserélődött.[187] Nemcsak a vezetők képein, címereken, zászlókon jelentek meg ezen

[186] KOVÁCS 2002: 162.
[187] A sarló kötődik Saturnus ábrázolásához.

eszközök, de a mindennapok embereit is sokszor fényképezték munka közben sarlóval vagy éppen kalapáccsal, mint ahogy az Aratás című képen látjuk *(3. kép)*. Ezen képek segítségével a rendszer jelképeit és azok megjelenítési formáit mutathatjuk be. Rákosi ikonikus képével a tanulókban elmélyíthetjük a történelemben kiemelt személyek arcképének felismerését.

2. kép: Bass Tibor: Rákosi Mátyás, 1947.

3. kép: Balogh Rudolf: Aratás, 1929.

IV.2. Emlékművek, köztéri szobrok

Fontos kitérnünk a Rákosi-korszak vizuális vizsgálatánál a köztéri szobrokra, az emlékművekre is. A köztéri szobrok nyilvánosságukból adódóan szoros kapcsolatban állnak a politikai hatalommal, nem véletlen, hogy tömeges megjelenésük a propaganda általánossá válásával egy időben történt. A szobrászat jelentős anyagi ráfordítás következtében többnyire mecenatúrára szorult. A nyilvánosságra szánt művek igazodnak a politikai hatalomhoz, mivel többnyire a megrendelő maga az állam vagy valamilyen hatalmi szerv.[188]

A szovjet emlékművek közül a leghangsúlyosabb a gellérthegyi emlékmű, amely a háborúban elesett szovjet katonáknak állít emléket *(4. kép)*. A helyszín kijelölése szovjet kívánságoknak megfelelően történt. A talapzatnál elhelyezett alakok feladata a szovjet katonák erényeinek bemutatása, mint a haladó eszme (fáklyás alak) és a gonosz legyőzőjét megszemélyesítő erő (sárkányölő). A huszonkettő méteres obeliszk tetején pedig a szabadság géniusza áll. Ez az emlékmű a propagandában a szabadság szimbóluma lett, ünnepi dekorációkról, emléklapokról, plakátokról és könyvek borítójáról köszönt vissza.[189] Viszont a lakosság a szovjet uralom jelét látta ezen emlékműben, ez is vezetett ahhoz, hogy a szovjet katona szobrát 1956-os események során a nép ledöntötte.[190]

A Gellért-hegyi emlékmű történetének mély feldolgozására nem szánnék túl sok időt, azonban pár mondatban összefoglalnám építésének és a szovjet katona szobor ledöntésének körülményeit. Ezt követően már egyértelműen felismerhetik a diákok a plakátokon ezt a szimbólumot, és képesek információkat kapcsolni hozzá. Az emlékmű vizuális

---

[188] PÓTÓ 1989: 11-17.
[189] PÓTÓ 1989: 51-56.
[190] SINKÓ 1992: 77.

propagandaanyagokban még többször visszaköszön mint például a plakátokon.

4. kép: Kisfaludi Strobl Zsigmond: Felszabadulási emlékmű, 1953.[191]

1951 decemberében került sor a Sztálin-szobor átadására, a személykultuszt leginkább bemutató szobor körül alakították ki a Felvonulási teret, amely építése során áldozatul esett a Regnum Marianum-templom, amelyet a proletárdiktatúra áldozatainak emlékére építettek a Horthy-korszakban (*5. kép*). A monumentális Sztálin-szobrot a forradalom első napjaiban ledöntötték és darabjaira törték (*6. kép*).[192] A szobor nélküli talapzat átépítés után a május 1-jei felvonulásokon használt, úgynevezett dísztribünként funkcionált, végül az 1990-es években a talapzatot is lebontották.

[191] FORTEPAN
[192] SINKÓ 1992: 77-78.

5. kép: Dísztribün a Sztálin-szobor előtt 1953 május 1-jén.

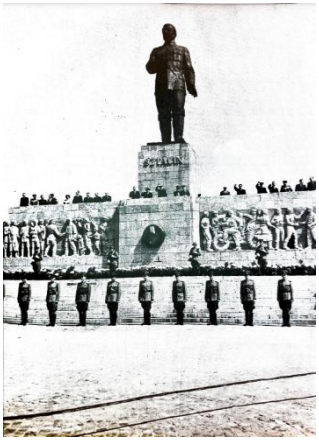

6. kép: Az összezúzott Sztálin-szobor, Budapest, 1956. október 24.

A történelemórák keretén belül a Sztálin-szoborról készült képeket felhasználhatjuk a személyi kultusz és a térhasználat feldolgozása során is. A szobor történetének rövid ismertetése és a két kép összehasonlítása során érzékeltethetjük a diákokkal a korszakon belüli változásokat és a Sztálin-szobor szimbolikáját. A képek felhasználhatók a várostörténet feldolgozása során, ilyen esetben akár a szobor helyszínének megjelölése egy térképen is izgalmas feladat lehet. Viszont ezen képek feldolgozásával kapcsolatos probléma lehet a nem megfelelő képminőség.

IV.3. Plakátok

A politikai plakátok a vizsgált korszakban a tömegbefolyásolására felhasználható műfajként működtek, tájékoztató jellegű témákat jelenítettek meg, például a háború elleni küzdelemről vagy a reakcióval való szembefordulásról. A plakátokon a kép és a szöveg egyforma fontosságú, a szöveg terjedelme rövid, könnyen megérthető, a kép feladata pedig a figyelem felkeltése.[193] A jól elkészült plakátok az érzelmekre is hatnak, mivel hangulatokat és érzelmi reakciókat váltanak ki.[194] A szocialista országokban megjelenő plakátokon sokszor jelenik meg a bőség és az ezzel járó boldog mindennapok.

7. kép: Gönczi-Gebhardt Tibor: Éljen április 4. – Hazánk felszabadulásának hetedik évfordulója, 1952.

[193] SZINTAY FEGYÓ 1970
[194] ROTÁR 2008

Az április 4-t ünneplő plakát több történelemórán is felhasználható jegyet tartalmaz (*7. kép*). Először is következtetéseket tudunk levonni arról, hogy a párt, a megrendelő milyen érzelmeket akart láttatni: a boldog erős családot, amely boldogan ünnepli a szovjet felszabadítást. A plakát színei és szimbólumai is egyaránt üzenetet hordoznak, egyrészt a zászlókon keresztül, másrészt a már részletezett Szabadság szobor megjelenítésében. A háttérben megjelenő személyek a parasztság, a munkásság és a katonaság együttműködést jelképezik. A plakát történelemórán a propaganda, a mindennapok bemutatásához használható.

8. kép: Gönczi: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusa – plakát, 1948

Az egyesülést hirdető plakát (*8. kép*) a munkásság és a parasztság együttműködésének sikerét kívánja szemléltetni. A képen megjelenő zászlók nemzet és a szocialista tábor együttműködésére utalnak. A kép fókuszában megjelenő alakok mozdulatokban és alakjukban is erősen hasonlítanak, tehát a két nem képviselői hasonló módon vannak megjelenítve, ezzel megjelenik

a nők társadalmi szerepének változása a korszakban, valamint az, hogy a plakát esetén nem a nemeken van a hangsúly, hanem az egyesülés hirdetésén. A munkásságot, egyben az ipart és a várost a férfi, a paraszti réteget és a mezőgazdaságot, illetve falut pedig a nőalak szimbolizálja. A kép háttere a szovjet plakátokra is jellemző idillikus képet mutat, a bőség kifejezésére is szolgál. A plakát felhasználható a női szerepek változásának tanítása alkalmával, valamint a fordulat évében történő politikai eseményeinek rendszerezése tekintetében is hasznos lehet.

IV.4. Karikatúrák

A karikatúra olyan humoros vagy gúnyos célú képi ábrázolás, főként rajz vagy lenyomat, amely egy ember jellegzetes vonásait vagy valamilyen eseményt szándékosan túlzó módon, torzítva mutat be. A politikai karikatúra egy olyan sajtóműfaj, amely során a kép és a szöveg egységet alkot. A mondanivalóját tömörítve, túlozva, leegyszerűsítve fejezi ki. A műfaj fénykorát a XIX. század második felében és az első világháború előtt élte.[195]

A Ludas Matyi az MKP első országos értekezletén, 1945. május 20-án indult.[196] A hetilap 1945 és 1992 között, a pártállam „hivatalos" humorának sajtóterméke, évtizedeken keresztül az ország egyedüli vicclapja volt. Pártszervezetek, közhivatalok, katonai egységek és iskolák számára kötelező volt az előfizetése, így példányszáma jelentősen megnőtt.[197]

A karikatúrák történelemórai alkalmazásának több pozitív hatása is lehet, fókuszba helyezi az adott ismeretet, orientálja a diákságot, tömörségében segít a lényeges információk megszerzésében. Továbbá a történelemórán elhangzott vicc nagyban segítheti a megjegyezhetőséget és motiválhatja is a diákokat.[198]

---

[195] DEMETER 2011: 165.
[196] DEMETER 2011: 165.
[197] BUZINKAY 2011: 404.
[198] F. TÓTH 2009

9. kép: Szegő Gizi, Ludas Matyi, 1949. május 13.

Az 1948-1949-ben történő belpolitikai küzdelem egyik fontos eseménye, a népfront megalakulását követő választás jelenik meg a *9. kép*en látható vicclap címlapján. A karikatúra mozgósító, agitáló jellegű, kevésbé érződik a humor. A színes karikatúra számos üzenetet közvetít, a szöveg ebből a reakciósok ellenérzéseit hangsúlyozza. Az ellenség rosszallása és a szavazásra érkezett tömeg pozitív hangulata kettőséget szül. A karikatúra eközben egy fővárosi utcarészletet is bemutat, a hirdetőtáblákon elhelyezett szövegek és a szavazóhelyiség dekorációja is a korszak jellegzetességeire utal és jól felhasználható. A szavazóhelyiség bejárata felé helyezett alakok és a Szabad Nép napilap megjelenése a Magyar Dolgozók Pártjának nyomatékos hatását erősítik.

10. kép: Szűr Szabó József, Ludas Matyi, 1957. február 21.

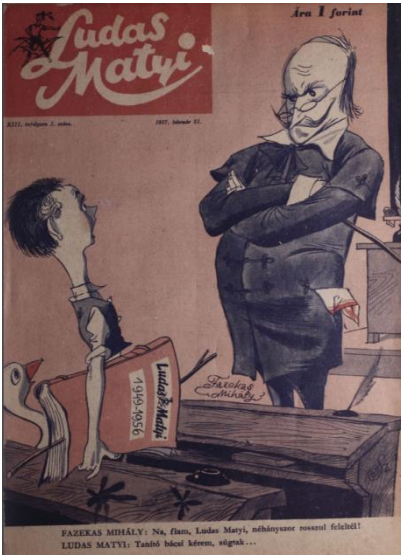

A forradalmat követően számos laphoz hasonlóan a Ludas Matyinak hónapokig kellett várnia pártvezetés jóváhagyására. A forradalmat követő első szám 1957. február 21-én jelent meg.[199] A címlapon megjelenő karikatúra (*10. kép*) jól szemlélteti az időszakra jellemző hangulatot, ami a párt vezetésében is jellemző volt. Ez már sejteti, hogy a vicclap sikerrel fog idomulni a megváltozott körülményekhez. A címlapon Fazekas Mihály szigorú tanárként megjelenítve kéri számon Ludas Matyit, aki a hóna alatt fogja a lap 1949 és 1956 közötti példányait. A karikatúra tehát a korábbi hibák elismerését és kijavításának szándékát üzeni.[200] A karikatúra felhasználása alkalmas lehet a Rákosi-korszak és a Kádár-korszak közötti politikai váltás bemutatására, amelyet megvizsgálhatunk a vicclap tükrében, majd a diákokkal közösen végiggondolhatjuk, hogyan jelent meg a váltás a politikában, a gazdaságban és a mindennapokban.

---

199 TAMÁS – VAJDA 2018: 181.
200 TAMÁS – VAJDA 2018: 181.

V. Összegzés

Kutatásom során a vizuális anyagok történelemórai használatát vizsgáltam a Rákosi-korszak politikai propagandaanyagainak felhasználásával. A középiskolai követelményrendszer elemzése alkalmával egyértelművé tette a vizuális források szerepének fontosságát. A vizuális készségek fejlesztési céljaival évfolyamokra lebontva ismerkedhetünk meg a kerettantervben. E szerint a diákoknak évről évre egyre több és mélyebb információt kell nyerniük a vizuális anyagok felhasználása által. Az általam vizsgált műfajok nagy arányban jelentek meg az érettségi feladatlapokban is, amely szintén erősíti a kerettanterv célkitűzéseinek fontosságát. Az érettségi rövid választ igénylő részében legtöbbször a szöveg megtörésére szolgálnak a képes feladatok, tehát nem a képek elemzésén van a hangsúly, a képek forrásként való felhasználása túlnyomórészt az esszéfeladatok során szükséges.

A követelmények mellett az információs társadalomban felnövekvő diákjainknak segítség lehet a vizuális anyagok használata, mind a megértésben, a tanulásban, mind a motivációjuk növelésében is. Viszont a képek felhasználásáról kialakított gondolkodást és a gyakorlatot jelentős mértékben meghatározza a felhasznált a tankönyv írójának szemlélete, az iskola technikai felszereltsége és a történelemtanár felkészültsége is. A tankönyvekben a képek megjelenítése bővebb információk feltüntetése nélkül történik, így a diákok a vizuális anyagok kontextusának megismerése nélkül dolgoznak azokkal, viszont már egyre több esetben kérdések és feladatok kapcsolódnak hozzájuk, amellyel segítséget nyújtanak a tanárok számára is a vizuális források elemzésével kapcsolatban.

Munkámban a Rákosi-korszak politikai propaganda anyagainak felhasználásával gyűjtöttem össze vizuális anyagokat a történelemórai felhasználásuk lehetőségeinek bemutatására. A kutatás eredményei alapján, jelentős támogatást nyújtana a történelemtanárok számára a korszakonként felhasználható vizuálisanyag-gyűjtemény kialakítása, amelyben a képek

történelmi kontextusáról, szerzőjéről és felhasználhatóságáról is információkat szerezhetnek a tanárok, illetve közvetítésükkel a diákok is.

Kutatásom során betekintést nyújtottam a képelemzési képességek fejlesztésének követelményeibe és megvalósításának lehetőségeibe, viszont egy részletes módszertani segédlet elkészítéséhez egy jóval részletesebb kutatásra lenne szükség, amely egy szélesebb körű szakmai együttműködés keretein belül tudna megvalósulni.

Irodalomjegyzék

BASICS Beatrix 2001. Történeti ikonográfia. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk. Bertényi Iván. Budapest. Osiris Kiadó.

BUZINKAY Géza 2011. *A magyar sajtó és újságírás a kezdetektől a rendszerváltozásig*. Budapest. Wolters Kluwer.

CSEPELA Jánosné, HORVÁTH Péter, KATONA András, NAGYAJTAI Anna 2000. *A történelemtanítás gyakorlata Tantárgy-pedagógiai tankönyv*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.

DEMETER Zsuzsanna 2011. Ludas Matyi és társai Ellenségkép a Ludas Matyi politikai karikatúráinak tükrében, 1945-47. In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón*. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó.

ÉRETTSÉGI VIZSGAKÖVETELMÉNYEK 2017 TÖRTÉNELEM. URL: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2017/tortenelem_vl.pdf (Utolsó letöltés: 2020.12.10.)

FEKETE Bálint 2016. A fotográfia a történelemoktatásban. In: Péterfi Gábor és Fekete Bálint: *Történelemtanításról a XXI. század elején*. Budapest. L'Harmattan.

FORTEPAN / UVATERV. URL: https://fortepan.hu/hu/photos/?id=10899 (Utolsó letöltés: 2021.03.04.)

F. TÓTH Zoltán 2009. *Történelemtanítás a gyakorlatban. Viccek, karikatúrák, anekdoták: avagy a humor szerepe a történelem tanításában*. URL: https://docplayer.hu/5472293-Viccek-karikaturak-anekdotak-avagy-a-humor-szerepe-a-tortenelem-tanitasaban.html (Utolsó letöltés: 2021.02.03.)

GYERTYÁNFY András: *Az elbeszéléstől a forrásokig, a forrásoktól az elbeszélésig*. URL: https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08/gyertyanfy-andras-az-elbeszelestol-a-forrasokig-a-forrasoktol-az-elbeszelesig-09-01-03/#_edn57 (Utolsó letöltés: 2021.04.01.)

KAPOSI József 2020. *Közelítések a történelemtanítás elméletéhez és gyakorlatához*. Oktatási segédlet. Budapest. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. URL: http://kaposijozsef.hu/wp-content/uploads/2020/08/Kozelitesek_kotet_egyben_internetre-PDF-1.pdf (Utolsó letöltés: 2021.04.01.)

KERETTANTERV 2020: KERETTANTERV A GIMNÁZIUMOK 9–12. ÉVFOLYAMA SZÁMÁRA URL: https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Utolsó letöltés: 2021.03.03.)

KOVÁCS István, KOVÁCS Istvánné, ÓBIS Hajnalka 2015. *A változó történelemoktatás*. Debrecen. Debreceni Egyetemi Kiadó.

KOVÁCS Péter 2002. Lenin a háztetőn. Hivatalos művészet az ötvenes években. In: *A második nyilvánosság XX. századi magyar művészet*. Szerk. Hans Knoll, Budapest. Enciklopédia Kiadó.

KÖZÉPSZINTŰ ÉRETTSÉGI FELADATSOROK URL: https://www.oktatas.hu/kozneveles/erettsegi/feladatsorok (Utolsó letöltés: 2020.12.10.)

MARÓDI Ágnes 2013. A tankönyvi illusztrációk és képek szerepe az oktatásban. In: *Belvedere Meridionale*, 25. évf.. 4. szám. URL: http://acta.bibl.u-szeged.hu/31900/1/belvedere_2013_004_101-107.pdf (Utolsó letöltés: 2020.12.10.)

PÓTÓ János 1989. *Emlékművek, politikai közgondolkozás. Budapest köztéri emlékművei*, 1959-1949 Így épült a Sztálin-szobor, 1949-1953. Budapest. MTA Történettudományi Intézet.

ROTÁR Annamária 2008. *Politikai hatás a Plakátművészetben*. ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, Tipográfiai Diákkonferencia. URL: https://mgonline.hu/szakdolgozatok/ELTE_BTK_diakkonferencia/tipo2008_rotar_annamaria.pdf (Utolsó letöltés: 2021.02.02.)

SINKÓ Katalin 1992. A politika rítusai: emlékműállítás, szobordöntés. In: *A művészet katonái Sztálinizmus és kultúra*. Szerk. György Péter és Turai Hedvig. Budapest. Corvina.

SZINTAY Jánosné – FEGYÓ János 1970. *Politikai plakátok 1945-1948*. Budapest. Kossuth Kiadó.

SZABOLCS Ottó 2005. A történelemtanítás rövid históriája I. A történelemtanítás történetéből. *Történelempedagógiai füzetek* 20.

SZINTAY Jánosné – FEGYÓ János 1970. *Politikai plakátok 1945-1948*. Budapest. Kossuth Kiadó.

TAMÁS Ágnes – VAJDA László 2018. *A magyar politikai karikatúra története*. Budapest. Országház Könyvkiadó.

Könyv/Piac

PONYVA ALÁ SÖPÖRVE

A feltáratlan történelmi események megjelenése a nem autonóm esztétikájú irodalmi alkotásokban

BIRÓ ISTVÁN

I. Bevezetés

A konferenciakötet egyik kiemelt célja a bölcsészettudományok mindennapokra gyakorolt hatásának bemutatása. Mire lehet használni a szépen hangzó elméleteket, milyen problémák megértéséhez – és ezen keresztül megoldásához – visznek közelebb ezek? Tanít-e minket a múlt, illetve érdemes-e lelkünk és tudásunk mélyére néznünk, ha ismerni akarjuk a mai, posztmodern folyamatok mozgatórugóit? Megítélésem szerint igen. Umberto Eco találóan úgy fogalmaz, hogy az eretnekmozgalmak egymás hordalékait öröklik,[201] de ha a világot analógiásan értelmezzük akkor láthatjuk, hogy ez a kijelentés megállja a helyét a politika, a szélesebben vett közbeszéd és a művészetek világában is. A hermetikus eszmei regiszter megjelenik a neotemplarius, majd a rózsakeresztes írásokban, majd végül a XIX. század végi okkultista reneszánszban kulminál. Ugyanígy, aranyágként követhetünk végig egy-egy politikai gondolatot évszázadokon keresztül más és más neveken. Említsünk azonban könnyedebb példákat: a megújulásra képtelen szubkultúrák is újratermelik magukat, ha másban nem, akkor külsőségeikben. Így vallási területen a brazil szinkretizmus bizonyítja, hogy a megfeleltetések láncolata a gnózistól egészen az umbandáig húzódik[202].

Ezek indítottak el abban az irányban, hogy megvizsgáljam az emlékezet és az identitás elméleteit, majd tisztázzam ezek viszonyát. Megítélésem szerint, ahogy nem elválaszthatók egymástól egyes szinkretikus folyamatok, úgy a párhuzamosan létező, emberi, illetve társadalmi kollektív tudatot

[201] UMBERTO 2008: 304.
[202] SCHMIDT 2016: 7.

vizsgáló elméletek is egymásba vannak ágyazva, függetlenül azok politikai környezetétől. A politikai rendszerünk mai formája ugyanis, viszonyítva az emberi történelem távlataihoz, nagyon fiatal. Éppen ezért, bár a megélés primer szintje más lesz az egyes országokban, az alapvető mintázat hasonló marad. Vizsgálatomat – bár messzire vezetne – jelen esetben leszűkítettem horizontálisan az európai kultúrkörre és vertikálisan a traumák elfojtására, illetve azok hatásaira a nem kanonizált irodalomban. Az első részben ismertetem a módszertant és az elméleti kiindulást, a másodikban két konkrét szerzői világon alkalmazom ezeket. Azért választottam őket, mert a popkulturális ismertségük és a társadalmi beágyazottságuk miatt sok emberhez eljutottak, de eddig még nem dolgozták fel hatásukat ilyen nézőpontból.

II. Valóságtorzítás a mindennapokban

A kognitív pszichológiában a torzítás a Deese–Roediger–McDermott paradigma (továbbiakban DRM paradigma) néven vált ismertté.[203] A kísérletek során az alanyoknak egy szemantikailag hasonló szólistát kell megjegyezniük. A szavak felidézésénél a kísérlet résztvevői olyan szavakat is a lista részének hisznek, amelyeket nem is láttak. Mindezt az okozhatja, hogy a kapcsolódó szavak neurológiai mintája hasonló és hasonlóan a memetikai információhoz, másolja önmagát. Ennek segítségével a megfelelő mennyiségű szoros asszociációs kapcsolatban lévő szavak ismétlését követően a hasonló kategóriába tartozó szavak is aktiválódnak, és képesek felülírni a rövidtávú emlékezetet. A DRM-paradigma jelentősége abban áll, hogy kísérletileg is igazolta, hogy az emberi emlékezet gyakran kiegészül olyan elemekkel, amelyekről az emberek azt hiszik, hogy tapasztalták, a valóságban viszont nem történt meg velük. A későbbi kísérletek során igazolást nyert az a tény is, hogy nemcsak egyszerű, kis összetettségű

[203] ROEDIGER – MCDERMOTT 1995: 803-814.

információkat helyettesítünk be, hanem az agyunk a már meglévő információk alapján permutációkat végez, és esetlenként az eredeti emlékhez képest bonyolultabb mintákat is beilleszthet két esemény közé, ha úgy érzi, az jobban kiegészíti az egészet, mint az eredeti.[204] Frederic Bartlett ezt úgy foglalta össze, hogy hajlamosak vagyunk az általunk hallott történetekből elhagyni a számunkra idegennek ható elemeket és átformálni a narratívát, ha úgy könnyebben értelmezhető.[205] Ez a jelentés utáni igény ugyanúgy érvényesül az amúgy valós események utólagos interpretációja során is.

Bár a kérdést még nem közelítették meg a kulturális antropológia vagy a memetika irányából, de röviden felvázolom a jelenség egyfajta történeti értelmezését. Minden társadalom az őt alkotó egyének egy minőségi összessége, mely nem csak egymás mellett élő emberek halmaza (tömeg), hanem egymással közösségben álló individuumok kapcsolata. Mint ilyennek, van egy kollektív tudata, ami már hasonlóan reagál bizonyos eseményekre, mint az individuális ember egyéni tudata. Éppen ezért, ha a társadalom nem támaszkodhat leírt, konkrét tényekre akkor megfelelő minták alapján elkezdi felülírni a valós emlékezetet. Ekkor, ha csak utólag – akár pár évvel az események után – próbáljuk meg rekonstruálni a valóságot, már nem tudjuk elválasztani a reális valóságot a képzelttől. Itt érdemes figyelembe venni az ember alapvető igényét a monokauzalitásra mely szintén a DRM-paradigmán keresztül hat. Ilyenkor nemcsak felülírjuk a valóságot, hanem, hogy jobban illeszkedjen a világképünkbe, megpróbáljuk egy adott, minden más lehetőséget kizáró minta szerint felépíteni az eseményeket.

A fentiekben leírtuk az első torzító hatásunk. Láthatjuk, hogy az emlékezet kiegészít és mintákat alkot. Vezessük vissza ezt azonban ezt egy mögöttes kérdésre: mi alapján alkotja meg ezeket a mintákat az egyes ember, és a kollektív tudat?

---

[204] WHITTLESEA – MASSON – HUGHES 2005: 420-30.
[205] BARTLETT 1932: 34-40.

III. A hallgatás spirálja

Minden olyan országban, ahol van valamilyen szervezett ellenőrzés a kultúra felett, vagy megvan annak az illúziója, hogy az individum – vélt vagy valós – hátrányba kerül véleménye miatt, fellép a szabad gondolatalkotással szemben egy ellenhatás, melyet a fizikai térben egy spirállal képezhetünk le modellként. Elisabeth Noelle-Neumann szerint annak függvényében csökken és tűnik el folyamatosan a kisebbségi vélemény hangja, amilyen mértékben növekszik a homogén, bátrabb, többségi vélemény, melynek mélyen gyökerező társadalmi bázisa van.[206] Alapvetően kvázis-statisztikus percepciók működése zajlik ebben az esetben, melyben van elképzelésünk arról, hogy adott kérdésben milyen is a közvélemény megoszlása, működik a plurarizmus ignoranciája, valamint egy állandóan ható erő: a félelem az elszigetelődéstől. Az elmélet kiindulópontja az, hogy a közvélemény alakulásával kapcsolatos képzetek visszahatnak a közvéleményre, és annak dinamikájában az egyik legfontosabb szerepet játsszák.

Előfeltevésként fogadjuk el, hogy az emberek nagyobb részének van valamilyen képe arról, hogy a közvélemény megoszlása milyen egy adott kérdésben, adott időpillanatban. Ezt nevezi Noelle-Neumann kvázi-statisztikus percepciónak. Ez a kvázi-statisztikus percepció befolyásolja a véleménynyilvánítást, az egyén kommunikációját az adott kérdéssel kapcsolatban. Azok, akik úgy vélik, hogy véleményük többségi az adott helyzetben, szívesebben nyilvánítják ki azt, akik viszont kisebbséginek látják álláspontjukat – az igazán elkötelezettek kivételével – inkább nem nyilvánítanak véleményt.[207] Ennek oka a szerző szerint az elszigetelődéstől való félelem, vagyis, ha pontosabban közelítjük meg a kérdést, a konformitásra való hajlam. A megváltozott kommunikációs struktúra ezen

---

[206] NOELLE-NEUMANN 24: 43-51

[207] Szemben Neumann elméletével, aki itt a „hallgatás" kifejezést alkalmazza, én úgy gondolom, a negatív információ is információ, így a hallgatással tüntetni is lehet egy adott vélemény ellen. Ezért jobbnak találom a bezárkózás kifejezés használatát.

keresztül viszont megváltoztatja a percepció feltételeit is. Így az az álláspont, melyet a többség többséginek vélt, valóban nagyobb arányban jelenik meg a kommunikációkban, mint alternatívái, és „fölénye" ennek következtében még jelentősebbnek tűnik, függetlenül attól, hogy ténylegesen a többséginek érzékelt álláspont volt-e a kiinduló ponton többségben.[208]

A fenti magyarázatot például kiélezett választási szituációk után szokták elővenni – maga az elmélet szerzője is egy ilyen alapján kezdte vizsgálni a jelenséget –, de én fontosabbnak tartom az identitáskereső emberi pszichére gyakorolt hosszútávú hatását. Akkor ugyanis, ha egy társadalom tartósan keretek közé van szorítva, a hallgatási spirál nem csak közéletben van jelen, hanem az élet minden területére beépül, és ezek az jelenségek egymást erősítik. Így lesz a kommunizmusból mint politikai narratívából dialektikus materializmus az esztétikában és az osztálytársadalmak elmélete a történelemben. Kiegészítve azzal, hogy az elmélet szerint az emberek szeretnek a győztes oldalhoz tartozni, máris magyarázatot nyer az, hogyan is sikerült feloldani a kognitív disszonanciát, ami hazánkban 1956 után lépett fel a kommunista rendszer kiszolgálói között.[209]

A kollektív emlékezet tehát hajlamos a torzításra, és láthatjuk, hogy a hallgatási spirál nyomán kialakuló egységes véleménytömb egy kényelmes megoldást kínál az emberek mintakereső hajlamának. Adva van tehát két, társadalmi szükségszerűségből építkező erő. Ezek egymást erősítő hatása azonban csak akkor érvényesül, ha katalizátorként egy közös eredőre vezetjük vissza őket, különben feloldódnának a különböző szociokulturális mátrixok tengerében. Ez a közös eredő pedig a trauma.

---

[208] Bővebben: HAYES 2007: 785-802.
[209] Bővebben: RETÖRKI

IV. A kulturális traumaelmélet szociológiai megfogalmazása

Ahogyan az előző két elmélet, úgy a traumaelmélet gyökerei is a XIX. századból származnak, azonban csak a huszadik században vált jelentős vizsgálat tárgyává. Ebben szerepet játszott a két világháború, illetve az a tény, hogy ezek kulturális értelemben olyan gyorsan következtek be, hogy nem sikerült őket maradéktalanul feldolgozni. A háborúk a globális narratívára hatottak, és ezen keresztül a traumaelmélet vizsgálatának is teret adtak. Ezek a klinikai vizsgálatoktól a nagyobb szociológiai kísérletekig terjedtek. A trauma jelenségének tudatosítása számos definíciót hozott létre, amelyeket később továbbfejlesztettek és finomítottak. Az egyik közülük Judit Michell nevéhez köthető, aki a Trauma, felismerés és a nyelv helye című könyvében így határozza meg a traumát:

> A trauma – legyen fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mérvű sérülése, hogy az már nem kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, amelyekkel a fájdalmat és a veszteséget általában kezelni szoktuk. A sérülés annyira súlyos, hogy még ha számítunk is az esemény bekövetkezésére, a hatást akkor sem lehet megjósolni.[210]

Traumatikus reakció alapvetően akkor jön létre, amikor az emberi elme nem tudja megvédeni magát az őt ért negatív hatások ellen, sőt az is előfordul, hogy az esemény rejtőzködik a pszichéjében és sokkal később nyilvánul meg. A visszatérő emlékek félelmet, szorongást és a tehetetlenség érzését keltik az egyénben. Judith Herman ezt a következőképpen fogalmazza meg:

> A traumát átélt emberek alapvető énstruktúrájában szenvednek sérülést. Elveszítik hitüket önmagukban, a többi emberben és Istenben. (…) A traumát megelőzően kialakított identitásuk visszavonhatatlanul megsemmisül.[211]

---

[210] MITCHELL 1998: 61.
[211] HERMAN 2019: 76.

A traumát megtapasztalt embernek vissza kell állítania a személyazonosságát, hogy a trauma átélése után megtanuljon újból normálisan élni. A traumatikus élményekkel nehéz megküzdeni, hiszen az ember soha többé nem lesz az, aki a trauma tapasztalata előtt volt. Az egyszeri traumát meg kell különböztetni a hosszú ideig tartó, ismétlődő traumatikus eseményektől. A krónikus trauma komoly kárt okoz az ember személyiségében, és az „*áldozatának olyan érzése lehet, hogy visszavonhatatlanul megváltozott, vagy akár elveszítheti azt az érzést is, hogy egyáltalán van énje*".[212]

Hazánkban a traumafelfogás tudományos igényű reprezentációját a pécsi Modern Irodalomtörténeti Tanszéken a Thomka Beáta[213] körüli narratológiai műhelyhez kötöm, mely a 2000-es évek elején a Narratívák című könyvsorozatában sorra fordította le a metahistória,[214] a történeti reprezentációs viták és a kurrens emlékezetelméleti alapirodalom egy részét az Assmann házaspár munkájától kezdve Ricœur, Rüsen, White, Carr, Ankersmit és mások művéig. Ezek – ha szigorúan vesszük a tudományelméleti besorolásokat – inkább a filozófia, a társadalomtörténet és a szociológia körébe sorolhatóak, így a történészek érdeklődését sokáig elkerülték. Ezt követően kialakult későbbiekben egy élénk diskurzus a kérdéskörről – gondolok itt Gyáni Gábor e témában írt esszéire[215] –, de vizsgálatot alapvetően félrevitte az, hogy a magyar történészszakma a „Trianon-trauma" narratívájára építette fel a vizsgálatát. Ez azt is jelentette, hogy a témával foglalkozó magyar történészek többsége átvette a – kulturális – trauma igencsak vitatott fogalmát, és behelyettesítette a Trianon-jelenségbe. Nehezen rekonstruálható, hogy ezzel pusztán engedtek-e bizonyos, a társadalmi emlékezetet hordozó csoportoktól kiinduló

---

[212] HERMAN 2019: 109.
[213] Az elméletről bővebben ír egy korai művében: THOMKA 1986
[214] KOUSSER 1984: 133–49; MONKKONEN 1984: 1146–57.
[215] GYÁNI 2007: 77-79.

nyomásnak, vagy maguk váltották ki emlékezetpolitikai eszközökkel e csoportok érzékenységét.[216]

V. A szálak összeérnek

Az előzőekben ismertetett elméletek részét képezik a tudományos diskurzusnak, de mivel széttartó tudományterületeken születtek, eddig közös, együttesen működő hatásukat nem vizsgálták. Ennek oka részint a tudományterületeket máig szigorúan elválasztó purista felfogás, részint a gyanakvás a történelem interdiszciplináris felfogása ellen. Véleményem szerint azonban úgy érthetjük meg hogy a magyar társadalmat – és egyáltalán az emberi társadalmat – milyen indulatok feszítik szét, ha elfogadjuk, hogy a bár a módszertan lehet különböző, de a tudás egy.

Az általam folytatott kutatások arra mutatnak, hogy a nagy poszmodernnek vagy illiberális-liberálisnak mondott társadalmi dichotómia mögött egy emlékezet és identitáspolitikai deficit áll, melynek terméke az a hamis, kétosztatú narratíva, melyben most is lefolytatjuk az egymás mellett elhaladó beszélgetéseket. Ennek oka az, hogy az ismertetett három elmélet alapján a társadalmi emlékezet tévesen működik, és néha nyilvánvaló fals eseményeket ad vissza, melyeket egy, a többségi véleményt agresszívan érvényesítő csoport vázolt fel a valós események helyett. A traumák ezért feltártalanok maradnak, de mivel a kollektív emlékezet is küzd az elfojtás ellen, ezért a társadalmi traumák regresszív alakban megmaradnak a nem kanonizált irodalomban, így nyomonkövethetővé válnak. A következő gondolati egységben két kontinens két alkotóján keresztül mutatom be az elmélet gyakorlati megjelenését.

---

[216] KANSTEINER 2005 ezt így fogalmazza meg: „*Saját sikereik eredményeképpen a traumakutatás vezető iskolái hajlamosak összekeverni a traumatikust és azt, ami nem az, a különlegest és a mindennapit, sőt akár elhomályosítják a szélsőséges erőszak áldozatai és elkövetői közötti alapvető különbséget*”.

VI. A politikai osztály garabonciása

A mai olvasó számára szinte ismeretlen Berkesi András neve, azonban a Kádár-korszak egyik kiemelkedő írója és propagandistája volt. Művei a hatvanas évek második felétől vezették a könyvtári kölcsönzési lsitákat, vagy ott voltak az első három helyen.[217] Életrajza meglehetősen jól dokumentált, két elemre azonban különösen felhívnám a figyelmet arra, hogy 1948-ban Petőfi emlékéremmel jutalmazták a Kereskedelmi Főiskolán, és már ekkor érdeklődött az agitprop irányába.

A főiskola után textilmunkásként, majd tisztviselőként dolgozott (1942–1945; Magyar Siemens Művek). 1945 és 1950 között a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának (KATPOL), majd őrnagyi rendfokozatban az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) katonai elhárítási osztályának vizsgálótisztje. A tábornokok perében ő tartóztatta le Somogyi Imre vezérőrnagyot Janikovszky Béla parancsára. 1950. szeptember 29-én letartóztatták, és elítélték szintén koncepciós perben, ám 1954-ben kiszabadult és rehabilitálták. 1956 októberének végén Kardos György 200-300 fős karhatalmi csapatának tagjaként a Belügyminisztérium József Attila utcai szárnyát védte a felkelők ellen. 1958 és 1962 között a Filmtudományi Intézet igazgatója volt. 1962–1964 között a Budapesti Filmstúdió dramaturgja volt. A forradalom után először a Zrínyi, utána a Magvető kiadó jelentette meg a könyveit.[218]

Irodalminak mondott pályája az 1958-ban megjelent Októberi viharral, illetve annak 1959-es folytatásával, a Vihar után című propagandaregénnyel indult. A könyvek alapvetően 1956-ról szóló Fehér Könyvek dramatizált átdolgozásai voltak. A cselekmények és a párbeszédek tartalma megegyezik a Népszava agitációs propaganda fordulataival. Az Októberi vihar és a Vihar

---

[217] SIMON 1990: 94.
[218] AJÁNLÓ 1962

után eladásait és elérését központi szintről erőltettek, olvasásukat elvtársi körök számára csaknem kötelezővé tették.

A hazai összkiadás 1955 és 1988 között 4 941 000 példányra rúgott. Nem valószínű, hogy volt a múlt században magyar író, akivel hasonló történt volna. A magas példányszámok hosszú évek alatti megoszlása jól mutatja, hogy a mindvégig nagyon jól eladható szerző fénykora pályája első szakaszára esett. A Kardos Györgyhöz hasonló döntéshozók Berkesi munkásságát hasznosnak vélték, hiszen minden egyes kötete a rendszer megoldhatatlan legitimációs problémáinak megoldására egy alternatív valóságot épített fel.

Az egyik legismertebb műve talán a Játék a tisztességgel,[219] amiben kimutatható az összes Berkesi-féle sablon. A szöveg egy munkáslány naplója, és a regény ennek a feljegyzésnek a dramatizált változata. A történet a kommunista alapnarratíva szerint halad. Az individuum perszonális válságain keresztül mutatják be az 1956-os eseményeket. A csoportos nemi erőszakot elkövető huligánok a forradalomban persze nemzeti hősként lépnek fel, az elitértelmiségi orvos gyáva és alkoholista, a jövőt a munkahelyi közösség és a munkás származású értelmiségiek új etikája hozhatja s hozza is el. Azaz a Kádár-rendszer azért lehet mindenki számára a megváltás földje, mert abban a köztörvényes aljasságok elkövetői elnyerik méltó büntetésüket. Ezeknek a könyveknek az aktuálpolitikai haszna vitathatatlan volt. Berkesi mint politikai tiszt a forrásainak köszönhetően, hitelesnek tűnő ismeretekkel állította elő a politikai összeesküvés-elméleteket, elfogadhatóvá tette az amúgy álszentnek érzett narratívát a nyilas csendőrségről és az emigráns szervezetek bűneiről.

Berkesi érthető okokból azonban soha nem beszélt és beszélhetett a korszak igazi bűneiről, hiszen műveivel segítette azok terjedését. Ebből fakadóan aztán mindaz, amit írt, pillanatba zártnak bizonyult, és ahogyan a

[219] RÉV 2022

rendszer véget ért, úgy vált fokozatosan értelmezhetetlenné. Ezt a kérlelhetetlen bukást mutatták a lassan csökkenő példányszámok.

Az igazi sebet véleményem szerint a magyar társadalom lelkében Berkesi azzal ejtette, hogy egy olyan pszeudovalóságot teremtett, mely egyrészt megmagyarázta azokat az érthetetlennek tűnő irracionális jelenségeket, melyek a forradalmat – és az egész rendszer működését – jelentették. Ha tartjuk magunkat az elméleti bevezetőhöz, láthatjuk, miért is torzította ilyen erősen az identitást és történelmi emlékezetet. Egyrészt kapaszkodót kínált a DRM-paradigma működésén keresztül, mikor elhallgatott jelenségekre adott magyarázatot. Mivel a hallgatás spirálja folyamatosan csökkentette az ellenvélemények kimondóit, már nem lehet más valóság csak a párt által jóváhagyott és Berkesi által előadott pszeudovalóság. Összhangban azzal, hogy ezek társadalmi szinten úgy működtek, mint az individuum elfojtása, nem csoda, hogy társadalmi traumák feldolgozása elmarad – ahogy az igazi rendszerváltozás is elmaradt.

VII. Homo superior/homo inferior

A kommunikációs gépezet, mely hazánkban életre hívta a Berkesi könyveket, máshol is működött, azonban nem direkt, hanem indirekt eszközökkel. Mielőtt rátérnénk a művek bemutatására, érdemes néhány szóban foglalkozni a képregénnyel mint eszközzel. A képregény először a pop-art feltűnésekor került a művészettörténet látókörébe. Richard Hamilton 1956-os kollázsa, az „Ez teszi az otthonokat annyira mássá és vonzóvá?”, amely az amerikai tömegkultúra számos elemét felvonultatta, egy képregényoldalt is tartalmazott. A nem sokkal később feltűnt pop-art művészek egy része szintén merített ihletett a képregényekből: nem csak Roy Lichtenstein dolgozta át képregények képeit, majd állította ki azokat önálló művekként (Takka Takka, M-Maybe), Andy Warhol is készített képregényes esztétikájú képet (Dick Tracy). A képregény a pop-art révén tehát már az

1950-es évek második felében bejutott a galériákba.[220] Maga az X-Men csapata 1963-ban született meg Stan Lee ötlete alapján, az amerikai képregények ezüstkorában.

Az X-Men tagjai[221] kezdetben kamaszok voltak, akiknek emberfeletti mutáns képességeik a serdülőkorral jelentkeztek. A csapat tagjai Scott Summers (Küklopsz), Jean Grey (Csodalány), Bobby Drake (Jégember), Hank McCoy (Bestia) és III. Warren Worthington (Angyal) voltak. A fiatalokat egy szintén mutáns, a mozgássérült telepata, Charles Xavier professzor gyűjtötte össze, hogy megtanítsa őket képességeik használatára, és hogy azokat az emberiség javára fordíthassák. A történetek alapjai és motívumai az 1950-es években készült, földönkívüliek és gonosz mutánsok támadásáról vizionáló tudományos-fantasztikus- és horrorfilmekben, valamint az 1950-es és 1960-as évek mccarthyzmusában, az „ellenség köztünk van" paranoid félelmeiben gyökereztek. Az X-Men mutáns tagjai megpróbálták megóvni a nem mutáns embereket, akik a társadalom többségét alkották, de azok féltek és megvetették őket.

A csapat első ellenfele a szintén mutáns Magneto volt. A sorozat negyedik számában szerepelt először a Magneto által létrehozott Testvériség, akiknek tagjai a Homo Superior, vagyis a mutánsok felsőbbségét hirdették és világuralomra törtek. Maga Magneto egy holokauszt túlélő zsidó értelmiségi volt, aki félt, hogy a történelem megismétli önmagát, és a többségi társadalom megkísérli elpusztítani azt, aki különbözik tőle. Ezért, mivel egész életében az agresszióval szembesült, sereget épít hasonló gondolkodású mutánsokból.

---

[220] BOOKER 2014: 25-37.
[221] LEE 2005: 448.

VIII. Szexualitás vagy rassz?

Az X-men tagjai, és maga a mutáció mint metafora az egyik leggyakoribb elmélet szerint a homoszexualitás, tágabb értelemben a társadalom által nem elfogadott szexualitás megélésének leképeződései. Ezt erősítik az kamaszkorban megjelenő változások és a csak a mutáns közösségben terjedő Legacy vírus. Azonban a történet előrehaladtával nemcsak a mutáns mivoltuk miatt kerülnek konfliktusba a szereplők, hanem egyéb, a mi valóságunkban is létező problémák miatt, így egy erős, metszetszemléletű elméleti hátteret kap a konfliktus. A metszetszemlélet lényege, hogy az elnyomott csoportokat nem szabad egymás ellen hangolni, hanem az elnyomó rendszer ellen érdemes őket mozgósítani. Ehhez nemcsak a saját magunkat érő hátrányok okát kell megértenünk, hanem az összes többiét is. Éppen ezért a metszetszemlélet egyszerre veszi figyelembe a szexuális orientációt, osztály- és környezettudatot, így szintetizálva azokat. A későbbiekben más mutánsok megjelennek és ezek összehangolása lesz az 1970-es évek képregényeinek központi témája.[222]

Kutatásaim arra mutatnak, hogy sem a szexualitás, sem a rassz, sem pedig ezek szintézise nem ad teljes képet arról, mit is jelképez az X-Men. Az X-Men csapat véleménynem szerint az Egyesült Államok kollektív tudatának elfojtott traumás jelenségeinek összessége. A képregény felfutása és komplexebbé válása egybeesett az Egyesült Államok világpolitikai szerepének és belső társadalmi struktúrájának átalakulásával. A hidegháború proxykonflikusaiban egyre nehezebben lehetett képviselni a jó ügyek bajnoka attitűdöt, mely átsegítette az amerikai identitást a két világháborún. A CIA megkérdőjelezhető külföldi műveleteiről szóló hírek először csak egy szűk réteghez jutottak el, de legkésőbb a vietnámi háború idejére már világossá vált, hogy a szuperhatalom politikája megkérdőjelezhető. Ezzel párhuzamosan kezdődött el magának a kapitalizmusnak és az amerikai

[222] TRUSHELL 2004: 122-124.

álomnak is a kritikája, ami kiegészült a fekete lakosság jogkövetelő mozgalmaival és a szociális háló gyengülésével.[223] Ezeket a válságjelenségeket a döntéshozók igyekezték kontrollálni, igy az ún. magasirodalomban csak a dráma nézett szembe velük, de az ellenmozgalmak erősödésével főleg az eszképista vonalon egyre jobban érvényesült – egyelőre csak kódolt formában. Az olyan mesterségesen eltitkolt események mint a tulsai mészárlás[224] csak tovább erősítették a kollektív traumatikus elfojtásokat. A már említett hallgatási spirál és az emlékezettorzulási hatások miatt – bár más okok miatt –, az Egyesült Államok kollektív emlékezete is hordoz elfojtott traumákat.

IX. A kutatás jövőbeni haszna

Már a bevezetésben említettem, hogy a bölcsészettudományoknak közelebb kell kerülniük a mindennapi élethez és annak gyakorlati problémáihoz. Az ezen írásban röviden bemutatott három elméletet szintetizáló vizsgálati módszer elsősorban az oktatásban, a történelmi emlékezet feltárásában ad segítséget. Mivel minden másodlagos forrás elsődleges forrása annak a kornak, melyben íródott, érdemes újraelemezni az itt is bemutatott szempontok alapján az olyan írók műveit, mint Berkesi András, illetve nem szabad lemondani az olyan műfajokról sem, mint a képregények, mert azok is hordozzák azokat a társadalmi mintákat, melyek máig hatnak. Ezzel együtt a fentiek feldolgozásával mai jelenségekre reflektálhatunk, bemutatva a párhuzamosságokat, valamint ismertetve a politikai propaganda időtlenségét. A traumafeldolgozáshoz közelebb hozhatjuk az elkülönült társadalmi csoportokat egy-egy probléma elemzése által, mert nagyon gyakran egyforma előítéletek sújtanak különböző embereket, és a hasonlóságok bemutatásával közösséget teremthetünk. Egy-

[223] CLEAVER 1968
[224] BROPHY 2002

egy jól végigvitt párhuzammal erősíthetjük a kritikus gondolkodásra való hajlamot, elérve azt, hogy hallgatók tudatosan keressék a mögöttes mintákat a társadalmi jelenségekben. Ezzel megerősíthetjük a propaganda iránti ellenállóképességüket, ami a mai tudatipar által irányított valóságban létfontosságú lehet. Végül, de nem utolsó sorban fogékonyabbá tehetjük a befogadót a társadalmi és kulturális traumák iránt, és talán elérhetjük, hogy a traumákat ne elfojtsuk, hanem megéljük, és a kollektív emlékezet felszabaduljon önmaga béklyói alól.

Irodalomjegyzék

AJÁNLÓ bibliográfia Berkesi András író műveihez 1962. Szolnok. Szolnok Megyei Verseghy Könyvtár.

BARTLETT, Frederick 1992. *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge. Cambridge University Press.

BOOKER, M. Keith 2014. Introduction. In: Booker, M. Keith (szerk.). *Comics through Time: A History of Icons, Idols, and Ideas*. Santa Barbara, Denver, Oxford. Greenwood.

BROPHY, Alfred L. 2002. *Reconstructing the Dreamland: The Tulsa Race Riot of 1921, Race Reparations, and Reconciliation*. New York. Oxford University Press.

CLEAVER, Eldridge 1968. *Soul on Ice*. New York. Dell Publishing. URL: https://archive.org/details/soulonicebyeldridgecleaver (Utolsó letöltés: 2022.11.23.)

ECO, Umberto 2008. A rózsa neve. Budapest. Európa Kiadó.

GYÁNI Gábor 2007. *Relatív történelem*. Budapest. Typotex Kiadó.

HAYES, Andrew F. 2007. Exploring the Forms of Self-Censorship: On the Spiral of Silence and the Use of Opinion Expression Avoidance Strategies. *Journal of Communication* 57(4). 785-802.

HERMAN, Judith 2019. *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest. Háttér Kiadó.

KANSTEINER, Wulf 2005. Egy fogalmi tévedés származástörténete – A kulturális trauma metaforájának kritikai eszmetörténete. *2000*. URL: https://ketezer.hu/2005/01/egy-fogalmi-tevedes-szarmazastortenete/ (Utolsó letöltés: 2021.04.27.)

KOUSSER, J. Morgan 1984. The Revivalism of Narrative: A Response to Recent Criticisms of Quantitative History. *Social Science History* 8(2).

LEE, Stan 2005. *Son of Origins of Marvel Comics*. Jacksonville. Chamblin Bookmine.

MITCHELL, Juliet 1998. Trauma, Recognition, and the Place of Language. *Trauma and Psychoanalysis* 28(4).

MONKKONEN, Eric. H. 1984. The Dangers of Synthesis. *American Historical Review* 91(5).

NOELLE-NEUMANN, Elisabeth 1974. The spiral of silence: a theory of public opinion. Journal of Communication 24(2).

RETÖRKI. A MUK, HUKUK és az MSZMP 1957. május 1-jei nagygyűlése. URL: https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/a-muk-hukuk-es-az-mszmp-1957-majus-1-jei-nagygyulese (Utolsó letöltés: 2022.09.16.)

RÉV István 2022. Ellenforradalom. *Beszélő* 4(4).

ROEDIGER, Henry L. – MCDERMOTT, Kathleen B. 1995. Creating false memories: Remembering words not presented in lists. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 21(4). 803-814.

SCHMIDT, Bettina E. 2016. *Contemporary Religions in Brazil*. Oxford. Oxford University Press.

SIMON Zoltán 1990. *Az irodalom peremvidéke*. Budapest. Műzsák Közművelődési Kiadó.

THOMKA Beáta 1986. *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja. Narratív poétikai vázlat; Rövidprózai formák a magyar irodalomban; A rövidtörténet műfajformája és típusai*. Újvidék. Forum Könyvkiadó.

TRUSHELL, John M. 2004. American Dreams of Mutants: The X-Men – "Pulp" Fiction, Science Fiction, and Superheroes. *The Journal of Popular Culture* 38(1).

WHITTLESEA, Bruce W. A. – MASSON, Michael E. J. – HUGHES, Andrea D. 2005. False memory following rapidly presented lists: the element of surprise. *Psychological Research* 69(5-6).

BERKESI András felhasznált művei:

A Zrínyi Kiadó gondozásában:

Októberi vihar 1958

Kopjások 1959

Vihar után 1959

FB-86 1960

Bunker 1960

A Magvető Kiadó gondozásában:

Játék a tisztességgel 1964

Sellő a pecsétgyűrűn 1964

VARIÁCIÓK EGY TÁRSADALOM-ÉS EGYHÁZTÖRTÉNETI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓ ANYAGÁNAK GYAKORLATI INTERPRETÁLÁSÁRA

Evangélikus diakonisszák Magyarországon a 20. század első felében

KONDOR BOGLÁRKA

I. A téma aktualitása

Magyarországon napjainkban már csupán egyetlen élő evangélikus diakonisszáról tudunk. Jelen kutatás elsősorban a 20. század eleji Magyarországon kibontakozó evangélikus diakonissza szolgálat történetének rekonstruálását célozza meg. Tanulmányomban részletesen bemutatom, milyen módszerekkel dolgozom és mely területeken válhat lehetségessé a kutatási eredményeim reprezentálása, illetve, hogy mindezek az eredmények hogyan hasznosíthatók a gyakorlatban.

A diakonissza hivatás megismertetése azonban nemcsak történelmi jelentősége miatt lényeges, hanem azért is, mert korábban ezzel a témával, ekkora részletességgel hazánkban legjobb tudomásom szerint még senki nem foglalkozott. Maga a diakonissza szolgálat vagy egy-egy anyaházi közösség története csupán néhány teológus, vagy szociális segítéssel foglalkozó hallgató szakdolgozatának témájaként tűnik fel.[225] A diakonissza szolgálat, mint egykor létező tevékenység, fontos mozaikdarabot képez a társadalomtörténeten belül megtalálható nőtörténetben, valamint a szociológiában egyaránt, hiszen alapjait képezi a 20. század második felében megjelenő szociális munkának.

A fiatalabb generációk számára a vallásos vagy kevésbé vallásos neveltetéstől függetlenül a diakonisszaság fogalma szinte ismeretlen, ezért

[225] A szakdolgozatok az Evangélikus Hittudományi Egyetem (EHE) hallgatóinak munkái: HANVAY 1991; KÓSA 2007. A szlovák diakóniáról készült szakdolgozatok között a pozsonyi diakonisszákról található említés a következő munkákban: BUZALOVÁ 2013; KAMASOVÁ 2015.

jelen kutatás értékmegőrző és örökségátadó célok által is vezérelt. A hivatás megismertetése az elkövetkező években szervesen hozzájárulhat az evangélikus egyház által újraindítani kívánt diakóniai szolgálat alapjainak és feltételeinek megteremtéséhez, mindeközben alkalmazkodva a 21. század követelményeihez.

II. Kutatási célok és stratégiák

A kutatás alapvető célja a magyarországi evangélikus diakóniát érintő társadalmi- és egyháztörténeti előzmények feltárása, valamint a 19-20. században lezajló társadalmi és szociális változások közötti összefüggések ismertetése. A kutatás fő gerincét képezi az evangélikus egyház és az állam együttműködésének bemutatása a 20. századi Magyarországon a szeretetszolgálaton keresztül. A kutatás összességében, központi kérdésként arra keresi a választ, hogy milyen tényezőknek köszönhetően bizonyulhatott ilyen rövid idő alatt ennyire sikeresnek a magyarországi evangélikus diakónia a 20. század első felében.

Kutatásomban továbbá azt a kérdést is körbejárom, hogy az ókorban megjelenő diakónia, azaz az Úr nevében másokért végzett szolgálat, azon belül is a nők szolgálata mit jelentett az akkori és a későbbi korok (a középkor és az újkor) társadalmában, és miként értelmezte újra mindezt a 19-20. század eleji protestáns egyház a modern kori diakonissza szolgálat intézményesítésének keretében. Ennek elemzését a kor társadalmának, gazdaságának és politikai berendezkedésének tükrében végzem egészen a századfordulótól az egyházi intézmények államosításáig.

A kutatásom egy része a témában készült korábbi szakirodalmakra támaszkodik. Az intézménytörténet, valamint a diakonisszák rekrutációjának és motivációjának bemutatásánál azonban levéltári forrásokat használok, melyek között szerepelnek jegyzőkönyvek, kéziratok, személyes okmányok és egodokumentumok is.

III. Szakirodalmi áttekintés

Az ókorban megjelenő diákonosz kifejezés, mely a nem keresztény szóhasználatban főként asztali szolgálatot végző személyt, követet és királyi tisztségviselőt jelentett, fogalomként az Újszövetségben a kibontakozó kereszténység által kiegészül (például adománygyűjtés és osztás, gyülekezeti szolgálat, szertartásokban való közreműködés), felértékelődik és magasztossá válik.[226] Az Úrtól kapott karizmák segítségével a közösségért cselekvő, önmagát másoknak alárendelő szolgáló áldozatvállalásával Krisztussal azonossá válik, kiérdemelve ezáltal az üdvösséget.[227] Ez a keresztény ókori fogalomértelmezés adja a középkor, az újkor, valamint a 19-20. század egyházának a diakóniai szolgálatról alkotott elképzelését.

A diakonisszaság intézményesülése előtt számos példát találhatunk az ókeresztény forrásokban (például a Traditio Apostolica vagy Órigenész magyarázata) a nők szolgálatára, amit főként az özvegyek és a hajadonok végeztek az apostolok korában.[228] Az egyházatyák korában intézményesülő női diakóniáról olyan dokumentumok tanúskodnak, mint a Didaszkália vagy a niceai zsinat, mely szabályozta a diakonisszák szolgálatát.[229] Ebben a korban különösen gyakran jelenik meg a személyes bizonyságtétel egy tragikus formája, a mártírhalál, mely az áldozatiságon keresztül magasztalta fel a szolgálatot, megalkotva a martyria-liturgia-diakónia hármasát.[230]

A keresztény ókor végén a keleti, görög nyelvű és a nyugati, latin nyelvű keresztény területeken a diakonissza-szolgálat eltérő értelmezése tapasztalható. A római jogrendszert követő nyugati egyházvezetés igyekezett a lehető legnagyobb ellenőrzés alá vonni a nők és férfiak szolgálatát és

---

[226] LAMPE 1961: 352.; BARTHA 1993.; MATTHEW 2003: 70-71.; MUCSI 2005: 27-28.; NAGY 2011: 146.
[227] SCHRAGE 1999: 143.; HENTSCHEL, 2007: 117-122.; COLLINS 2014: 130-132.; SÖDING 2016: 33.; KÓKAI-NAGY 2019: 227.
[228] ERDŐ 1983: 89.; DOLHAI 2015: 328.
[229] ERDŐ 1983: 187-188., 291.
[230] BOROS 2004: 5.

szabályozni tevékenységüket. Ezzel ellentétben keleten nagyobb teret és önállóságot biztosítottak a diakónusok és diakonisszák számára. A Nyugatrómai Birodalom bukása után felerősödő népvándorlás és hódítás a kor végén lehetővé tette a monachizmus kibontakozását, megalapozva a középkori szerzetességet (apácák és szerzetesek szolgálata, kolostorok és monostorok alapítása).[231]

A középkorban fokozatosan eltűnő diakonisszák szolgálata részben a kolostorokban és monostorokban élő apácák között él tovább saját szolgálati területeket képezve (például betegápolók, tanítók, igeolvasók, harangozók, sekrestyések, kántorok, kóristák). Emellett léteztek azonban olyan közösségek is, akik nem elzártan, hanem a civilek között végeztek karitatív szolgálatot (például a kórházak és leprások közelében telepeket alapító beginák).[232]

A középkori egyházban tapasztalható önmegtartóztató, zárkózott élet egészen a reformációig jelen volt. Az egyre inkább eluralkodó egyházi fényűzés és a pápa túlzott hatalma, mely a világi életre is kiterjedt, változásokat generált, melynek eredménye az 1517-től kezdődő reformáció lett.[233] Luther Márton és Kálvin János egyaránt szorgalmazta a diakonátusi intézmény visszaállítását, ennek kibontakozását azonban akadályozta az ellenreformáció. A diakonissza szolgálat sem indult újra, hiszen a reformok hatására bezárt kolostorokból távozó apácák többsége családot alapított. Emellett Luther Márton és Kálvin János is úgy vélte, a nők legfőbb szerepe a családban rejlik, a hitvesi és anyai feladatok gyakorlásán keresztül. Az ókori diakonisszák szolgálata továbbra is búvópatakként, rejtve élt tovább a szegények segélyezésén és gondozásán keresztül.[234]

---

[231] MACY 2008: 67-68.; MACY ÉS MTSAI. 2011: 18-24.
[232] PUSKELY 1995. 1: 98.; MARTON 2005: 153., 175-179.
[233] MARTON 2005: 244.
[234] FERENCZI 2011: 68-76.; HAMMER 2013: 75-81.

A harmincéves háborút követően egyre többen kiábrándultak az egyházból. A Németalföldön kialakuló pietizmus, másnéven kegyesség az elvilágiasodás ellen küzdött. Legfontosabb képviselői között találjuk Gisbert Voetiust, Johann Arndt-ot és Philipp Jakob Spenert is. A pietizmus a misszió mellett a szociális felelősség (diakónia) megerősítésére is hangsúlyt helyezett, melynek táptalaját a reformáció által megalapozott szeretetszolgálat képezte. A 17. században megjelenő pietizmus hatással volt a 18-19. század folyamán kibontakozó német, angolszász és finn ébredési mozgalmakra. Az irányzatok képviselői, August Hermann Francke és Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (német), John Wesley és Thomas Chalmers (angolszász), Paavo Ruotsalainen és Lars Levi Laestadius (finn) megújították egyházukat. A pietizmus és az ébredési mozgalmak hatására a diakónia is feléledt, szociális háló épült ki Európa-szerte, árvaházak, gyermekotthonok és iskolák jöttek létre. A háborúkból haza nem térő férfiak hiánya a nők egyre nagyobb szerepvállalását generálta a szeretetszolgálat terén (Elisabeth Fry, Amalie Sieveking, Mathilda Wrede, Eva von ThieleWinckler), amire az ínség miatt különösen nagy szükség volt.[235]

A 19. században – amikor Szapor Judit[236] szerint már zajlottak a későbbi nőemancipáció előzményei – létrejönnek az első diakonissza anyaházak és számos szeretetintézmények is megnyitja kapuit nemcsak Európában, hanem Afrikában és Amerikában is. Európában többek között Kaiserswerthben (Theodor Fliedner), Neuendettelsauban (Wilhelm Löhe), Bielefeldben (id. Friedrich von Bodelschwingh), Párizsban, Zürichben, Konstantinápolyban, Afrikában Kairóban és Alexandriában, Amerikában pedig Pittsburghben. A diakonisszák szolgálata többnyire olyan tevékenységekben nyilvánult meg, mint a betegápolás, az árvák nevelése, a szegények és elesettek megsegítése, a gyülekezeti munka vagy a

---

[235] MOLNÁR 1948: 61-63.; ERB 1954. 1: 427.; POHJANPÄÄ 1993: 184.; KEVEHÁZI 2010: 44-45.
[236] SZAPOR 2007: 129-144.

börtönmisszió, azaz a 19. századi és a későbbi, 20. századi szerepkör is az ókori hagyományokat követte.[237]

Magyarországon a forradalmat követően szintén nagy szükség volt az elesettek megsegítésére és a nők szolgálatára. A protestáns egyházhoz kötődő Mária Dorottya, József nádor hitvese; az evangélikus felekezetű Veres Pálné Beniczky Hermin azon „elit" rétegbe tartozó nők közé tartoztak, akik sokat tettek a női szervezetek létrejöttéért. Ebben a korszakban kapott egyre nagyobb jelentőséget a nők oktatása is, a leánynevelés, melynek kezdeményezése és megalapozása olyan nők nevéhez fűződik, mint Zirzen Janka vagy Karacs Teréz. 1866-ra pedig a reformátusok megalapították a Bethesda Kórházat, ahol diakonisszák is elláttak ápolói szolgálatot.[238]

A magyarországi evangélikus egyházban a diakónia feléledése a missziós törekvésekhez kapcsolódott.[239] A pozsonyi diakonissza anyaházat alapító Schmidt Károly Jenőre nagy hatással volt a pietizmus, illetve a neuendettelsaui anyaházlátogatás.[240] Ugyanez a szellemiség jellemezte a győri anyaházat is, amely létrejöttének első állomását két pozsonyi diakonissza érkezése jelentette. A Fébét alapító Gáncs Aladár ugyancsak szimpatizált a német ébredési mozgalom eszméjével és azon belül a pietizmussal, de szemléletét egyiptomi misszióból hazatérő keresztanyja, Pauer Irma is jelentősen befolyásolta. A békéscsabai anyaház sem feltétlenül jött volna létre, ha Szeberényi Gusztáv nem szolgál nyolc hónapig diakónusként a szintén pietista szellemiségű Bodelschwingh által alapított bielefeldi szeretetintézményekben.

A 20. század eleji Magyarországon kibontakozó diakonissza mozgalomra természetesen nemcsak az egyházmegújító ébredések hatottak,

---

[237] KEVEHÁZI 2010: 44-45.
[238] KÉRI 2015: 77-91.
[239] RÉVÉSZ 1925: 55.; KOOL 1995. 1:29.
[240] KOOL 1995. 1:163-172.; VARSÁNYI 2000.

hanem a feminizmus első hulláma is. A világháború következtében egyre több nő jelent meg a munkaerő piacon, hogy a termelésből hiányzó férfiakat helyettesítse. A háború alatt a nők dolgoztak a hátországokban, valamint háztartást vezettek, adott esetben az otthoni birtokot, gazdaságot is irányították. Pozsonyban még az első világháború kitörése előtt épült fel az első magyar evangélikus diakonissza anyaház, mely része volt a kórháznak és az árvaháznak is helyt adó hatalmas épületegyüttesnek. Az épület egy részét a harcok alatt hadikórházzá alakították át, ahol diakonisszák is elláttak műtős, valamint ápolói feladatokat. A háborút követően egyre több szociális probléma várt orvoslásra. Sok asszony megözvegyült, gyermekek maradtak árván, így mind az egyházhoz, mind az államhoz tartozó szeretetintézmények száma, valamint a jótékonysági egyletek száma is jelentősen gyarapodott.[241]

Az iparosodás és az urbanizáció változást gyakorolt a női munkára, hatással voltak a kor nőképére is. A vándormozgalom formálta a fővárosi női munkaerőpiacot. Többen vándoroltak be a fővárosba, mint ki onnan. A századelőn nagy női bevándorlási hullám volt tapasztalható 1910 és 1920, valamint 1920 és 1930 között. Ez a Fébé diakonisszáinak hirtelen megnövekvő létszámán is látszik. A nők leginkább hajadon korukban kényszerültek leginkább munkavégzésre. Az úri középosztály leányaival ellentétben – akik számára nagyobb esély volt a jó házasságkötésre, ezért a munkára csupán „másodlagos szükségletként" tekintettek – az alacsonyabb származású, sokgyermekes családban felnőtt, árván vagy hajadonként maradt lányok számára a munka létszükségletet jelentett.[242] A családok szűkös anyagi helyzetéből adódóan a lányok egy része úgy döntött, az anyaházak által kínált szociális biztonságot választja és diakonisszának jelentkezik.

---

[241] PAPP – SIPOS 2017: 45-49.
[242] SZÍVÓS 2000: 141.; BORBÍRÓ 2007: 190-196.; GYÁNI 2020: 38-40.

Az anyaház mint intézmény működéséhez kapcsolódóan fontos megemlíteni a patriarchális modell jelenlétét. A 18. század végétől a 19. század végéig a középosztálybeli családokban ez a típusú hatalmi elv dominált. Ez volt a viktoriánus családmodell kora. A férfi léphetett ki egyedül a nyilvánosság elé, ő volt a kereső a családban, és egyedül ő birtokolt politikai jogokat. A családokban a férfit tekintik a racionális és a cselekvő személynek, míg az érzelmeik által vezérelt nőket gyámolítottként kezelték, ahogyan a gyermekeket és a mentális betegeket is. A nők patriarchális alárendeltsége és politikai jogaik hiánya Magyarországon egészen 1920-ig eltartott. A nők nem rendelkeztek választójoggal, de a férfiak alkalomadtán a női vagyonrész beszámításával jutottak ahhoz. Ugyanígy az értelmiségi kvalifikációs cenzust is csak a férfiakra érvényesítette a törvény.[243] A diakonissza anyaházakban szintén jelen volt a patriarchális berendezkedés. Ezt Bodoky Richárd: Anyaházi diakónia című munkája is alátámasztja:

> Az anyaház lelki értelemben vett keresztyén család: mindegyik tag otthon érzi magát benne, mindegyik tag a többi tagot testvéri szeretettel szolgálja, az egész család elfogadja és követi a családfőnek: a diakonisszaintézet lelkészének szeretetből fakadó és teljes felelősséggel gyakorolt vezetését.[244]

Az egyház nőkkel szembeni elvárásait a húszas évektől kezdődően különösen befolyásolták a korszak egyes irányzatai. 1919 és 1945 közé teszik a feminizmus hanyatlását, melynek eredményeként a konzervatív, antiliberális, nacionalista szellemiségű nőszervezetek váltak dominánssá. Ilyen volt például a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ). Ezek a szervezetek nőemancipációs törekvéseiket alkalomadtán alárendelték a kormány érdekeinek és alkalmazkodtak az adott érában kibontakozó politikai nacionalizmushoz, az egységes nemzetállam megvalósítását célzó

---

[243] GYÁNI 2020: 22-27.
[244] BODOKY 1942: 70.

törekvésekhez, amelynek felerősödésében nagy szerepet játszott a trianoni egyezmény. A társadalomban két nőtípus jelent meg, a forradalmi változást akaró emancipált nő, és a lassú, vértelen változást akaró polgári nő.[245]

Az elfogadható és a vitatható női normák közötti határ elmosódott. Az egyletekben egyszerre volt jelen a konzervatív és az emancipációpárti pozíció. Ezáltal létrejött a „modern konzervatív" névvel illetett hibrid modell, mint a „feminista progresszív" és az „antifeminista konzervatív" irányzat elegye. Ezekkel a modellekkel több nőtörténész is foglalkozott. A fő irányzatot a feminizmus képviseli. Acsády Judit szerint a feministák rendszerszintű összefüggést látnak a nőket ért hátrányok között az egyes területeken, és a férfiakkal egyenlő jogokat követelnek. A feminizmus egyszerre tekinthető politikai ideológiának, valamint olyan társadalmi mozgalomnak is, mely a nők érdekeit képviseli.[246]

A másik két irányzat, mely gyakran említésre kerül, a keresztény feminizmus és a konzervatív nőmozgalom. szerint a keresztény feministák vallásos elköteleződése bátorítás az előítéletekkel szemben. A másokért végzett munka (különösen más nőkért végzett szolgálat, a nőtársak segítése) és a női jogokért történő kiállás válik hangsúlyossá, és mindezt misszióként végezték.[247] A konzervatív nőmozgalom tagjai az egyenjogúsítás bizonyos elemeit másképpen építették be értékrendjükbe. A társadalmi és szociális problémákat helyi szinten értelmezték és próbálták megoldani, vagyis nem a rendszerszerű elnyomás ellen harcoltak. Csak olyan jogokat akartak birtokolni, melyek segítségével a legtökéletesebben elláthatták a nemüknek szánt szerepet.[248] A diakonisszák inkább az utóbbi két kategóriába sorolhatók, inkább a keresztény konzervatív irányzatot képviselték. Szolgálatuk a Martha H. Patterson által tipizált „új nő" típusán belül a

---

[245] SÁRAI-SZABÓ 2014: 85-106.; PAPP – SIPOS 2017: 33-34.
[246] ACSÁDY 1997: 246.; VERES 2017: 109.
[247] VERES 2017: 107.
[248] VERES 2017: 110.

„vallási, kulturális és jótékonysági egyleteket alapító nők” munkájához kapcsolódott. A helyi nőegyletek és a diakonissza egyesületek munkáját, szeretetszolgálatát az együttműködés jellemezte.[249] 1919 végén véget ért a nők remobilizálása. 1919 és 1922 a nacionalista autoriter és konzervatív politikai rendszer kiépítésével elindult a nők demobilizálása. Az 1930-as években pedig a neopaternalista fordulattal egyre több szakterületről szorították ki őket.

1919 után az önállóság helyett a család, a férfi szolgálata és a gyerekszülés lett a nők elismert célja. Felerősödött a Mária-kultusz. Szekfű Gyula szerint a 20-as évek Magyarországát a neobarokk jellemezte, Szerb Antal szerint pedig előtört az újkonzervativizmus és a neobiedermeier.[250] Trianon után az ország megsebesült és a nők dolga a haza ápolása lett a jótékonykodáson keresztül. A nőknek részt kellett venniük a keresztény világeszme ellen dúló háborúban. A keresztény világnézet alapján a nő a férfival egyenrangú volt, ugyanakkor nem tekintették vele egyenjogúnak is. A férfival szemben bizonyos szociális alárendeltséget mutatott, miközben hozzá hasonlóan teljes jogú emberként élt. A családon kívüli feladatokat a rendszer a férjezetlen nőkre bízta, ideértve a karitatív, nevelési vagy hitéleti feladatokat. Ezeket többnyire az egyházban szolgáló diakonisszák és szerzetesnők végezték.[251]

Az evangélikus egyház a kormány nacionalista kommunikációját követte és gyakorolta. Raffay Sándor evangélikus püspök például hangsúlyozta, hogy az utóbbi években a „nemzeti öntudat” gyengült, így a nő elsődleges hivatásának a „nemzeti öntudat” ápolásának, azaz a nemzeti értékek védelmének és továbbadásának kell lennie.[252] A diakonisszák munkájába mindez beépült, a nővérek ugyanis ezt a szellemiséget

---

[249] PATTERSON 2008: 1.; PAPP – SIPOS 2017: 48.
[250] SZEKFŰ 1989: 405-415.; PAPP – SIPOS 2017: 79.
[251] PAPP – SIPOS 2017: 69.
[252] RAFFAY 1922: 2-3.; SIPOS 2014: 17.

közvetítették a betegápoló, gyermeknevelő feladataikon keresztül, valamint a bibliaórákon és a börtönmisszió során is. Az egyház missziója így nemcsak kizárólag a nem keresztény közegekben végzett hittérítésként értelmezhető, hanem a nemzeti identitás megerősítését célzó szolgálatként is, mely egyébként nemcsak a diakonisszák munkájában jelent meg, hanem a lelkészek, esperesek, püspökök, hitoktatók és más gyülekezeti tagok szolgálatában is. Mindez a jól ismert bibliai igére épült: „*Menjetek, tegyetek tanítványokká minden népet!*". Ez visszavezethető az evangélikusság trianoni békeszerződés következtében jelentősen lecsökkenő létszámához, valamint a korszakban tapasztalható vallási közömbösséghez, mely ösztönözte a felekezeti egység megerősítését.

Sztehlo Kornél is kiemelte a vallási közömbösség veszélyét és Raffay Sándorhoz, valamint a kor eszméjéhez hasonlóan a nők családanyai szerepét hangsúlyozta, mondván, a nő feladata, hogy ápolja a családban az idealizmust. A nő azért alkalmas erre a szerepre, mert nem kételkedik Istenben, ezzel elejét veheti a vallási közönynek és képes vallásos nevelésben részesíteni gyermekeit.[253] Ez az álláspont nagyon hasonlít Luther Márton elképzeléséhez. Az egyház a protestantizmus éltető erejének a művelődést és a műveltséget tekintette.[254]

Mindezt Erdős Renée gondolatai is alátámasztják, aki szerint a trianoni egyezmény után a leányoknak háttérbe kell szorítaniuk egyéni érdekeiket és ehelyett anyaként, feleségként kell családjukat szolgálniuk, felnevelve az erős nemzeti öntudattal rendelkező keresztény nemzedéket, a jövő nemzedékét. Ezáltal a „családba zárt", nem cselekvő és nem egyenlő nő lett az ideál.[255] Akinek pedig minderre nem volt lehetősége, mert hajadon vagy özvegy maradt, az vagy megpróbált önállóan boldogulni, vagy az egyházhoz fordult. Az újkori protestáns és ellenreformációs egyház is a családot tekintette a

[253] SZTEHLO 1909: 6.
[254] HOFFMANN 1986: 61-65.; PUKÁNSZKY 2013: 55.
[255] ERDŐS 1924: 17.; PAPP – SIPOS 2017: 74.

keresztény élet egyik legfontosabb színhelyének. A diakonissza szolgálat – mely főként az ápolói, gondozói és nevelői feladatokra koncentrálódott – ezért beleillet a kor nőképébe, mely a női hivatásként a közösség szolgálatát határozta meg, vagyis az egyház képes volt azonosulni a kor jelmondatával: „*Családért, hazáért, egyházért!*". Munkámban ezért is tartom fontosnak, hogy részletesebben megvizsgáljam, milyen egyéni motiváció ösztönözte a diakonisszának jelentkezőket, illetve milyen feltételeket szabott és milyen lehetőségeket kínált számukra az evangélikus egyház.

IV. A kutatási eredmények felhasználása

IV.1. A kutatási eredmények népszerűsítése írott publikáció formájában

Az evangélikus egyházon belül több lehetőség is nyílik arra, hogy a témámról írásos formában publikáljak. A felekezet szakmai folyóirata, a negyedévente megjelenő Credo erre már az idei évben lehetőséget kínált számomra. A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület testvéreinek Sztehlo Gábor embermentő munkájában történő közreműködéséről szóló tanulmány idén nyáron jelent meg.[256]

A nem szakértő közönséghez történő eljutást szintén az egyházon belül működő sajtóosztály hatásköre alá tartozó Evangélikus Élet című magazin biztosítja, mely kéthetente jelenik meg. A lap 2022-ben négy cikkem megjelentetését vállalta, melyek közül e tanulmány írásakor három már olvasható.[257] Az összeállítások a magyar evangélikus női diakónia intézményeinek történetéről szólnak. A cikkeim célja a lutheránus szeretetszolgálat közérthető bemutatása a lap olvasói és a téma iránt érdeklődők számára képekkel illusztrálva.

A kutatásommal kapcsolatos hosszú távú céljaim között szerepel, hogy egymást követő kötetekben mutassam be a hazai evangélikus diakonissza

[256] KONDOR 2022d
[257] KONDOR 2022a; KONDOR 2022b; KONDOR 2022c; KONDOR 2022d

anyaházak történetét, az ott szolgáló nővérek munkáját, valamint a további hazai és külföldi szeretetintézményekkel fenntartott kapcsolatukat. A több kötetes, tematikus könyvsorozatként elképzelt munka megjelentetésénél a Luther Kiadó munkatársainak segédkezésében bízom, hiszen ők főként az evangélikus vonatkozású könyvek kiadására specializálódtak.

IV.2. A kutatási eredmények gyakorlati alkalmazása kulturális intézményekben

Az Evangélikus Országos Múzeumban betöltött múzeumpedagógus-tárlatvezető pozícióm lehetőséget kínál arra, hogy a diakonisszákról szóló kutatási témámat tematikus kiállítások szervezésén keresztül megismertessem a szakmai és a nem szakértő közönséggel egyaránt. A kutatási téma emellett több történelemtudományi területbe is beágyazható, hiszen kapcsolódhat egyháztörténeti, társadalomtörténeti vagy kifejezetten nőtörténeti témákhoz is. Munkahelyemet különösen nyitottnak látom olyan lehetőségekre például, mint evangélikus diakonisszákról szóló tematikus tárlatvezetések szervezése, vagy szintén az ő szolgálatukat megismertető múzeumpedagógiai foglalkozások tervezése és szervezése.

Akár az egyházi, akár az állami fenntartású szeretetintézményekkel kapcsolatos együttműködést elősegítve fontosnak tartom az érzékenyítő kerekasztalbeszélgetések szervezését a diakónia és a karitatív szolgálat témakörében, mely rendezvények számára a múzeum biztosítaná a helyszínt. A vitaindító és kérdéseket generáló program több kisebb témaegységet is magába foglalhat és így megszervezésre kerülhet akár előadássorozat vagy beszélgetősorozat formájában is. Az egyes előadásokra a kerekasztal vendégeiként elhívhatunk szeretetszolgálatoknál segédkező önkénteseket, szociális otthonokban vagy kórházakban dolgozó ápolónőket, jótékonysági egyesületek vezetőit és/vagy oszlopos tagjait, továbbá a felekezetköziség jegyében a jelenleg még működő női rendek apácáit is.

Hasznos kezdeményezésnek tartom továbbá a diakóniai témájú konferencia vagy konferenciasorozat szervezését, mely nemcsak magyar, hanem többek között szlovák, német és finn evangélikus

szeretetintézmények vezetői, dolgozói számára is lehetőséget kínálna munkájuk/szolgálatuk során szerzett tapasztalataik megosztására. Mindez hozzájárulhat a nemzetközi kapcsolatok fenntartásához és megerősítéséhez, valamint az evangélikusok globális vagy európai közösségén belül történő tudásmegosztáshoz. Természetesen egyéb felekezetek (református, katolikus stb.) diakóniai intézményei felé is kezdeményezhetjük a meghívást, hogy erősödhessen a különböző egyházi felekezetek közötti kommunikáció.

IV.3. A kutatási eredmények gyakorlati alkalmazása oktatási intézményekben

A kutatási téma az ismeretterjesztést szolgáló kiegészítő oktatási segédanyagként jól alkalmazható a köz- és felsőoktatásban egyaránt. A kiegészítő, jórészt digitálisan elérhető, a diakonisszák történetéről és szolgálatáról szóló oktatási segédanyagot az előzetes egyeztetések alapján az Evangélikus Pedagógiai-szakmai Szolgáltató és Továbbképző Intézettel (EPSZTI) együttműködésben szándékozom elérhetővé tenni elsősorban evangélikus oktatási intézmények számára. Múzeumpedagógusként azonban el tudom képzelni ennek kiterjesztését például a református egyházban, ahol szintén diakonissza szolgálatról beszélhetünk, vagy a katolikus egyházban, ahol a női szerzetesség, az apácák szolgálata hasonlít a diakonisszák tevékenységeihez. Az oktatási segédanyag elsősorban a középiskolák 11-12. évfolyamos, fakultációs kötelezettséggel rendelkező diákjait célozza meg, melynek bizonyos elemei a történelem órák mellett szabadon beépíthetők a hittan foglalkozások anyagába is.

A felsőoktatás terén az Evangélikus Hittudományi Egyetemmel mint egyházi vonatkozású intézménnyel egy még szorosabb együttműködésre nyílna lehetőség a kutatási témámon keresztül. A diakónia ugyanis a gyakorlati teológia egyik ága, ezért a diakónusok és a diakonisszák szolgálatának története és feladataik bemutatása, akár egyéni életutakon keresztül is példaadó lehet a teológus-és hitoktató képzésben, mint kiegészítő kurzus vagy tanegység. Fontosnak tartom az együttműködést más felekezetek felsőfokú intézményeivel is, elsősorban közös konferenciák

szervezésén keresztül, hiszen mindez nagyszerű alkalmat adhat a téma eddigi kutatási eredményeiről folytatott tapasztalatcserére. Az állami fenntartású főiskolák és egyetemek bölcsész és pedagógiai karain a kutatás eredményei szintén jól alkalmazhatók lennének, hiszen ez a részben egyháztörténeti téma mozaikdarabját képezi a társadalom-, a művelődés- és a nőtörténetnek egyaránt. Az együttműködést jelenlegi ELTE-s hallgatóként elsőként az anyaintézményemmel képzelem el.

IV.4. A kutatási eredmények gyakorlati alkalmazása a közösségi felületeken

Napjaink tömegkommunikációtól átszőtt, fokozatosan digitalizálódó világában lényeges, hogy a kutatási eredményeket elektronikus felületeken is publikáljuk. Számtalan tudományos folyóirat rendelkezik ma már online formával, illetve olyan tudásmegosztó oldalak is létrejöttek, melyek a szerzői jogokat nem sértve állnak összeköttetésben a közösségi oldalakkal. Ilyen többek között az Academia.edu című honlap, mely a regisztrációt követően tematikus keresést biztosít a feltöltött tudományos munkák közt, melyek nemcsak írott anyagok, hanem prezentációk, poszterek, infografikák, folyamatábrák és videók is lehetnek.

A nemzetközi és a hazai evangélikus diakónia történetének bemutatására szintén lehetőséget nyújtanak a különféle internetes felületek, melyeken gazdag képi anyaggal mutathatók be a kutatási eredmények. Szakmai és nem szakmai közönség számára egyaránt könnyed műfajként szolgálhat a blog, ahova a szöveg mellett képek, ábrák, videók és egyéb, a témához kapcsolódó más kutatások anyagaihoz vezető elérési útvonal is beágyazható.

A szerzői jogok megőrzésének szempontjából a közösségi felületeken (pl. Facebook) történő tartalomközlés már nehezebb kérdésnek bizonyul, és érdemes óvatosan bánni vele, ugyanakkor kiváló lehetőséget kínál arra, hogy például egy diakonisszatörténettel foglalkozó tematikus csoportot hozzunk létre, ahol a szakmai és laikus közönség tagjai összeköttetésbe kerülhetnek egymással. Az online kapcsolatteremtés révén kialakul a tudásmegosztás egy

gördülékeny formája, mi több, a tartalmak könnyen eljuthatnak az internetes közösségi felületeket és applikációkat napi szinten használó fiatalokhoz is. Természetesen a közösségi felületek bármelyikén, valamint a blogon közérthető formában megjelenített tudományos ismeretterjesztő tartalmak folyamatosan frissülnének az oldalt kezelő kutató (jelen esetben jómagam) által. A bejegyzésekhez nemcsak képi anyag, hanem a témához kapcsolódó, külső hivatkozásokra, egyéb ismeretterjesztő cikkekre, szakmai publikációkra mutató URL-címek is társulnának, hogy aki szeretne részletesebben is elmélyülni a témában, könnyebben böngészhessen.

V. Összegzés

A kutatási eredményeim hosszútávú céljai között a legfontosabbnak az egyházi és világi oktatási és szociális intézmények közötti együttműködés kiépítését és szorosabbá tételét jelöltem meg. Szeretném, ha a munkámat és annak egyes részeit bemutató publikációk csatlakoznának és szervesen kapcsolódnának a korábbi hit- és történettudományi munkákhoz, melyek az egyház karitatív tevékenységeiről, intézményeiről és szereplőiről szóló kutatási eredményeket sorakoztatják fel. Fontosnak vélem ezen keresztül a hazai és nemzetközi intézmények, kutatók és érdeklődők közötti kapcsolatteremtést és kapcsolatépítést, mindezzel szolgálva a hatékonyabb tudásmegosztást. Lényegesnek tartom a nem szakértő csoportok elérését is az ismeretterjesztésen keresztül, hogy a kutatási témám jobban beágyazódjon a köztudatba.

A diakónia megújítását célzó tevékenységek miatt elengedhetetlennek érzem az egyházi és állami szeretetintézmények közötti kommunikáció megerősítését, amit kutatásom úgy segíthet, hogy rávilágít a múltban zajló és meghatározónak bizonyuló szeretetszolgálat módszereire, melyek korszerűsítése napjainkban hozzáadhat a szociális segítéshez. A diakónia szükségességének hangsúlyozása az egyházi és állami oktatási intézmények kiegészítő tananyagában, a hittan, etika és erkölcstan tárgyakhoz kötődve

kaphatna helyet, segítve ezáltal a szociális érzékenység és az empátia erősítését a gyerekekben. Az iskolákban jelenleg zajló, kötelezően elvégzendő közösségi tevékenységek közé lehetőségként kerülhetne a szociális otthonokban élő idős emberek vagy a tanulásban akadályozottak (pl. látás- vagy hallássérültek) segítése, a számukra szervezett programok szervezésében és lebonyolításában való részvétel, mely kommunikációs csatornát alakíthat ki az idős és fiatal, valamint a sérült és egészséges csoportok között. Ez a későbbiekben még motiváló erőt is jelenthet a pályaválasztásnál és ösztönözhet a diakóniai, lelkészi vagy szociális munka mint hivatás választására.

A kutatás egyik fő célja a múltbéli értékek átmentése és hasznosítása a jelenkorban. Mindez a társadalom- és egyháztörténeti előzmények feltárásán, a társadalmi és szociális változások közötti összefüggések bemutatásán, valamint a 20. század eleji Magyarországon zajló evangélikus szeretetszolgálat történetének, azon belül az egyházi és állami intézmények közötti diakóniai együttműködések ismertetésén keresztül történik. A történeti múlt feltárása, az akkor alkalmazott diakóniai lehetőségek és módszerek bemutatása támpontot adhat a jelenlegi diakóniai szolgálat megalapozásához. Amennyiben ehhez kapcsolódóan erősödik az egyházi és állami intézmények, a szakértők és a laikusok, a fiatalok és az idősek, a sérültek és egészségesek közötti párbeszéd, a kutatási eredmények gyakorlati interpretálása még inkább sikeresnek mondható.

Irodalomjegyzék

ACSÁDY Judit 1997. *A huszadik század asszonya.* A századforduló magyar feminizmusának nőképe. In: NAGY Bea, S. SÁRDY Margit (szerk.) 1997. *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetekben.* Debrecen. Csokonai Kiadó.

BARTHA Tibor (szerk.) 1993. *Keresztyén bibliai lexikon.* Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. URL: https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonokkeresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/d-C9AC0/diakonus-C9AF9/ (Utolsó letöltés: 2020.12.12.)

BODOKY Richárd 1942. *Anyaházi diakónia az egyházban.* Budapest.

BORBÍRÓ Fanni 2007. *Budapesti nőegyletek 1862 – 1904.* In: FÁBRI Anna – VÁRKONYI Gábor (szerk.) 2007. *A nők világa. Művelődés-és társadalomtörténeti tanulmányok.* Budapest. Argumentum Kiadó.

BOROS István 2004. *Diakónus az ókeresztény közösségben.* In: BENYIK György (szerk.) 2004. *Világi közösség – egyházi közösség.* Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia. 2003. augusztus 31. – szeptember 1. Szeged. JATE Press.

BUZALOVÁ, Szilvia 2013. *Evanjelická diakonia a jej posobenie na Slovensku.* Szakdolgozat. Bakalárska práca, Vysoká Škola Zdravotníctva a Sociálnej Práce Sv. Alžbety. Bratislava. Katedra Sociálnej Práce.

DOLHAI Lajos 2015. *A szentségek teológiája.* Budapest. Szent István Társulat.

ERB, Jörg 1954. *Die Wolke der Zeugen. Bd. I-IV.* Kassel. Johannes Stauda Verlag.

ERDŐ Péter (szerk.) 1983. *Az ókeresztény kor egyházfegyelme. Az első négy században – Ókeresztény Írók 5.* Budapest. Szent István Társulat.

ERDŐS Reneé 1924. Erdős Reneé lelki útmutatója. Levelek a ma problémáiról. *Színházi Élet* 1924(25). 17.

FERENCZI Gábor 2011. Református szegénygondozás a 16. században. *Acta Medicina et Sociologica.* Vol. 2. 65-88.

GYÁNI Gábor 2020. *A nő élete – történelmi perspektívában. Magyar családtörténetek: tanulmányok 6.* Magyar történelmi emlékek, értekezések. Budapest. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

HAMMER, Georg-Hinrich 2013. *Geschichte der Diakonie in Deutschland.* Stuttgart. W. Kohlhammer GmbH.

HANVAY Enikő 1991. *Diakonissza-munka Magyarországon*. Szakdolgozat. Evangélikus Hittudományi Egyetem.

HENTSCHEL, Anni 2007. *Diakonia im Neuen Testament*. Tübingen. Mohr Siebeck.

HOFFMANN, Franz (szerk.) 1986. *Pädagogik und Reformation von Luther bis Paracelsus*. Berlin. Volk und Wissen.

KAMASOVÁ, Monika 2015. *Evanjelická diakonia v Liptovskom Mikuláši do roku 1948*. Szakdolgozat. Bakalárska práca, Univerzita Komenského v Bratislave, Evanjelická Bohoslovecká Fakulta.

KÉRI Katalin 2015. *Magyar művek és kutatások a nőnevelés történetéről a XX. század közepéig*. Budapest. Magiszter.

KEVEHÁZI László 2010. *„Irgalmasságot akarok". A diakónia bibliai alapjai és vázlatos története*. Budapest. Luther Kiadó.

KÓKAI-NAGY Viktor 2019. Diakónia az Újszövetségben. Theologica Reformata Transylvanica. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* 64/1. January-June. 221-234.

KONDOR Boglárka 2022a. Ébredésből szeretetszolgálat, A német pietizmus és belmisszió hatása a magyarországi evangélikus diakóniára. *Evangélikus Élet* 87(5-6). 20-21.

KONDOR Boglárka 2022b. Diakonisszaintézet Pozsonyban. A magyarországi evangélikusok első anyaháza. *Evangélikus Élet* 87(17-18). 27-29.

KONDOR Boglárka 2022c. Hithűség és áldozatkész szeretet, A Fébé-diakonisszák szolgálata a feloszlatásig. *Evangélikus Élet* 87(31-32). 33-35.

KONDOR Boglárka 2022d. Sztehlo Gábor és a Fébé-diakonisszák embermentése a második világháborús Budapesten. *Credo* 28(2). 72-81.

KOOL, Dr. Anne Marie 1995-2000. *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmissziói mozgalom (1756-1951). 1-3 kötet*. Budapest. Harmat Kiadó – Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet.

KÓSA Gergely 2007. *A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület története az alapítástól a feloszlatásig (1924-1951)*. Szakdolgozat. Evangélikus Hittudományi Egyetem.

LAMPE, G. W. H., D. D. (szerk.) 1961. *A Patristic Greek Lexicon.* Oxford. Oxford University Press.

MACY, Gary – DITEWIG, William T. – ZAGANO, Phyllis 2011. *Women Deacons. Past, Present, Future.* New York. Paulist Press.

MACY, Gary 2008. *The Hidden History of Women's Ordination: Female Clergy in the Medieval West.* Oxford – New York. Oxford University Press.

MARTON József 2005. *A keresztény középkor. Egyháztörténeti tanulmány.* Marosvásárhely. Mentor Kiadó.

MATTHEW, Susan 2013. *Women in the Greetings of Rom 16.1-16. A Study of Mutuality and Women's Minsitry in the letters of the Romans.* London. Bloomsbury.

MOLNÁR Rudolf 1948. *A finn evangéliomi mozgalom előzményei és kialakulása.* Budapest. Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület Könyvkiadóvállalata.

MUCSI Zsófia 2005. *Diakónia – Mit jelent ez a szó?* In: FRUTTUS István Levente (szerk.) 2005. *Diakóniai tanulmányok II.* Nagykőrös. KGRE TFK.

NAGY István 2011. *Diakónika.* Nagykőrös. Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara.

PAPP Barbara, SIPOS Balázs 2017. *Modern, diplomás nő a Horthy-korban.* Budapest. Napvilág Kiadó.

PATTERSON, Martha H. 2008. *Introduction.* In: PATTERSON, Martha H. (szerk.) 2008. *The American New Woman Revisited.* New Brunswick. Rutgers University Press.

POHJANPÄÄ, Lauri 1993. *Bizonyságtevők fellege. Egyháztörténeti arcképcsarnok.* Budapest. Evangélikus Országos Múzeum.

PUKÁNSZKY Béla 2013. *A nőnevelés története.* Budapest, Gondolat Kiadó.

PUSKELY Mária 1995-1996. *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz, 1-2. kötet.* Budapest. Bencés Kiadó.

RAFFAY Sándor 1922. A magyar nő nemzeti hivatása. *A Magyar Asszony.* 1922/9. 2-3.

RÉVÉSZ Imre 1925. *A magyarországi protestantizmus történelme.* Budapest.

SÁRAI-SZABÓ Katalin 2014. Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején. *Replika*. 85-86., 85-106. URL: https://www.replika.hu/node/4726 (Utolsó letöltés: 2022.02.23.)

SCHRAGE, Wolfgang 1999. *Der erste Biref an die Korinther*. Zürich – Neukirchen. Benzinger-Neukirchener.

SIPOS Balázs 2014. Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban. *Századok*. 148(1). 3-34.

SÖDING, Thomas 2016. *„Nem azért, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon" (Mk 10,45). A diakónia és a diakonátus, az Újszövetség fényében*. In: KLEMENS ARMBRUSTER – MATTHIAS MÜHL (SZERK.) 2016. *A diakonátus teológiája*. Budapest, Vigilia.

SZAPOR Judit 2007: *A magánszférából a politikai közéletbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig*. In: PALASIK MÁRIA (SZERK.) 2007: *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.

SZEKFŰ Gyula 1989. *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, ÁKV – Maecenas.

SZÍVÓS Andrea 2000. *Adalékok a magyarországi nőnevelés és női művelődés történetéhez (1850 – 1888)*. In: KÉRI KATALIN (SZERK.) 2000. *Ezerszínű világ. Tanulmánykötet*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.

SZTEHLO Kornél 1909. *A nő hivatása a magyar protestantizmus küzdelmében. A Luther-társaság XXX. kiadványa*. Budapest, Luther Társaság.

VARSÁNYI Péter István 2000. „Amit tettem, halálom óráján sem bántam meg…". *Kalligram Archívum*. IX. évfolyam. URL: http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2000/IX.-evf.-2000.-julius-augusztus/Amittettem-halalom-orajan-sem-bantam-meg (Utolsó letöltés: 2020.04.16.)

VERES Ildikó (szerk.) 2017. *Nők és normák a hazai protestáns bölcseletben és életvilágban*. Kolozsvár. Pro Philosophia Kiadó.

Nyelv/Fordító

ÖRKÉNY EGYPERCESEI A FORDÍTHATÓSÁGON INNEN ÉS TÚL

Aszimmetrikus kommunikáció egy magyar-német kétnyelvű középiskolai diák Örkény-fordításaiban

MAGYARNÉ SZABÓ ESZTER

I. Bevezető gondolatok

Dolgozatomban egy számomra rendkívül inspiráló alkotó, Örkény István néhány Egypercesét elemzem fordításkritikai aspektusok figyelembevételével. A téma PhD-értekezésem egyik fejezetében fog szerepelni. Az értekezés – mely *Az irónia megjelenési formái Örkény Egyperceseiben és azok német fordításaiban* címet viseli – egyik központi témája a novellák fordíthatósága a nyelvi reáliák, a groteszk és abszurd humor, illetve a kognitív metaforák szempontjából.

2005 óta, amikor az érettségi követelményeket megváltoztatták, a középiskolákban már nem szerepel a tananyagban sem az idegen szövegek anyanyelvre fordítása, sem az anyanyelvi szövegieké idegen nyelvre. Ugyanakkor a nyelvi kreativitás fejlesztése a kommunikatív kompetencia részeként rendkívül fontos. Ebből kiindulva a kutatás egyik kitűzött célja egy középiskolai feladatbank összeállítása mindazon tapasztalatok segítségével, melyeket két hivatásos fordító, Theresia Mora és Vera Thies, a vizsgálatba bevont középiskolai diákok, továbbá egy német-magyar bilingvális tanuló munkái alapján gyűjtöttem össze. Így a diákok behatóbban foglalkozhatnak a magyar és a német nyelvvel a különböző fordítási feladatokon keresztül.

II. A kutatás körülményei és hipotézisei

II.1. Az egyéni kétnyelvűségről

A kétnyelvűség fogalmát Navracsics Judit a következőképpen határozza meg: kétnyelvű az az egyén, aki két (vagy több) nyelv használatára képes a mindennapi életben.[258] A korai kétnyelvűség néhány fontos előnye abban mutatkozik meg, hogy jelentősen asszociált az anyanyelvi szókincs nagyságával és a nyelvi struktúrák ismeretével, valamint a tárgy és elnevezése közötti összefüggés korábbi megszűnésének ismeretével. Az óvodáskori kétnyelvűség a metalingvisztikai fejlődés felgyorsulását eredményezi, kifejezettebb lesz a gyermek nyelvi analizáló képessége is.[259] A családi kétnyelvűség jelenségénél meg kell még említeni az egy személy – egy nyelv stratégiát, amely során mindkét szülő az anyanyelvén beszél a gyermekkel. Ennek a módszernek egyik kulcsfogalma a következetesség.[260]

II.2. A kutatás

Kutatásomban olyan Örkény-egyperces fordításokat választottam, melyeket Teresia Mora és Vera Thies is német nyelvre ültetett. Az *In memoriam dr. K. H. G., A színész halála,* valamint az *Információ* című novellákat vetettem össze egy végzős középiskolai kétnyelvű diák magyar–német adaptációival, miután elvégeztem az összehasonlításokat a két fordító munkája és a forrásnyelvi szövegek között. A diák édesapja német, édesanyja magyar anyanyelvű. A magyar gimnáziumban emelt szinten tanulta a német nyelvet nyelvspecializációs osztályban. Nyelvi környezetére az additív kétnyelvűség jellemző, vagyis két szempontból is megerősítést kapott német nyelvhasználata: a családi környezet mellett Magyarországon elfogadott, ráadásul az iskolában is preferált nyelv a német.

Ezt a fordításelemzést egy további kontrasztív elemzéssel egészítettem ki, melyhez tíz középiskolai diák fordításait használtam fel. Az empirikus

---

[258] NAVRACSICS 2010: 10.
[259] NAVRACSICS 2010: 17.
[260] NAVRACSICS 2010: 34.

vizsgálódásokhoz, illetve az explicitáció univerzális jellegének bizonyítására alkalmas módszer lehet a visszafordítás módszere, továbbá a többszörös visszafordítás módszere is.[261]

II.3. A kutatás hipotézisei

Az első hipotézis szerint a diák lexikai, szintagmatikus, továbbá mondatszintű átváltásaiban germanizmusok szerepelnek.

A második hipotézis szerint a germanizmusok előfordulása nagyjából hasonló arányban történik, mint Mora és Thies szövegeiben.

A harmadik hipotézis szerint a tanuló nyelvi analizálási készsége és nyelvi tudatossága fejlettebb szintet mutat a kontrollcsoporténál.

III. Örkény újítása

Örkény István az Egypercesekben a hagyományos prózát oly módon alakította át, hogy megpróbálta a lehető legjobban redukálni a terjedelmet, miközben az olvasót a mondanivaló alapos átgondolására készteti. „*Éljen a kérdőjel, vesszen a pont!*”[262] – talán ez a mondat tükrözi leginkább a rövidpróza általa képviselt változatait, hiszen novelláiban a groteszk látásmód megszünteti a végérvényes igazságokba vetett hagyományosnak mondható hitünket, mi több: folyamatos reflexióra és önreflexióra késztet.

Örkény Egypercesei három típusba sorolhatóak.

> Az első típus (…) banális eseménymozzanatokat kapcsol össze és billent át a képtelenbe úgy, mintha kapcsolatuk a lehető legtermészetesebb lenne. Ez az egyperces-típus a részletezést és a fokozást használja. A második – ritkább, istenkísértőbb –egyperces-változat a legcsekélyebb fikciót sem igényli. Beéri dokumentációval, valamely tudatunkba ivódott, eleve elfogadott, személytelen közlés (…) szinte szó szerinti kinyilvánításával. Ilyenkor vagy csak a cím, vagy

[261] KLAUDY 2007: 174.
[262] RADNÓTI 2000: 291.

az adott hírszöveg közhely-összefüggéseinek minimális elmozdítása, hangsúlyainak átstilizálása jelzi a novellát. Harmadik mintaként a filozófiai és történelmi parabola egypercesek említhetők. Tárgyuk többnyire a valamilyen halál. A lelki, morális, intellektuális megsemmisülés vagy a fizikai pusztulás. a halál mindig értelmetlen, de az emberi kiszolgáltatottság válsághelyzeteiben egyenesen abszurd.[263]

IV. Az aszimmetria-hipotézis és a fordítói eljárások

Az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette. Az explicitáció nem egyszerűen egy az átváltási műveletek sorában, hanem több szempontból is kiemelt szerepet játszik. Szimmetrikus műveleteknek nevezzük a mindkét irányban végbemenő fordítási műveleteket. Szimmetrikus műveletekkel minden nyelvpárban és minden szinten találkozhatunk. Az aszimmetria-hipotézis ehhez viszonyítva azt feltételezi, hogy az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük – előnyben részesítik és gyakrabban alkalmazzák a konkretizálás, a felbontás és a betoldás műveletét, mint a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletét.[264]

V. A kutatás eredményei

V.1. Magyar-német fordítási irány

V.1.1. Az első vizsgált novella: A színész halála

A forrásnyelvi szöveg birtokos jelzős szerkezete a személyt hangsúlyozza: vele történik *a lehető legtragikusabb esemény*. Thies (a továbbiakban T.) és Mora (a továbbiakban M.) ezt ugyanúgy fordította, azonban a német nyelvi szerkezetre tipikusan jellemző hátravetett birtokos

[263] SÜKÖSD 1995: 205-206.
[264] KLAUDY 2007: 171-173.

jelzőt alkalmazva: *Der Tod des Schauspielers*. A középiskolai diák (D.) sajátos megoldást alkalmazott, ugyanis elhagyta a névelőt: *Tod des Schauspielers*. Ez modernebb, tömörebb, hatásosabb megoldásnak ítélhető. A második nyelvi példában a szereplő egyik jellemző tulajdonsága a *népszerűség*, melyet T. a *volkstümlich* kifejezéssel adott vissza. Ehhez képest M. és D. a *beliebt* morfémát használta, ami ugyancsak módosít a forrásnyelvi kifejezésen, vagyis életszerűbbé teszi, hiszen manapság sokkal kevésbé használatos a T. által alkalmazott variáns. Ez az egyik jó példa arra, hogyan érdemes elvetni a szóhűséget a célnyelvi szöveg aktualitása érdekében.

A színész utcán történt halálát követően a színházi előadás *zavartalanul* folyt le. Ezt a módhatározószót ismét T. fordította szó szerint: *ungetrübt;* M.-nél *ohne Zwischenfälle,* míg D-nél *problemlos* olvasható. M. megoldása, a közbejövő események nélkül, illetve D. variációja, a problémamentesen ugyanúgy beleillik a szövegkörnyezetbe. A következő vizsgált nyelvi példához a háttérinformáció, hogy a színész, miután átszállították tetemét a Bonctani Intézetbe, kicsit késett az előadásról, ahol Lear király szerepét játszotta. A magyar szövegben *a király halálát* játssza el, amit T. és D. *den Tod des Königs* változatban fordított, azaz törekedett a szöveghűségre, a korábban már említett hátravetett birtokos jelzős szerkezetet alkalmazva. M. viszont konkretizálja a birtokos személyét: *den Tod des Lear*. A meggyőző erő T. és M. szövegében *Überzeugungskraft,* vagyis tükörfordítás, D. viszont a *Glaubwürdigkeit* kifejezést alkalmazta, ami hitelességet, illetve valódiságot jelent.

Ami ennél is gazdagabb választékot kínált, az a *nyíltszíni taps* fordítása volt: T. megoldásában *auf offener Szene applaudierte,* nyílt színen tapsolt; M.-nél *Szenenapplaus erhielt,* vagyis színitapsot kapott; D. változatában *Szenenapplaus bekommen hat*. A *bekommen* ige választékos köznyelvi formában jelenti azt, hogy kap. A legérdekesebb variánsokat a következő mondat fordítása eredményezte: *Utána hívták vacsorázni, de nem ment*. T. egy szinonimát alkalmazott: *er nahm nicht an*, azaz nem fogadta el. M. változatában egy

mondatösszevonás is szerepel: *er lehnte mit den Worten ab*, vagyis ezekkel a szavakkal utasította el. D. ugyancsak az *elutasít* igét használta: *er hat abgelehnt*. T. és D. külön mondatban folytatta, ahogyan a forrásnyelvi szövegben is szerepelt: *Er sagte*, azt mondta.

A novella csattanója – *Ma nehéz napom volt* – két esetben ugyanúgy fordul elő a célnyelvi szövegben: M. és D. is módosított a magyar szórenden, a következőképpen: *Ich hatte heute einen schweren Tag*. Ebben a mondatban a szereplő személye került hangsúlyos, kiemelt helyzetbe: 'én birtokoltam ma egy nehéz napot'. T. ehhez képest ismét szöveghűbb módon oldotta meg a fordítást: *Heute hatte ich einen schweren Tag*.

V.1.2. A második vizsgált novella: Információ

Ennek a novellának az egyik sajátos hozadéka, hogy az egyes szám harmadik személyű személyes névmás fordítása a nyelvtani nem szempontjából értelmezési különbségeket eredményezett: T. és D. férfinak, M. viszont nőnek gondolja az információs ablaknál ülő személyt, aki 14 éve válaszol két kérdésre. T. és D. passzív szerkezettel oldotta meg ezt a mondatot: *Lediglich zwei Fragen werden an ihn gestellt* (T), *Ihm wurden immer nur zwei Fragen gestellt* (D). M. viszont aktív változatban hagyta, beillesztve egy további főnevet is, hiszen a *kérdez* ige mellé a dolog főnév többes számú alakja került: *Man fragt sie immer nur zwei Sachen*.

Az egyetlen kivételes alkalom, amikor főhősünk nem a megszokott módon reagált a kérdésre, hanem egy filozófiai konklúziót tartalmazott felelete, T. és M. változatában ugyanazokkal a kifejezésekkel szerepel: *in das große, stinkende Nichts*. D. *a büdös semmi* konnotatív jelentését úgy módosította, hogy az ő fordításában a nagy, messzi semmi szerepel, frappánsan érzékeltetve az ellentmondásosságot és a térbeli viszonylatokat is: *in das große, weite Nichts*.

Újabb germanizmus szerepel a novella utolsó előtti mondatának mindhárom német fordításában. Az eltérés a szóhasználatban mutatkozik meg. T. és M. is a 'vitatkozik' ige német nyelvi megfelelőjét használta: *die*

Beschwerde wurde geprüft, diskutiert (T), *die Beschwerde wurde untersucht,* diskutiert (M), D. pedig a 'megbeszél' ige német variánsát alkalmazta: *die Beschwerde wurde untersucht,* besprochen.

A mű csattanója T. variánsában szinte szó szerinti tükörfordításban szerepel, a 'nagy' melléknév helyett a 'különleges' morfémát használva: *In der Tat, das war keine so* besondere *Sache.* M. és D. összevonja egy egyszerű bővített mondattá a forrásnyelvi szöveg két tagmondatát. Csupán egyetlen szó szerepel M. mondatában pluszként (*nun)*, ezt leszámítva teljes szóegyezés található: *Es ist ja nun wirklich keine so große Sache*(M), *Es ist ja wirklich keine so große Sache* (D).

V.1.3. A harmadik vizsgált novella: In memoriam Dr. K. H. G.

Ebben az egypercesben az első mondat hatástalanná válik a német célnyelvi változatban, hiszen a szerző németül írta a magyar forrásnyelvi szövegben: *Hölderlin ist Ihnen unbekannt?*, *Ön nem ismeri Hölderlint? / Önnek ismeretlen Hölderlin*? Valamivel később a lódögnek gödröt ásó humanista tudós másik kérdésére az a válasz érkezik a német őrtől, hogy: *De ismerem.* Ezt T. úgy oldotta meg, hogy 'De igen' szerepel a mondatban: „*Aber ja*", *sagte der deutsche Posten*. M. egy másik kifejezést használ, ami szintén 'de' értelemben használatos ebben a kontextusban: „Doch*, den kenne ich", sagte der deutsche Wächter.* Ugyanakkor egyrészt kiegészítette egy vonatkozó névmással, ami az 'őt' személyes névmás udvariasabb formulája helyett 'azt' (a személyt) jelentést hordoz. Másrészt pedig mondatfelbontást is alkalmazott. D. kihagyta az ellentétes értelmű 'de' kötőszót, és nála is a vonatkozó névmási változat szerepel: *Den kenne ich - sagte der deutsche Wächter.*

A csattanót vizsgálva nagyon érdekes változatokra lehet bukkanni. A forrásnyelvi szöveg 'paprikavörös' kifejezését T. *rákvörösnek* fordította: *er wurde krebsrot und erschoß Dr. K. H. G.* Ez a szó M-nél 'pulykavörös': *und wurde puterrot und erschoß Dr. K. H. G.*, D. pedig úgy oldotta meg, hogy az 'elvörösödött' ige jelentésének megfelelően írta át a morfémát, 'vörös lett az

arca' szintagmatikus szerkezetet alkalmazva: *wurde rot im Gesicht und erschoß Dr. K. H. G.*

V.2. Német-magyar fordítási irány: A kontrollcsoport és D. fordításának összehasonlítása A színész halála című novella alapján[265]

1Vera Thies fordítása	*…brach der volkstümliche Schauspieler Zoltán Zetelaki bewußtlos zusammen*".
T1	a népszerű színész **eszméletlenül feküdt.**
T2	a népszerű színész **eszméletét vesztette.**
T3	a népszerű **művész összeesett, öntudatát vesztve.**
T4	**összeesett eszméletét vesztve** a népszerű művész.
T5	az ismert **színész eszméletlenül esett össze.**
T6	a népszerű színész **rosszul lett.**
T7	a **hírhedt** színész **eszméletét vesztette.**
T8	a híres színész **összeesett.**
T9	a **népi** színész **öntudatlanul összeesett.**
T10	a népszerű színész **eszméletét vesztette.**
D. fordítása	**eszméletét vesztve összeesett** a méltán híres színész.

Ha a szöveghűséget vesszük alapul, akkor T3, T4 és T5 tanuló munkája tekinthető a legrelevánsabb megoldásnak. T1, T2 és T10 tanuló csak a következményt hangsúlyozta, T6 megoldása nem előlegezte meg a tragikus végkifejletet, T7 félreértelmezte a jelzőt, és a híres helyett annak negatív változatát használta *(hírhedt)* – igaz, hogy közel kétszáz éve még pozitív jelentéstartományban használták a magyar nyelvben.[266] T8-nál kimaradt az eszméletvesztés ténye, T9 szintén más vonatkozásban alkalmazta a jelzőt, és *népi*t írt *népszerű* helyett, noha ezek nem szinonimák.

[265] A tanulókat T1-től T10-ig sorszámoztam, a fordítás szempontjából lényeges kifejezéseket félkövérrel jelöltem.
[266] „Hírhedett zenésze a világnak…" Vörösmarty Mihály: Liszt Ferenchez, 1840.

2Vera Thies fordítása	*„Der berühmte Schauspieler verstarb (…) nach langem Todeskampf."*
T1	a **kiemelkedő színész** egy hosszú haláltusa után **kilehelte a lelkét.**
T2	a **kimagasló színész** hosszú haláltusa után kilehelte a lelkét.
T3	a **híres** színész hosszú haláltusa után **meghalt.**
T4	az **ismert** színész a hosszú haláltusa után meghalt.
T5	hosszas haláltusa után a színész kilehelte a lelkét.
T6	a **leghíresebb színművész** hosszú haláltusa után **elhalálozott.**
T7	a híres színész **elhunyt** hosszú, **fájdalmas harcok** után.
T8	a **kiszenvedett színész** a hosszú **halálcsata** után kilehelte a lelkét.
T9	a híres színész hosszú haláltusát követően **hunyt el.**
T10	a kiszenvedett színész hosszas haláltusa után **kilélegzett.**
D. fordítása	hosszú **haláltusa** után **hunyt el a neves színész.**

Ennél a mondatnál T9 variánsa áll legközelebb a forrásnyelvi szöveg tartalmához. T8 és T10 megelőlegezte a halál tényét, mielőtt az bekövetkezett volna. Több hatásos szinonimát láthatunk a *híres* szó fordításai között: kiemelkedő, kimagasló, ismert, neves. T1 és T2 költői módon fejezte ki az elhalálozást: *kilehelte a lelkét*. Művelődéstörténeti szempontból ez a kifejezés arra az ősi magyar hitre utal, hogy a lelkünk az utolsó leheletünkkel távozik el a testünkből. T7 valamiféle háborúhoz hasonlította metaforikus értelemben a halálküzdelmet (*fájdalmas harcok),* ahogy T8 is *(halálcsata).*

3Vera Thies fordítása	*„Sein Leichnam wurde in das Anatomische Institut übergeführt."*
T1	Testét **átszállították** egy **Bonctani Intézetbe**.
T2	- (Kihagyta ezt a mondatot.)
T3	Tetemét **átvitték** a Bonctani Intézetbe.
T4	A holttestét **elszállították** a **hullaházba**.
T5	A testét átszállították a Bonctani Intézetbe.

T6	A holttestet az **Anatómiai Intézményben vizsgálták meg**.
T7	A holttestét az **anatómiai osztályra vitték**.
T8	A testét a **patológiára** vitték.
T9	Holttestét az anatómiai intézetbe **szállították**.
T10	A testét átszállították a **Boncoló intézetbe**.
D. fordítása	Holttestét **az anatómiai intézetbe szállították.**

Thies passzív szerkezetet tartalmazó mondatát kivétel nélkül aktív szerkezetre cserélte mindenki. T1, T3, T4, T5 és T7 tanuló konzekvens maradt a német mondat alapjelentéséhez. T6 azonban kibővítette az eredeti információt a *vizsgálták meg* kifejezéssel, ami tulajdonképpen logikus feltételezésnek mondható. Ugyancsak a szövegkörnyezetből következtethetett T8 tanuló a helyszín elnevezésére. T10 szóhasználata viszont furcsának hat a folyamatos melléknévi igeneves átalakítással: *Boncoló.* Thies utalása a testre birtokos névmás szerepeltetésével történik; ezt a formát T6 kivételével ugyancsak mindegyik fordítás tartalmazza. A kontrollcsoport diákjai közül T5 és T9 megoldása mondható a legrelevánsabbnak.

4Vera Thies fordítása	*„verlief die Abendvorstellung von 'König Lear' ungetrübt".*
T1	a Lear király esti előadása zavartalanul **zajlott.**
T2	zavartalanul **folyt le** Lear király esti előadása.
T3	Lear király esti előadása zavartalanul folyt le.
T4	A Lear király előadása zavartalanul **zajlott le.**
T5	A Lear király esti előadása zavartalanul folyt le.
T6	az esti „Lear király" előadást zavartalanul **előadták.**
T7	zavartalanul **ment** König Lear esti előadása.
T8	az esti előadás, a „Lear király" **probléma nélkül lement.**
T9	Lear király" esti előadása **felhőtlenül folytatódik.**
T10	**zavartalanul zajlott le** a Lear király esti előadása.
D. fordítása	a „Lear Király" esti előadása **zavartalanul zajlott le.**

Habár a színdarab címe aposztrófos jelzéssel szerepel a szövegben, T2, T3 és T9 félreérthető módon jelenítette meg mondatában, mintha a király aktív résztvevő lenne. T7 tanuló nem fordította le magyarra a *König* kifejezést, ami így hibrid szerkezetet eredményezett. A magyar változatban jobban érzékelteti a cselekmény befejezettségét az igekötő használata, így T1, T7 és T9 megoldását leszámítva (*zajlott, ment, folytatódik)* a többiek adekvát módon adták vissza a tartalmat. T9 ráadásul jelen időben hagyta az igét – habár a mediális igeváltozat nagyon hatásos lett volna ebben az alakban: *folytatódott*. Külön kiemelem T8 megoldását az értelmező jelzős szerkezet betoldásával, mert még hangsúlyosabbá tette a szóban forgó darabot, illetve a vele kapcsolatos információt. T9 módhatározószavas kifejezése valószínűleg félrefordítás eredménye, hiszen abban igaza van, hogy a közönség a színházban *felhőtlenül* szórakozik, de ezt a kifejezést kevésbé használjuk az előadással kapcsolatban. T6 esetében ugyancsak félreértést okoz a *zavartalanul előadták* szintagma: nyilván nem okoz senki zavart a közönség soraiból, ami meggátolná az előadás menetét. Itt tehát szerencsésebb megoldás egy mediális ige alkalmazása, például *folyt le, zajlott le, lement*.

Az alliterációs szerkezet szerepeltetése is egy szép színfolt a fordításban, ahogy ezt láthatjuk is T1, T4, T10 és D. változatában: *zavartalanul zajlott le*.

A T10 diák általi fordítást lehet ezúttal kiemelni az ötletesség és rugalmasság szempontjából.

5Vera Thies fordítása	: *„hier und da war er augenscheinlich auf die Hilfe der Souffleuse angewiesen"*.
T1	néhány alkalommal **szemmel láthatóan** a súgó **segítségére volt szüksége.**
T2	néhány alkalommal szemmel láthatóan a súgó **segítségére szorult.**
T3	néhol **láthatólag súgtak is neki.**

T4	valamikor a súgó segítségére szorult.
T5	néha **szemlátomást** súgó **segítsége kellett.**
T6	itt-ott szemmel láthatóan a súgó **segítségére volt utalva.**
T7	itt és ott a súgó **segítségére szorult.**
T8	néhányszor **a súgó a segítségére volt.**
T9	itt-ott szemmel láthatóan a súgó **segítségére szorult.**
T10	néhol szemmel láthatóan **a súgó segítségére szorult**.
D. fordítása	néhol **szemmel láthatóan** a súgó **segítségére hagyatkozott.**

T4 kevésbé korrekt névmást használt, hiszen a *valamikor* egyáltalán nem az időbeli folytonosságra, hanem egyrészt az időpont határozatlan jellegére, másrészt egyszeri alkalomra utal. T6 az állapotpasszív kifejezésére határozói igeneves szerkezetet hozott létre, ami még elfogadhatónak számít magyar nyelvhelyességi szempontból: *a súgó segítségére volt utalva.* T8 esetében viszont már furcsábbnak hat a határozott névelő halmozásával a létigés szerkezet szerepeltetése: *a súgó a segítségére volt.* A *segítségére szorult* stílusértéke sokkal inkább a kiszolgáltatottságot érzékelteti, mint a *segítségére volt szüksége* vagy a *segítségére hagyatkozott.* T3 általános névmással történő szóösszevonással oldotta meg a mondat ezen szakaszát: *súgtak is neki.* Ez más oldalról hangsúlyozza a főszereplő illetékességét, pontosabban szólva nem árnyalja megfelelően a szituációt.

Ennél a részletnél T5, T6 és T9 is adekvát megoldásokat alkalmazott.

6Vera Thies fordítása	*„den Tod des Königs verkörperte er bereits mit solch einer Überzeugungskraft, daß man auf offener Szene applaudierte".*
T1	Lear király halálát olyan meggyőzően **játszotta el**, hogy nyíltszíni tapsot kapott.
T2	a király halálát olyan meggyőzően **jelenítette meg**, hogy nyíltszíni tapsot kapott.
T3	olyan meggyőzően **adta elő** a király halálát, hogy nyíltszíni tapsot kapott.
T4	olyan meggyőzően adta elő a király halálát, hogy nyíltszíni tapsot kapott érte.

T5	a király halálát már olyan meggyőzően **jelenítette meg**, hogy nyíltszínű tapsot kapott érte.
T6	a király halálának **eljátszása** után már egyértelműen lenyűgöző volt, ahogy az ember a nyílt színpadon színészkedett.
T7	a király halálát hatalmas taps **fogadta**.
T8	a halott **megtestesült** a meggyőző erővel, nagy tapsot kapott.
T9	a király halálát olyan meggyőző erővel **adta elő**, hogy az emberek állva ünnepeltek.
T10	a király halálát már olyan meggyőző erővel **jelenítette meg**, hogy hatalmas tapsot kapott érte.
D. fordítása	a király halálát már oly meggyőzően **testesítette meg**, hogy álló ovációban részesült.

T6 mondatszerkesztése félreérthetővé és dagályossá vált, továbbá szó szerint fordította az *offene Szene* szerkezetet. T7 szintén kétértelműen fogalmaz, mert az elhalálozás tényét, és nem a színészi alakítást jelöli meg a taps kiváltó okaként: *a király halálát hatalmas taps fogadta.* T8 tanuló félreértése többek között amiatt jöhetett létre, mert nem vette figyelembe a határozott névelő tárgyesetes formáját, ráadásul a *halál* szót *halott*-nak fordította, mindezt pedig egy olyan igével egészítette ki, amely nem aktív, hanem mediális formában szerepel: *megtestesült.* S ha mindez nem lenne elég, a *meggyőző erő* itt nem a színésznek, hanem a halálnak „köszönhető". Ezekkel a megoldásokkal rendkívüli módon eltért a teljes tagmondat eredeti jelentésétől és jelentőségétől is.

A diákok közül T1, T2, T4 és T5 fejezte ki legkonzekvensebben a tartalmat.

7Vera Thies fordítása	„*Nach der Vorstellung lud man ihn zum Abendessen ein, doch er nahm nicht an.*"
T1	Utána **meghívták vacsorázni,** de ezekkel a szavakkal **utasította vissza**:
T2	Utána **vacsorázni hívták**, de **nem ment**.

T3	Az előadás után **vacsorára hívták**, de **elutasította** ezekkel a szavakkal:
T4	Utána **elhívták vacsorázni**, de nem ment.
T5	Utána **meghívták vacsorára**, de **nem ment.**
T6	Az előadás után, ha **valaki meghívta** magához vacsorára, mindig **elutasította**.
T7	Az előadás után meghívták vacsorázni, de nem ment.
T8	Végül meghívták vacsorára, de ezzel **mondta le**:
T9	Az előadás után **vacsorázni invitálták**, de ő **nem fogadta el** a meghívást.
T10	Utána elhívták vacsorázni, de **nem ment**.
D. fordítása	Az előadás után **vacsorára is invitálták**, ezt viszont már **visszautasította** arra hivatkozva, hogy:

Az általános névmás használata T6 kivételével – aki egy határozatlan névmás alkalmazásával, továbbá a szituáció időbeli előfordulásának módosításával jelentősen befolyásolta a novella lezárását – mindenhol jellemző. T1, T3, T8 és D. mondatösszevonást, a többi tanuló mondatfelbontást alkalmazott. T2, T4, T5, T7 és T10 jelentésmódosítást hajtott végre egy másik ige használatával: *nem ment*. Érdekes változtatás, hogy amíg a forrásnyelvi szövegben *az előadás után* szintagmaszerkezet szerepel, addig T1, T2, T4, T5 és T10 tanulónál csak egy időhatározó-szó látható: *utána*. T8 még ezt a szót is módosította egy másik időhatározó-szóval: *végül,* amelynek a német nyelvben többek között az *endlich* felelne meg. T9 és D választékosabb módon fejezi ki az első tagmondat főigéjét: *invitálták*. Csak T9 tanuló fordította a második tagmondat főigéjét az eredeti jelentésében. A többi diáknál *visszautasította, elutasította és lemondta* található. T1, T3 és T7 tanulók megoldásai tekinthetők a legmegfelelőbbnek a kontrollcsoportból.

8Vera Thies fordítása	*„Er sagte: 'Heute hatte ich einen schweren Tag'.”*
T1	- Ma nehéz napom volt.
T2	**Azzal az indokkal:** - Ma nehéz napom volt.
T3	Ma nehéz napom volt.

T4	**Azt mondta**: - Ma nehéz napom volt.
T5	**Azt mondta**: - Ma nehéz napom volt.
T6	**Mondván**: - Ma nehéz napom volt.
T7	**Mondta**: - Ma nehéz napom volt.
T8	- Ma nehéz napom volt.
T9	**Azt mondta:** - Nehéz napom volt.
T10	- **Ezt válaszolta**: - Ma nehéz napom volt.
D. fordítása	ma nehéz napom volt.

T9 kihagyta az időhatározó-szót, holott a mondatnak így van igazán értelme az egész novella szempontjából, utalva az eseménysor különlegességére.

Érdekességként említhető T2 és T10 jelentésbővítése: *azzal az indokkal*, *ezt válaszolta,* továbbá T6 határozói igenevének régies változata: *mondván*. T10 szóválasztása nem annyira releváns, mert nem kérdezték a szereplőt, hanem meghívták.

V.3. A forrásnyelvi mondatok és D. fordítása V. Thies szövegéről magyarra

1. Örkény eredeti szövege	Ma délután az Üllői út egyik mellékutcájában eszméletét vesztve összeesett Zetelaki Zoltán, a népszerű színművész.
Thies fordítása	Heute nachmittag brach in einer der Nebenstraβen der Üllői út der volkstümliche Schauspieler Zoltán Zetelaki bewuβtlos zusammen.
D. fordítása	A ma délutáni órákban az Üllői út egyik mellékutcájában eszméletét vesztve összeesett a méltán híres színész, Zetelaki Zoltán.

Örkény időhatározó-szerkezetét D. még igényesebbé alakította a minőségjelzős kiegészítéssel: *a ma délutáni órákban*. A német szövegben a szórend sajátos jellege miatt nagyobb hatású a mondat csattanója, vagyis az eszméletvesztéssel egybekötött összeesés. D. jelentésbővítése a *méltán* módhatározószóval megelőlegezi a főszereplő érdemeit is.

A forrásnyelvi szövegben olvasható értelmező jelző T. változatában felcserélődik a tulajdonnévvel, míg D. szintén használja ezt a jelzőtípust, de a magyar és a német forrásnyelvi szövegtől is eltérő irányban.

2. Örkény eredeti szövege	A jeles színész, hosszú haláltusa után, este fél hétkor kiszenvedett; tetemét átszállították a Bonctani Intézetbe.
Thies fordítása	Der berühmte Schauspieler verstarb abends um halb sieben nach langem Todeskampf. Sein Leichnam wurde in das Anatomische Institut übergeführt.
D. fordítása	Hosszú haláltusa után, az esti órákban, fél hétkor hunyt el a neves színész. Holttestét az anatómiai intézetbe szállították.

Örkény többszörösen összetett mondatát Thies és D. is mondatfelbontással adta vissza. Ugyanakkor T. a tagmondatokat egyszerű bővített mondatokká alakította, D. viszont megtartotta a tagolást, ami az értelmezhetőséget segíti. Örkény kifejezését, amely az elhahálozást sokkal plasztikusabban jeleníti meg a *kiszenvedett* igével, D. szintén igényesebb változatban fordította le: *hunyt el.* Megfigyelhető D. fordításában a beékelt tagmondatok sorrendje miatti feszültségnövelés is. A *hosszú haláltusa (…) hétkor hunyt el* négyes h-alliterációja pedig szépirodalmi stílustöbbletet ad a mondatnak.

A második mondat passzív szerkezetét D. aktívvá alakította át, ezzel is alátámasztva a magasabb szintű magyar anyanyelvi ismeretek meglétét, hiszen a magyar nyelv kevésbé tűri meg a passzív igehasználatot.

3. Örkény eredeti szövege	A Lear király esti előadása e tragikus esemény ellenére is zavartalanul folyt le.
Thies fordítása	Trotz dieses tragischen Ereignisses verlief die Abendvorstellung von „König Lear" ungetrübt.
D. fordítása	A tragikus esemény ellenére a „Lear Király" esti előadása zavartalanul zajlott le.

A hátravetett birtokos jelző szórendcseréje mellett D. megtartotta a magyar nyelvre jellemző SOV-szerkezetet. A mondat mediális igéje: *folyt le* ugyanezt a jelentést hordozza T. fordításában, míg D. *zajlott le* mediális igét használt a *zavartalanul* módhatározószó folytatásaként. Mindkettő megoldás korrekt.

4. Örkény eredeti szövege	Zetelaki késett ugyan egy kicsit, s az első felvonásban feltűnően fáradtnak látszott (néhol szemlátomást a súgó segítségére szorult), de aztán egyre jobban magára talált, s a király halálát már olyan meggyőző erővel jelenítette meg, hogy nyíltszíni tapsot kapott érte.
Thies fordítása	Zetelaki verspätete sich zwar ein wenig, und er sah während des ersten Aktes auffallend müde aus (hier und da war er augenscheinlich auf die Hilfe der Souffleuse angewiesen), doch dann fand der sich immer mehr, und den Tod des Königs verkörperte er bereits mit solch einer Überzeugungskraft, daβ man auf offener Szene applaudierte.
D. fordítása	Ugyan valamennyit késett Zetelaki, és az első felvonásban feltűnően fáradt volt (néhol szemmel láthatóan a súgó segítségére hagyatkozott), de a későbbiekben olyannyira magára talált, hogy a király halálát már oly meggyőzően testesítette meg, hogy álló ovációban részesült.

D. ebben a részletben ugyancsak a magyar nyelv sajátosságaihoz jobban illeszkedő megoldásokat alkalmazott, hiszen a közlendő hangsúlyának megfelelő szórendet használt, továbbá a passzív szerkezetet ismét aktívval cserélte fel. Ugyanakkor használhatott volna mondatfelbontást, mivel így sokszorosan összetett mondat jött létre. Emellett a *hogy* kötőszó halmozása sem annyira szerencsés megoldás. T. a mondat befejezésénél általános alanyt alkalmazott: *man,* míg D. a színészre helyezte a hangsúlyt a *részesült* igével.

5. Örkény eredeti szövege	Utána hívták vacsorázni, de nem ment. Azt mondta: -Ma nehéz napom volt**.**
Thies fordítása	Nach der Vostellung lud man ihn zum Abendessen ein, doch er nahm nicht an. Er sagte: „Heute hatte ich einen schweren Tag.”
D. fordítása	Az előadás után vacsorára is invitálták, ezt viszont már visszautasította arra hivatkozva, hogy „ma nehéz napom volt.”

T. kibővítette Örkény határozószós mondatkezdését az előadás szerepeltetésével, pedig az eredeti szövegben is csak a határozószó szerepel. Márpedig ez nem az egész előadásra, hanem a színész ünneplésére helyezi a hangsúlyt. D. viszont Thies szövegét módosította az *invitálták* ige használatával, és mondatösszevonást is alkalmazott. Emellett jelentésmódosítást és bővítést hozott létre az *ezt* mutató névmás behelyezésével, és az *arra hivatkozva* szerkezettel Thies *mondta* igéje helyett. A magyar nyelv inkorporáló jellege miatt a birtokos személyjel össszeolvad a főnévvel és a személyes névmással is. A grammatikai áthelyezések kötelező fordítási műveletnek számítanak.

V. Összegzés és kitekintés

Örkény István műfaji újítása, az egyperces novella méltán népszerű: nemcsak az ironikus beszédmód sajátos megnyilvánulása, továbbá a szövegek tömör jellege miatt, hanem érthető nyelvezetéből adódóan is. Éppen emiatt a műfaj kiváló eszközt, lehetőséget nyújt arra, hogy egyrészt a fordítástechnika különböző mechanizmusait megvizsgálhassuk a középiskolás diákok megoldásaiban, másrészt ösztönözzük is őket az anyanyelvi és idegen nyelvi kompetencia fejlesztésére. Anyanyelvi és idegen nyelvi szókincsük gazdagítása mellett további motivációkat nyerhetnek a sikeres feladatvégzésen keresztül. Megismerhetik anyanyelvük mikroszerkezeti egységeit, és kontrasztív vizsgálatokat végezhetnek a magyar és a német nyelv között.

Ezen túlmenően Örkénnyel magyar irodalmi tananyagként 12. évfolyamon találkoznak a diákok. Örkény – vagy az Egypercesek, vagy a Tóték miatt – gyakran érettségi tételként is szerepel a középiskolákban. Így már előbb bepillantást nyerhetnek a novellaelemzés összetett módszereibe, egyúttal Örkény írásaiba. Mivel a feldolgozás bizonyos részét játékos formában teszik, ez közelebb is hozhatja hozzájuk a művek és a műfaj irodalmi és nyelvi zsenialitását.

A lexémák szintjén tapasztalható konnotált nyelvi elemek nagymértékben függnek a szociokulturális kontextustól.[267] Ezt a vizsgált fordítások esetében elsődlegesen a nyelvhasználat felől közelíthetjük meg. Vitathatatlanul modernebb nyelvi környezetet mutatnak M. és D. nyelvi variánsai. A szóhelyettesítések is ezt támasztották alá.

A szintagmaszerkezetek vonatkozásában a passzív szerkezet többszöri megjelenése tekinthető germanizmusnak, illetve a birtokos jelzős szerkezet és a német szabályok miatti szórendmódosítások sorolhatóak ide.

Mondatfelbontás a kiemelt nyelvi példák között csak néhány helyen fordult elő.

D. visszafordítása a német szövegről több szempontból is érdekes megoldásokat tartalmaz. Egyrészt változatos szókincshasználat tapasztalható az általa lefordított szövegekben, másrészt ahol várható lett volna a mondatfelbontás fenntartása, ott mondatösszevonást alkalmazott.

Az eredeti hipotézisek vonatkozásában az első két állítás, miszerint egyrészt felfedezhető lesz a diák megoldásaiban a germanizmusok jelenléte, továbbá nagyjából olyan mértékben, mint a két hivatalos fordítónál, nem bizonyult relevánsnak: a germanizmusok nem olyan szembetűnően szerepelnek D. változataiban, hiszen sem a szórendben, sem a mondatfelbontásokban, illetve grammatikai áthelyezésekben, sem pedig a

[267] ALBERT 2003

passzív szerkezetek alkalmazásában nem mondható el a német nyelvi dominancia.

A harmadik hipotézis viszont igazolást nyert, vagyis az analizálási készség rendkívül magas szintű, és D. nyelvi tudatossága sokkal fejlettebb szintet mutat a kontrollcsoporténál. Az explicitáció jelensége egyértelműen kimutatható D. fordított szövegeiben: gyakrabban alkalmazta a konkretizálás, a felbontás és a betoldás eljárásait a kontrollcsoporthoz képest.

Irodalomjegyzék

ALBERT Sándor 2003. *Fordítás és filozófia: a fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.

BERÉNDI Márta 2002. A nyelv tudatos használata a személyiségfejlődés szolgálatában. In: KÁRPÁTI Eszter – SZŰCS Tibor (szerk.). *Iskolakultúra-Nyelvpedagógia*. Iskolakultúra-könyvek 12. Pécs. Iskolakultúra Kiadó.

KLAUDY Kinga – SALÁNKI Ágnes 2000. *Német-magyar fordítástechnika*. Budapest. Nemzeti Könyvkiadó.

NAVRACSICS Judit 2010. Egyéni kétnyelvűség. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek* 03. Szeged. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

RADNÓTI Zsuzsa 2000. *Párbeszéd a groteszkről. Beszélgetések Örkény Istvánnal.* Budapest. Palatinus Könyvek Kft.

SÜKÖSD Mihály 1995. Örkény István egypercei, avagy a konkrét abszurd. In: FRÁTER Zoltán – RADNÓTI Zsuzsa (szerk.). *Örkény István emlékkönyv*. Budapest. Pesti Szalon Könyvkiadó.

Felhasznált források

ÖRKÉNY István 1991. *Egyperces novellák*. Budapest. Szépirodalmi Kiadó.

THIES, Vera 1992. *Eine-Minute-Novellen*. Budapest. Holibri.

MORA, Teresia 2002. *Minutennovellen*. Frankfurt. Suhrkamp.

S. D. fordításai (2017, 2021)

ENGLISH TRANSLATION OF CHINESE MODAL PARTICLE (A) IN CHINESE OPERA[268]

ZHU XIAOHAN

I. General introduction

The English translation of Chinese modal particles (MPs) is a general problem for translation. This is because there are structural differences and cultural differences between English and Chinese. In this paper, I will attempt to find various solutions to this structural problem which occurs during translation. After a general overview of the literature on Chinese MPs, especially regarding the English translation of Chinese MPs, I will demonstrate the translation options available for the MP啊 (a). 啊 (a) is one of the most frequently used MPs in spoken Chinese and therefore it can be taken as a prominent representative of MPs in general.

II. Literature review

II.1. Chinese MPs in general

The Chinese expression for modal particles (MPs) is "yuqi ci" which literally means 'mood words'.[269] Using MPs is one of the most important means to express tone in Chinese; therefore, they play a very important role in Chinese, especially in the spoken language. There are six typical MPs in Chinese, namely 的 (de), 了 (le), 呢 (ne), 吗 (ma), 吧 (ba) and 啊 (a). MPs can only be attached to sentences or other words to play a certain grammatical role, and they often work together with intonation to express

[268] Xiqu, also known as Chinese Opera, or Chinese theater, is a kind of traditional Chinese stage performance form, it is a comprehensive art form that combines drama, opera, martial arts, acrobatics and so on. It is often called "opera", but is very different from the Western opera, so to use "opera" or "theater" to describe Chinese Xiqu is a misunderstanding of it. (WICHMANN-WALCZAK 2018)

[269] LEE-WONG 1998: 388.

tone, so some MPs can express a variety of tones.[270] The following examples can have different meanings in the spoken languages or in different contexts with different tones. Therefore, I have not given the explanation for the meanings here.

1. 这 本 书 是 我 的。

Zhe ben shu shi wo DE。

This CL book is 1sg Ø

This book is mine Ø.[271]

2. 她 回 家 了。

Ta hui jia LE。

3sg back home Ø

She went home Ø.

3. 我 的 手机 在 哪 呢？

Wo de shouji zai na NE？

1sg P mobile phone Pre where Ø

Where is my mobile phone Ø?

4. 她 是 你 姐姐 吗？

Ta shi ni jiejie MA?

3sg is you sister Ø

Is she your sister Ø?

---

[270] HUANG – LIAO 2002: 45.

[271] These examples that I present in the literature review are very popular frequently used constructions in spoken Chinese; as they exist in our daily life, I am not able to give a specific source for them.

5. 快点　　走　吧！

Kuaidian　　zou　BA！

Quickly　　go　Ø

Hurry up Ø!

6. 到底　　猜着　了　　没有　啊？

Daodi　caizhe　le　　meiyou　A？

Finally　guess　le-ASP　　not　　Ø

Have I finally got the right answer Ø?

II.1.1. Classification of MPs

MPs can be subdivided into in-sentence MPs and sentence-final MPs. In pragmatic terms, in-sentence MPs are mainly used to make pauses, while sentence-final MPs are commonly used to express tone.[272] MPs can also be classified according to syllables and can be divided into monosyllabic intonation words: 啊 (a), 吧 (ba), 呢 (ne), 吗 (ma), 了 (le), etc., and multisyllabic intonation words: 罢了 (ba le), 而已 (er yi), 来着 (lai zhe), 的话 (de hua), etc. Some researchers have also classified MPs into typical MPs such as的 (de), 了 (le), 呢 (ne), 吗 (ma), 吧 (ba), 啊 (a), and other atypical MPs. The so-called typical MPs are those MPs with a high frequency of use, expressing a stronger tone of the speaker, while the so-called atypical MPs are those MPs with a low frequency of use, expressing a weaker tone.[273]

[272] SHEN 2016: 139.; HUANG – LIAO 2002: 45.
[273] QI 2002: 141.

For example, a typical MP is 啊 (a):

她 是 我 姐姐 啊。

Ta shi wo jiejie A。

3sg is my sister Ø

She is my sister Ø.

And an atypical MP is 罢了 (bale):

他 不过是 想 帮 你 罢了。

Ta buguoshi xiang bang. ni BALE。

3sg just want help 2sg Ø

He's just trying to help you Ø.

Huang – Liao classified MPs into the following four categories according to the tone they can express: exclamative MPs, interrogative MPs, imperative MPs, and declarative MPs.[274]

1. *MP(s) which can express exclamative tone*: 啊 (a)

Example:

天气 真 好 啊！

Tianqi zhen hao A！

Weather really good Ø

What a nice weather Ø!

2. *MPs which can express interrogative tone*: 吗/么 (ma/me), 呢 (ne), 吧 (ba), 啊 (a)

[274] HUANG – LIAO 2002: 45.

Example:

你　去过　北京　吗？

2sg quguo Beijing MA？

You have been Beijing Ø

Have you ever been to Beijing Ø?

3. *MPs which can express imperative tone*: **吧** (ba), **了** (le), **啊** (a)

Example:

别　**笑**　**了**。

Bie xiao LE。

Don't laugh Ø

Stop laughing Ø.

4. *MPs which can express declarative tone*: **的** (de),**了** (le), **吧** (ba), **呢** (ne), **啊** (a), **着**(zhe), **嘛** (ma), 呗 (bei), 罢了/**而已** (ba le/er yi), **也**罢 (ye ba), **也好** (ye hao), **啦** (la), 嘞 (lei), 喽 (lou), **着呢** (zhe ne)

Example:

我　告诉　**你　啊**。

Wo gaosu ni A。

1sg tell 2sg Ø

Let me tell you something Ø.

Among these classifications of MPs, I will choose Huang – Liao's to carry out my analyses in this study to facilitate the analysis of the functions of MPs. Both English and Chinese sentences can be classified into four sentence types, namely declarative sentences, exclamative sentences, interrogative sentences, and imperative sentences. Huang – Liao's

classification is mainly based on these traditional grammatical terms and can serve as a solid basis for throwing light on the translation strategies adopted. After this short general overview, I will demonstrate the translation problems of MPs by investigating 啊 (a), which can express all the four kinds of tone mentioned above. In the next sections I will systematically present all the derived forms of 啊 (a)[275] that appear in my corpus of Chinese Xiqu.

II.1.2. Functions of MPs 啊 (a)

啊 (a) is one of the most commonly used MPs; it can be used in or at the end of declarative, interrogative, exclamative, and imperative sentences, and is usually used at the end.

As a Sentence Final MP, 啊 (a) mainly has the following functions.

II.1.2.1. Some of the main functions of 啊 (a)

It functions as a kind of modal particle that can express the emotions of speakers, where the specific feelings depend on the content of the utterance and the language environment.[276]

For example,

她 是 你 姐姐 啊！

Ta shi ni jiejie A！

3sg is 2sg sister Ø

She is your sister Ø!

[275] Many derivations can be found in the common typical MPs, usually based on phonetic changes, but also resulting from different writing habits (QI 2002: 141.). Here I take 啊 (a) as an example. According to Qi, 啊 (a) can be derived in the following form: 啊 (a)-- 呵 (he), 呀 (ya), 哇 (wa), 哈 (ha), 哟 (you), 唉 (ai), 哪 (na), 咄 (duo), 哦 (o), 噢 (o), 呕 (ou), 那 (na), 阿 (a), 哑 (ya)…

[276] HU 1987: 86.

Scene 1, a little boy is shouting at a girl, his mother is angry with the little boy, tells him the girl is his sister, and asks him do not do that. In this scene, the specific emotion of 啊 (a) is anger.

Scene 2, a boy falls in love with a girl, and he is surprised to find that the girl is his best friend's sister. In this scene, the specific emotion of 啊 (a) is surprise.

It can express the attitude and feelings of the speaker, and it expresses reminders and warnings in declarative and imperative sentences.[277]

For example, in imperative sentences,

多 喝 水 啊。

Duo he shui A。

More drink water Ø

Drink more water Ø.

In this example, 啊 (a) indicates the speaker is reminding the listener.

And it also can help to express the special tone of speaker.[278]

For example,

这 垃圾 不是 你 扔的 啊？

Zhe laji bushi ni rengde A？

This trash not 2sg throw Ø

You didn't throw this garbage away Ø?

Here 啊 (a) expresses a sceptical tone of the speaker.

[277] ZHU 1982: 207-238.
[278] HU 1995: 376.

For the modal particle 啊 (a), Huang – Liao believed that it is not only capable of adding tone, but also of relaxing the tone and adding emotion, and narrowing the distance between the speaker and the listener.[279]

For example,

我　管　不了　哇。

Wo　guan　buliao　A。

1sg　manage　can't　Ø

I can't manage it Ø.

哇 (wa) is the derivative of 啊 (a), so let us treat WA as 啊 (a) directly. If the MP 啊 (a) is not used at the end, the tone will be too blunt; without 啊 (a) it seems the speaker is angry with the listener, but with 啊 (a) the tone of the speaker is more moderate, and the distance between them is also narrowed.

Shao Jingmin believed that the role of the MP 啊 (a) in the genuine questions of interrogative sentences is not only to "relax the tone", but also to assume the dual functions of "surprise" and "ask for answers".[280]

He gave an example,

你 是 李　部长　啊？

Ni　shi　Li　buzhang　A？

2sg　is　Li　minister　Ø

Are you Minister Li Ø?

He explained that due to the use of 啊 (a), the level of suspicion is obviously reduced, and the tone appears gentle, but it adds an element of surprise. The sentence is equivalent to "You're Minister Lee, huh? I can't

[279] HUANG – LIAO 2002: 46.
[280] SHAO 2012: 601.

believe I didn't think of that." And the speaker also expects the listener to answer.

II.1.2.2. Further research on the functions of 啊 (a)

Some scholars have also systematically classified the functions of the MP 啊 (a). For example, Zhao Yuanren systematically listed ten meanings and functions of 啊 (a): 1. to begin a question; 2. to ask for confirmation; 3. to call out and tell; 4. to command; 5. to exclaim; 6. to state impatiently; 7. to remind; 8. to warn; 9. as a pause to give the listener time; 10. to enumerate.[281]

Lv Shuxiang divided the functions of 啊 (a) into six categories: 1. used at the end of a declarative sentence as an explanation or reminder; 2. used at the end of an imperative sentence to express a requesting, urging, commanding or warning tone, etc.; 3. used at the end of an exclamative sentence, strengthening the exclamatory tone; 4. used at the end of an interrogative sentence, to express the requiring tone; 5. used in the sentence to show a pause in speech; 6. used to indicate a long process after a repeated verb.[282]

Zhang Xiaofeng also analyzed the functions of the MP 啊 (a) in four different sentence types from the perspective of verbal communication: in declarative sentences, it is used to emphasize and identify important information, to remind, to affirm, and to express exclamation, and it helps the listener to grasp and understand the important information that the speaker wants to convey accurately and efficiently. In interrogative sentences, the basic function is to "affirm", to direct the listener's attention to a fact, to remind, to urge. In imperative sentences, it is used to urge, to remind, to dissuade (i.e. forbid and remind, to soften the tone). In

[281] ZHAO 1968: 803-806.
[282] LV 1980: 42-43.

exclamatory sentences, its function is to express emotion, to emphasize, to affirm, or to exclaim.[283]

Zhou Jiayun concluded that in declarative sentences, 啊 (a) can be understood as 'counter-expectation', while sometimes it can convey information and soften the tone. In imperative sentences, 啊 (a) is used to command and to show the speaker's surprise. In interrogative sentences, 啊 (a) expresses a 'counter-expectation' on the part of the speaker and softens the tone, conveys a strong inquisitive mood, indicates surprise on the part of the speaker, and strengthens the tone when seeking confirmation. In exclamative sentences, 啊 (a) shows a strong emotion of surprise and tries to attract attention.[284]

As we can see, 啊 (a) has a very rich system of expressing tone and there is a vast literature on its function. However, there is very little research which focuses on the translational problems of啊 (a). After reviewing the research which has been done on this topic, in the next section, I will analyse and extend the proposals on how to handle the translation of 啊 (a) into English.

II.2. Translation Problems of MPs

Chinese has MPs, while in English, there is no such separate group of MPs, which creates problems for translators in general. In particular, due to the functions of these MPs in Chinese, significant problems emerge during the English translation of cultural texts, because one-to-one matches cannot be found in English, although the functions of MPs should be present in the translation.

There are only a few studies on how to translate MPs. Yang Qi discussed how to translate MPs in ancient Chinese into English, and

[283] ZHANG 2005
[284] ZHOU 2018

analyzed various solutions which could be adopted. For example, 夫 (fu) does not need to be translated when it is located at the beginning of the sentence. 其 (qi) can be translated as "can" or "perhaps".[285]

Xu Yushu tried to use the strategies of domestication[286] to analyse the English translation of Chinese MPs. She came up with two strategies to adopt when translating MPs; firstly, omission, which means ignoring the MP in translation, for example, "一起走喽！", "喽" (lou) is an MP in this sentence; if the "lou" is omitted, the tone and meaning will not be changed, so it does not need to be translated, so the translation can be "Let's go!"; secondly, expressing the tone of MPs by using tense, sentence patterns or by adding words.[287]

Both Tang Qingye – Li Dongyang[288] and Shen Jie[289] took the drama Thunderstorm as a corpus, and explored the English translations of the expressions吧 (ba), 呢 (ne), 啊 (a), 呀 (ya) and 啦 (la), and the English translation methods used for呢 (ne) and 吗 (ma). Tang – Li believed that in addition to being translated into various tones, most of these MPs in Chinese are also represented by modals, which illustrates the close relationship between the tone system and the modal system in the Chinese language system. Shen thought that when translating MPs into English, it is necessary to consider the true pragmatic function of the sentence according to the context and character relationships, and then choose to use different English translation strategies, such as using intonational adverbs, exclamations, using

---

[285] YANG 2000

[286] Domestication is an ethnocentric reduction of the foreign text to target-language cultural values (VENUTI 2008: 15.), which entails translating in a transparent, fluent, 'invisible' style in order to minimize the foreignness of the TT, which may involve a loss of information from the source text. (MUNDAY 2008: 144.)

[287] XU 2006

[288] TANG – LI 2007

[289] SHEN 2016

addition and adaptation according to the context of the dialog, and using different sentence patterns to match intonation, etc.

Liang Wen[290] and Luo Ye[291] studied the strategies used for the English translation of sentence-final MPs in the discourse of Lin Daiyu and Wang Xifeng in The Dream of the Red Chamber (Hong Lou Meng). They concluded that in the process of translating characters' discourse, it is important for translators to consider power and equivalence relationships.

Wang Xiaowei[292] and Yang Yaomei[293] used two kinds of English translation versions of the drama Teahouse to contrast the English translation strategies used for the modern Chinese sentence-final MPs 吗 (ma), 呢 (ne), 吧 (ba), and 啊 (a). Yang came up with various strategies to translate the MP 啊 (a), which included the following: maintaining consistency of form/tone type; using modal words or adverbs in English, or adding exclamations; using fixed phrases or sentence patterns in English; changing sentence patterns; tone compensation.

An unknown author[294] found that omission, explicitation, and linguistic amplification are the three strategies used for translating MPs. He selected three Chinese films as a corpus to analyse the applicability of these strategies. In my paper, I will use these three strategies to test whether they are also appropriate for translating MPs in a Chinese Xiqu text.

As has been demonstrated, although there are some precedents for the study of these Chinese MPs, there is still very little research on the translation of the MP 啊 (a), which is indeed one of the most commonly used MPs. At the same time, there is also very little research which focuses

---

[290] LIANG 2011
[291] LUO 2016
[292] WANG 2015
[293] YANG 2019
[294] UNKNOWN 2021

on the translation problems of Chinese Xiqu generally, and more particularly the translation of Chinese MPs in opera texts. Chinese Xiqu texts include many dialogs performed on stage; they are, therefore, in some sense oral dialogs, and include many MPs. To improve the translation of opera texts, it is worth researching how to translate MPs in cultural texts, including opera texts in particular.

III. Corpus, Methodology and Guiding theory

In this paper, Chinese Xiqu texts are chosen as the corpus. The reason I chose Chinese Xiqu texts as my corpus is not only because there is almost no research on the translation of MPs in Chinese Xiqu, but also because Chinese Xiqu is a rich corpus including plenty of MPs. In Chinese Xiqu texts, there are many dialogs, and the most frequent use of MPs is generally in dialogs. These dialogs in Chinese Xiqu express many emotions and attitudes that can be indicated by MPs. What is more, there is a vast number of corpuses of already translated texts; Silang Visits His Mother is one of them, so it is an independent source text which can be analyzed directly, and I will take this opera text as my corpus in this paper.

The story of this opera takes place during the Northern Song Dynasty in China (960-1127 AD). In the battle of Golden Sands Beach, the Yang family had suffered heavy casualties and Yang Yanhui (Yang Silang), the fourth son of the Yang family, was captured by the enemy Liao, and later married to the Liao princess Tiejing. Fifteen years later, the Liao general Xiao Tianzuo carried out a large military operation near the border, and Yang Yanhui's mother came to the border from the other side. Silang wanted to visit his mother because he missed her, and his wife, Princess Tiejing, helped Silang steal the arrow of command to cross the border to visit his mother. The Empress Dowager Xiao discovered Silang's absence and, after he returned to Liao, Xiao wanted him to be beheaded. Princess

Tiejing begged her mother to save her husband's life and Silang was finally forgiven.

This paper uses the comparative analysis method. In accordance with this method, it analyses whether the presence or absence of the MP 啊 (a) affects the tone of the sentences, explores whether the meaning or function of the MP 啊 (a) is presented in the translation, and compares the difference in tone between the English translation and the original text of the corpus, so as to offer reasonable translation strategies.

The research is conducted on the basis of the functional equivalence theory. Functional equivalence is based on what Nida calls 'the principle of equivalent effect', where 'the relationship between receptor and message should be substantially the same as that which existed between the original receptors and the message'.[295] To see whether the translation meets the requirements of functional equivalence or not, this paper will analyse the translation of the MP 啊 (a) from two perspectives; firstly, to examine whether the form and tone of the translated texts which include the MP 啊 (a) are consistent with the original texts, and secondly, to examine whether the function of the MP 啊 (a) is reflected in the translated texts.

IV. Data analysis and discussion of translation strategies

In Silang Visits His Mother, a total of 93 sentences using the MP 啊 (a) were found. The examples were divided into four groups, namely declarative sentences, interrogative sentences, imperative sentences, and exclamative sentences. Among the 93 sentences with the MP 啊 (a), there are 25 declarative sentences, 21 interrogative sentences, 5 imperative sentences, and 42 exclamative sentences, which account for 27%, 23%, 5%, and 45% of the occurrences, respectively. As for the strategies which the

[295] NIDA 1964: 159.

translator used, in the declarative sentences, 20 examples were translated with omission, 2 with explicitation, and 3 with linguistic amplification, which account for 80%, 8%, and 12%, respectively. In the interrogative sentences, 12 examples were translated with omission, 7 with explicitation, and 2 with linguistic amplification. In the imperative sentences, there are 4 sentences translated with omission and 1 with linguistic amplification, while all the exclamative sentences, except for the two examples that used explicitation, used omission (See Table 1 for details).

Table 1: Sentences of the analysed data

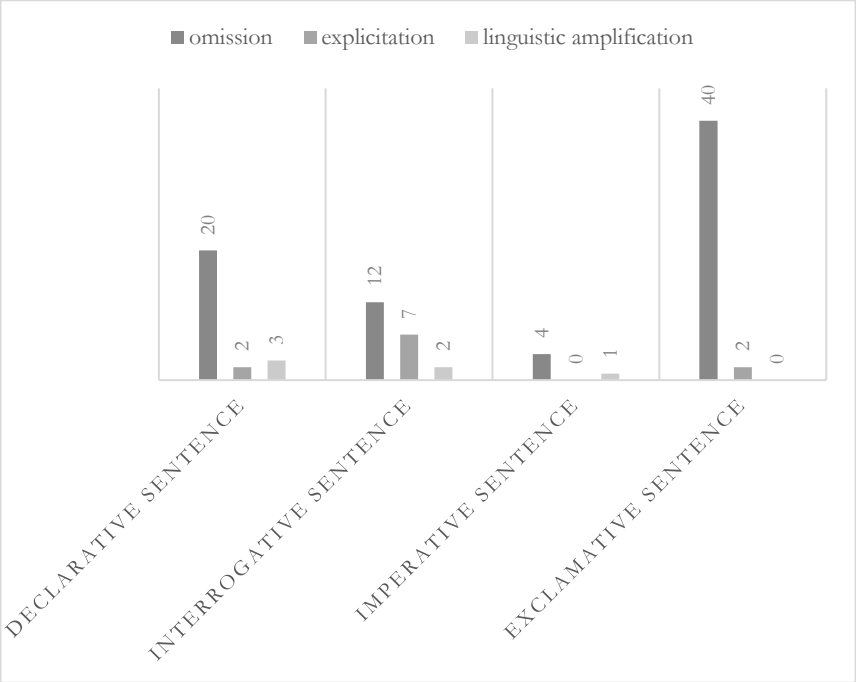

As we can see, omission is the most commonly used strategy in translating Chinese Xiqu texts with the MP 啊 (a), especially in exclamative sentences. However, it is worth analysing and exploring how effective the translations are, whether the equivalence is achieved and whether the tone of the original text is translated.

IV.1. Declarative sentences

IV.1.1. Omission

ST: 我 给 您 出 个 主意 啊。

Pinyin: wo gei nin chu ge zhuyi A。

WT: 1sg give 2sg present CL idea Ø

M: I will give you an idea Ø.

TT: I have an idea for you.

My solution: I have an idea for you, listen. / Ah! I have an idea for you.

In this example, the speaker uses 啊 (a) to emphasize that he will give the listener an idea, and wishes to attract the listener's attention. The function of 啊 (a) here is to remind, or to call for attention. The TT does not fit the function of the original; it gives the meaning of ST but does not express the emotion and tone of the speaker. I think it is better to add the word "listen" at the end, to express the meaning of 啊 (a), i.e. to emphasize that the following words will be important, and thus to catch the listener's attention. "Ah/Oh" can also be added at the beginning to realize the function of catching attention. Therefore, linguistic amplification will be the better strategy here.

IV.1.2. Linguistic amplification

ST: 是 得 拦着点 啊。

Pinyin: shi dei lanzhedian A。

WT: be must stop a bit Ø

M: We will stop you Ø.

TT: We will certainly help you.

This example is about the situation that the Princess pretends to kill herself, and wants the two Royal Uncles (her two elder brothers) to

cooperate and stop her; it is at this point that the two Royal Uncles utter this sentence. The meaning of this sentence is "we will stop you", and the speakers use 啊 (a) to express emphatically their strong agreement with the Princess. Linguistic amplification involves adding certain linguistic elements such as adverbs, clausal phrases, interjections, and so on. Here, the linguistic amplification is used in TT by adding an adverb "certainly" to create an emphasis. This conveys the tone of agreement of the speaker very well. If the context is not enriched, and the sentence is only translated as "We will help you", it will lose the attitudinal aspect, and readers or audiences will not realize the emotion of the speaker.

IV.1.3. Explicitation

ST: 一言 难 尽 呐。

Pinyin: yiyan nan jin A。

WT: one word difficult finish Ø

M: I can't express my experience in few words Ø.

TT: It is a long story.

In this example, the translator turns the negative sentence (ST) into a positive one (TT) with the strategy of explicitation. The function of the MP 啊 (a) in the original text is to soften the tone and convey the helpless tone of the speaker, similar to a sigh. The pragmatic meaning of the ST is that the experience of the speaker is too long a story to tell; therefore, it is appropriate to use explicitation here because it can give the real meaning of the speaker's words, and at the same time, the tone is as mild as the ST, and not too blunt. If the omission strategy is used here to present the translation as "It is hard to explain in a word" this will also be an acceptable result, but not as good as the first version, because it would need to be compensated by intonation when speaking, otherwise it may lose the attitude of

helplessness. With the strategy of explicitation, the translation is more linguistically appropriate and as concise as the ST.

IV.2. Interrogative sentences

IV.2.1. Declarative question

IV.2.1.1. Omission

ST: 当初 盗 令 啊？

Pinyin: dang chu dang ling A？

WT: initially steal command Ø

M: You are talking about stealing the arrow of command Ø?

TT: stealing the arrow of command?

This example is an interrogative sentence in declarative form. 啊 (a) gives a rhetorical tone. The omission can be used to place the "declarative sentence form + interrogative tone" for literal translation, because the declarative sentence with the questioning tone already expresses a strong tone – in other words, although the MP is omitted in the translation, the tone of the sentences is complemented. There is also another strategy which could be used to translate this sentence, i.e. linguistic amplification, which can make the tone clearer: "You are talking about stealing the arrow of command, aren't you?" or "You mean stealing the arrow of command, right?". Postposing "aren't you?" emphasizes the attitude of waiting for the hearer's answer.

IV.2.2. Genuine question

IV.2.2.1. Omission

ST: 你 倒 是 杨 什么 呀？

Pinyin: ni dao shi Yang shenme A？

WT: 2sg finally be Yang what Ø

M: What's your name? Yang what Ø?

TT: Yang who?

My solution: Yang who? Please let me know!

In this example, the speaker is eager to know the answer, so she emphasizes her eager tone with 啊 (a) in ST. What's more, this sentence is what the princess says to her husband; in ancient China, the status of women is inferior to their husbands, and the MP 啊 (a) here also makes the tone of the Princess more moderate. TT gives a very short translation, which does not convey the mild tone of 啊 (a). Therefore, I think if I use linguistic amplification, by adding "please let me know!" at the end, the eager and mild tone can be conveyed more effectively. Here, the reason I use "let me know" but not "tell me", is the fact, that an imperative sentence beginning with "let" generally expresses a suggestion. It will be gentler and more polite than an imperative sentence beginning with "do". So, in this example, if only the translation "Yang who?" is given, the hierarchical aspect will be lost.

ST: 您 耍的 哪门子 巧腔 啊？

Pinyin: nin shuade namenzi qiaoqiang A？

WT: 2sg play what clever accent Ø

M: What tricks are you playing Ø?

TT: What are you doing here?

My solution: Oh come on! What are you doing here?

Here is a sentence in which the Royal Uncle speaks to the Princess. The speaker utters this sentence to blame the listener not to do useless things which cannot help her husband, but to do something useful instead. The literal meaning of ST is "what tricks are you playing?", but it actually means "what are you doing here?", so the TT gives a manifest meaning which is implicit in the ST. And the use of 啊 (a) in ST highlights the querying tone, with some blame. A wh-question type interrogative sentence is effective

enough to express the meaning and tone of the ST, although a better effect can be achieved through the compensation of intonation. This sentence can also be translated with linguistic amplification as "Oh come on! What are you doing here?", which will better convey the blaming, questioning tone of the speaker.

IV.2.2.2. Linguistic amplification

ST: 怎么样 啊？

Pinyin: zenmeyang A？

WT: how Ø

M: What will happen Ø?

TT: Then what?

This is a genuine question in a dialogue between the couple. Silang, the consort, is asking what will happen if the Princess breaks her oath. Although the position of Silang as a husband is superior to that of the Princess, I can feel from the opera text that Silang loves his wife very much, so he always speaks to the Princess with a mild tone. The function of 啊 (a) here in the original text is to emphasize the eager tone of the speaker and to soften the tone at the same time. It conveys a gentle questioning tone and emphasizes that the speaker is waiting for the answer. By adding "Then…" in the TT, the translator wants to express that the speaker is waiting for the answer, which makes the TT functionally equivalent to the ST. If I only translate this sentence as "What?", the attitudinal aspect will be lost.

IV.2.3. Rhetorical question

IV.2.3.1. Omission

ST: 还要 叫 咱家 盟誓 啊？

Pinyin: haiyao jiao zanjia mengshi A？

WT: still want let 1sg swear Ø

M: You want me to make a swear Ø?

TT: You want me swear it?

My solution: (You want me to swear to it?) Seriously?

Here, the speaker uses 啊 (a) to emphasize her surprise, to express that it is unbelievable that her own husband wants her to swear to something. The TT is a declarative-form question, which is usually used in informal conversations to express the surprise and rhetorical tone of the speaker. As TT can convey the tone of the speaker, omission is an appropriate strategy here. There are also some other ways to translate this sentence, such as linguistic amplification: "You want me to swear to something? How unexpected!", or simply "Seriously?", the "make me swear" has already been mentioned above, so the rhetorical question "you want me to swear to it?" can be omitted. These two kinds of translations can also express the surprised tone of the speaker.

IV.2.3.2. Explicitation

ST: 您 二位 谁跟谁 啊？

Pinyin: nin erwei sheigenshei A？

WT: 2sg two who and who Ø

M: You two have a close relationship Ø.

TT: You are her daughter.

The context for this sentence is that Princess Tiejing is afraid that the Empress Dowager Xiao (the Princess's mother) is still angry with her, so the

two Royal Uncles say these words to reassure the Princess - they do not think the Princess needs to worry. The 啊 (a) in ST has the function of easing the tone, it reflects the two Royal Uncles' convinced attitude towards what they say and expresses a tone of consolation, because they know the Princess and her mother have a close relationship. The translator changes the rhetorical question (ST) to the declarative sentence (TT) with the explicitation strategy, revealing the real meaning of ST. If the explicitation strategy is not used, a direct translation of the original sentence into a rhetorical question would fail to convey the comforting tone of the speaker.

IV.3. Exclamative sentence

IV.3.1. Omission

ST: 你 瞧瞧 这 小公母俩 哭得 多 可怜 呐！

Pinyin: ni qiaoqiao zhe xiaogongmulia kude duo kelian A！

WT: 2sg see this couple cry so pathetic Ø

M: How pathetic this couple cried Ø!

TT: How pathetic this couple are!

Here, the speaker uses an MP to emphasize the exclamatory tone and expresses that he feels sad and sympathizes with the young couple. Although the translator omits the MP in TT, he gives an exclamatory sentence pattern in translation. Therefore, I can also feel the exclamatory tone and the sympathy of the speaker in TT. Thus, omission is an appropriate strategy here. But if I add an "Oh" or "Ah" at the beginning or the end, the translation will be more equivalent. Because "Oh/Ah" conforms to English speaking habits, and at the same time, the tone of emphasis is more prominent.

IV.3.2. Explicitation

ST: 蒂根儿 就 蒙事 啊！

Pinyin: digenr jiu mengshi A！

WT: at all that nothing Ø

M: There is nothing wrong at all Ø!

TT: It was just a hoax!

For this example, the translator uses explicitation to change the negative sentence (ST) to a positive one, and啊 (a) is used to express that there is definitely nothing wrong at all, and to convey a relaxed and happy tone. TT uses another way to convey the same meaning of the ST, i.e. that the Empress Dowager Xiao is just joking with them. One can easily feel the relaxed tone through this positive sentence. If the omission strategy is used, the translation would be "There is nothing wrong at all!", and the relaxed and happy tone could not be felt, and the attitudinal aspect of MP 啊 (a) would be lost, so omission here is not appropriate.

IV.4. Imperative sentence

IV.4.1. Explicitation

ST: 您 倒是 快点 说 啊！

Pinyin: nin daoshi kuaidian shuo A！

WT: 2sg but quickly say Ø

M: Say it quickly Ø!

TT: Tell me quickly!

My solution: Please let me know quickly!

In this scene, the Eldest Royal Uncle comes up with an idea to help and save the Consort's life, and Princess Tiejing is eager to know the idea. The function of 啊 (a) in the original text is to urge the listener to reveal his

thoughts. The Princess uses啊 (a) to express her anxiety and emphasizes that she urgently needs the Eldest Royal Uncle to carry out her instructions (to tell her about the idea). Another pragmatic function of 啊 (a) here is that啊 (a) in the imperative sentence will bring a sense of intimacy, thereby narrowing the psychological distance from the listener, and the tone of the sentence will be milder. The status of the Princess is slightly inferior to that of her elder brother, so her tone should be mild to reflect the cultural aspect. Here, the translation used explicitation to change the focus first to second person singular; from you to me. This will make the tone more moderate, but still not mild enough. If I translate this sentence as "Please let me know quickly!", this will be more appropriate, because an imperative sentence beginning with "let" generally expresses a suggestion. It will be more gentle and more polite than an imperative sentence beginning with "do". So by explicitation, the translation is on the one hand, in line with the urging tone of the original text, and on the other, it also makes the tone milder, and thus fits the two functions of ST's 啊 (a).

ST: 驸马爷 只 可 一 赦, 不可 一 斩 哪！

Pinyin: fumaye zhi ke yi she, buke yi zhan A！

WT: Prince Consort only can one. forgive cannot one kill Ø

M: Forgive the Prince Consort, don't kill him Ø!

TT: He should be forgiven, instead of being killed.

This is a sentence that the Royal Uncle speaks to his mother, the Empress Dowager Xiao. Consequently, it is an example in which the speaker is regarded as inferior to the listener. The speaker uses 啊 (a) to make his tone milder. However, English does not have the MP, so for the translation, if it is translated directly without the MP, the sentence will be felt as a command, which would be rude from a subordinate. Therefore, the

translator expresses this sentence in a suggested tone by changing the "only can" to "should", which makes the sentence milder and makes the tone more polite. If this sentence is translated literally, the hierarchy aspect will be lost.

V. Conclusion

This paper was motivated by the observation that the many MPs in Chinese which are not present in English requires creating a method for solving the structural imbalance in translation. The highest principle of translation is to express the meaning and the emotional state of the source text. This paper analyzed the translation problem and the linguistic strategies regarding the 1-null phenomenon based on the Chinese MPs in one Chinese Xiqu text. For the Chinese MPs, there is no exact way to translate them, but on the basis of this research, when people translate MPs, firstly, the Chinese sentence with MPs should be interpreted, and secondly, the translator should attempt to find a solution on the lexical level in English, and if not, find an applicable strategy. In this study, the author has verified three strategies that can be used to solve the translation problem of sentences with MPs, and which can also be used to meet the requirements of functional equivalence, namely omission, linguistic amplification and explicitation.

When deciding which of these three strategies to use, the analysis in the paper leads to the following conclusions: the strategy of omission is usually used in cases of exclamative sentences and declarative interrogative sentences. The characteristic of these two kinds of cases is that exclamative sentences which are translated by "How" and "What a/an", and declarative sentences with the questioning tone already express a strong tone, thus, although the MP is omitted in the translation, the tone of the sentences is complemented. If the function of 啊 (a) in the original text is to emphasize or highlight the tone, it is often used in translation with linguistic amplification. If, however, the function of 啊 (a) is to make the tone more

moderate, or when the speaker is in a position of inferiority to the listener, the explicitation strategy is usually used.

Overall, the findings of this paper highlight the importance of translating MPs and present strategies to adopt when doing Chinese-English translations. It contributes to the improvement of the translation of Chinese Xiqu, so that cultural exchange can be promoted.

Bibliography

Forthcoming 2021. Translating the Chinese Modal Particle 啊 (a). In: *Athens Journal of Humanities & Arts (AJHA)*. 2021/4079. URL: https://www.readkong.com/page/translating-the-chinese-modal-particle-a-academic-5573348 (Accessed 22 November 2022)

GUNLOGSON Christine 2002. Declarative questions. *Semantics and linguistic theory* 12. 124-143.

HU Mingyang 1987. *北京话的语气助词和叹词 [Modal auxiliaries and exclamations in Beijing dialect]*. Beijing. The Commercial Press.

HU Yushu 1995. *现代汉语(重订本) [Modern Chinese]*. Shanghai. Shanghai Educational Publishing House.

HUANG Boran& LIAO Xudong 2002. *现代汉语 [Modern Chinese (3rd ed.)]*. Beijing. Higher Education Press.

LEE-WONG Suay Moey 1998. Face support–Chinese particles as mitigators: A study of ba/a/ya and ne. *Pragmatics*. 8(3). 387–404.

LIANG Wen 2011. *《红楼梦》林黛玉话语中句末语气助词的英译研究 [On the English Translation of Sentence-final Particles in Lin Dai-yu's Utterances in Hong Lou Meng]*. Guangxi. Guangxi University for Nationalities.

LUO Ye 2016. *浅析王熙凤话语中句末语气助词的英译研究 [Research on the English Translation of Sentence-final Particles in Wang Xifeng's Utterances]*. Huangshi. Hubei Normal University.

LV Shuxiang 1980. *现代汉语八百词(增订本) [Eight Hundred Words in Modern Chinese (extended edition)]*. Beijing. The Commercial Press.

MUNDAY Jeremy 2008. *Introducing translation studies: Theories and applications*. London and New York. Routledge.

NIDA Eugene 1964. *Toward a Science of Translating*, Leiden. E. J. Brill.

NIU Yunmin 2015. 汉语句类划分标准问题分析 [Analysis on the Standards of Chinese Sentence Classification]. *Modern Chinese* 2. 57-59.

QI Huyang 2002. 论现代汉语语气系统的建立 [On the Establishment of the Modal Particle System of Modern Chinese]. *Chinese Language Learning* 2. 1-12.

QI Huyang 2002. 情态语气范畴中语气词的功能分析 [Functional Analysis of Modal Particles in the Category of Modal Particles]. *Journal of School of Chinese Language and Culture Nanjing Normal University* 3. 141-152.

SHAO Jingmin 2012. 论语气词"啊"在疑问句中的作用暨方法论的反思 [The Function of Modal Particle "A(啊)" in Interrogative Sentences and the Introspection of Relevant Methodology]. *Linguistic Sciences* 11(6). 596-603.

SHEN Jie 2016. 汉语句末语气词的使用及其英译 [The Use of Modal Particles at the End of Chinese Sentences and Their English Translation]. *Journal of Qiqihar University (Philosophy & Social Science Edition)* 10. 139-141.

SHEN Jie 2016. 汉语句末语气助词"呢"的译法研究——以《雷雨》为例 [On the Translation of Chinese Ending Modal Particle "Ne" in Thunderstorm]. *Journal of Nanjing University of Science and Technology (Social Science Edition)* 29(3). 82-86.

SHEN Jie 2016. “吗”问句英译探索——以《雷雨》为例 [On the Translation of Chinese Ending Modal Particle “Ma” in interrogative sentences in Thunderstorm]. *Journal of Heilongjiang College of Education* 35(11). 118-120.

SUN Ping 2012. *English Translation Series of a Hundred Peking Opera Classics: Silang Visits His Mother*. Beijing. China Renmin University Press.

TANG Qingye – LI Dongyang 2007. 汉英语气系统对比分析与翻译 [A Contrastive Study of Mood between Chinese and English and its Translation]. *Shanghai Journal of Translators* 3. 69-73.

VENUTI Lawrence 1995/2008. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York. Routledge.

WANG Xiaowei 2015. *现代汉语句末语气词“吗”、“呢”、“吧”的英语翻译研究——以《茶馆》为例 [On the English Translation of Modal Particles “Ma”, “Ne” and “Ba” in Modern Chinese—Taking Teahouse as an Example]*. Huaibei. Huaibei Normal University.

XU Yushu 2006. 用归化策略来英译汉语语气词 [On Translation of Chinese Modal Particle into English Through Domestication]. *Changchun University of Science and Technology (Vocational education edition)* 3. 97-99.

YANG Qi 2000. 谈古汉语中语气词的英译 [The English Translation of Modal Particles in ancient Chinese]. *Journal of Huangshan College* 3. 91-93.

YANG Yaomei 2019. *《茶馆》英译本中语气词“啊”的翻译初探 [A Preliminary Study on the Translation of Modal Particle “啊” in the English Versions of Teahouse]*. Nanning. Guangxi University.

ZHANG Jiadong 2021. 试论梅兰芳剧团赴美公演事件中的京剧舞台翻译策略 [On Stage Translation Strategies of Peking Opera in Mei Lanfang's Performance in the United States]. *Shanghai Journal of Translators* 1. 54-59.

ZHANG Xiaofeng 2005. 语气词"啊"的言语交际功能 [Human relations function of particle word "a(啊)"]. *Chinese Cultural Studies* 7. 43-59.

ZHAO Yuanren 1968. *汉语口语语法 [A Grammar of Spoken Chinese]*. Beijing. The Commercial Press.

ZHOU Jiayun 2018. *Function and Meaning of Modal Particle A (啊)*. Leiden. Leiden University.

ZHU Dexi 1982. *语法讲义 [Chinese Grammar]*. Beijing. The Commercial Press.

Abbreviations and Symbols Used in English Glosses

1sg: first person, singular
2sg: second person, singular
3sg: third person, singular
CL: classifier
le-ASP: perfective aspect marker
S: speaker
SFP: sentence-final particle
zai-ASP: progressive aspect marker
P: Possessive
Pre: preposition
ST: source text
Pinyin: Chinese Pinyin
WT: word by word translation
M: meaning of the sentence
TT: target text (English translation in the corpus)

KEY/ISSUE

THE SOCIO-ECONOMIC HISTORICAL BACKGROUND OF JOKER (2019)

The Representation of Neoliberal Turn in US History in the Movie

VEYSEL CAN KARAKAŞ

I. Introduction

1981, the year of Arthur Fleck's story reflected in Joker (2019), is one of the turning points in the US regarding social and economic history, also known as the „neoliberal" turn. As many social scientists claim, neoliberalism in the US, as a profound practical matter, was implemented after the election of Ronald Reagan as president in 1981.[296]

Although the meaning of neoliberalism alters in different contexts, there are certain consequences almost all neoliberal systems cause, such as: precarious employment, reduction of social services and unfair distribution of income between poor and rich which are all represented in Joker (2019). Joker is one of the best evil characters not only in the universe of comics, but also in cinema, where he owes his reputation to his mental illness and his relentlessness. Unlike two other sensational Batman movies including the character of Joker, directed by Tim Burton - *Batman* (1989) - and by Christopher Nolan - *The Dark Knight* (2008) - Joker (2019) is not confined only to the psychological narrative of the character. Apart from his mental illness, the transformation of Arthur Fleck into Joker is also a social phenomenon, including social exclusion which makes him a more aggressive, precarious employee at his work making him vulnerable and cutbacks of the social services which excludes him from the social and healthcare system that eventually results in his mental collapse since he

[296] HARVEY 2007: 26.; CERNY 2008: 1-46.; DUMÉNIL – LÉVY 2004: 212.

cannot afford to buy his medication. Unless such facts are taken into account, the analysis of the movie is bound to bear shortcomings.

The main research question of this study is whether Arthur Fleck's transformation into Joker can be explained only in psychological terms or is it – at the same time – constructed socially as well? Furthermore, linked to the previous question, what does the story of transformation of an ordinary person into a „serial killer" tell us in the context of the year of the time and space (1981 and in USA)? The research questions of this study are answered by the neoliberalism theory of David Harvey and the „longue durée" conception proposed by the Annales Historical school.

II. Conceptual Frame of the Analysis

The first key concept of the analysis is neoliberalism. Neoliberalism is a huge topic, to which many books have been dedicated. However, it is possible to discuss certain faces of the neoliberal turn in US history throughout the movie of Joker (2019). For this reason, it is really important to specify what kind of definition of the concept this analysis is based on. The analysis refers David Harvey's neoliberalism definition. In his work titled *A Brief History of Neoliberalism*, he defines the concept of neoliberalism as: „*a political project to re-establish the conditions for capital accumulation and to restore the power of economic elites*".[297] As it is quite clear, Harvey's definition, above all, belongs to political economy category which takes class struggle in its center. According to Harvey, neoliberalism, first and foremost, is the name of a strategy of economic elites against the interests of lower classes.[298] The aim of this strategy was taking back what had been lost during the previous era, as known as "embedded liberalism" or Keynesian era.

[297] HARVEY 2007: 19.
[298] HARVEY 2007: 9-19.

The second key concept of this study is „longue durée", which broadly means long-term historical research. The concept was proposed by Annales Historical School to understand any phenomenon in its historical journey. As Fernand Braudel asserts that historical research enriches the disciplines of social sciences by reflecting the exceptional importance of historical long-term research. He defines two kinds of historical approach which periodize the history: „traditional history" and „new economic and social history". Traditional way of history writing focus on short time spans to the individual or event which is trying to make it like a short novel. On the other hand, the new economic and social history has come up with a new style: employing cyclical shifts in its center which means dividing past into relatively large slices like 10, 20 or 50 years. And beyond this, there is a third narration which has much longer time breadth, a very long duration (longue durée). And this is what Braudel constructs his historical perception on. Braudel proposes that while plenty of things change in time, some others hardly ever change, such as environment, geography or religion and etc. And they all have huge impacts on the human beings: structural impacts that nobody can deny the effect on the culture or behavioural patterns for instance. To comprehend the evolution of any concept, one should reveal the historical roots of it.[299] According to him, long-term historical research is employed to understand the roots of current facts.[300] For this reason, to understand the concept of neoliberalism in the context of Joker (2019), it is a must to compare it with the previous economic eras. Only by doing so, one can see what changed by neoliberal policies in the economic and social history of US. First of all, this study will focus on these different eras (time periods) of capitalism in the US very briefly, especially on the neoliberal era in which economic elites restored their power, and then, representation of neoliberal turn in the movie will be examined.

---

[299] BURKE 1990: 32-42.
[300] BRAUDEL 2009: 173-183.

III. Main Turning Points in US Economic History

First and foremost, admittedly, especially in the second half of 20th century, USA has been one of the most powerful states in the world not only because of having everlasting sources and great military technology, but also in helping western block countries by exporting economic systems to them. If somebody would like to talk about two thirds of the world's economic system in the 20th century, it means that one must talk about US economic history in some aspects; almost every state copied or forced to copy eventually different economic systems which were carried out by USA in different time periods. What are those different economic systems?

III.1. Great Boom & Wild Capitalism (1865-1929)

As an economic and social historian, Eric Hobsbawm indicates that after 1860s the capitalist system, which is based on mass production, started to become the essential part of world economy, especially in western countries. And after the Civil War in US, great numbers of production took place until the Great Depression in 1929.[301] For instance, in 1913, the production amount of USA in industry and mining sectors was equal to the total production of Great Britain, France and Germany in the same sectors.[302] In this time period, economy was booming at the expense of working class. Although upper classes and middle classes enjoyed the new inventions such as „*electric light, the gramophone, the radio, the cinema, the vacuum cleaner, the refrigerator the telephone*",[303] this time period marks the times of wild capitalism which means there is no regulatory rules for the working conditions of workers: No social security, no minimum wage, no widespread retirement pay and no certain definition of any kind of job…[304] While, this era symbolizes a golden age for the top 1% of the people in the US

[301] HOBSBAWM 2003: 13-18.
[302] HOBSBAWM 1999: 62.
[303] HARMAN 2002: 463.
[304] HOBSBAWM 2003: 239-240.

population regarding to income (see Graph-1). Until 1933, US state did not interfere in economy, but the situation had to change after the Great Depression, to secure the capitalist system both economically and politically.

Graph-1: Share assets held by the top 1% of the US population, 1922-1998.
Source: Harvey, 2007: 16

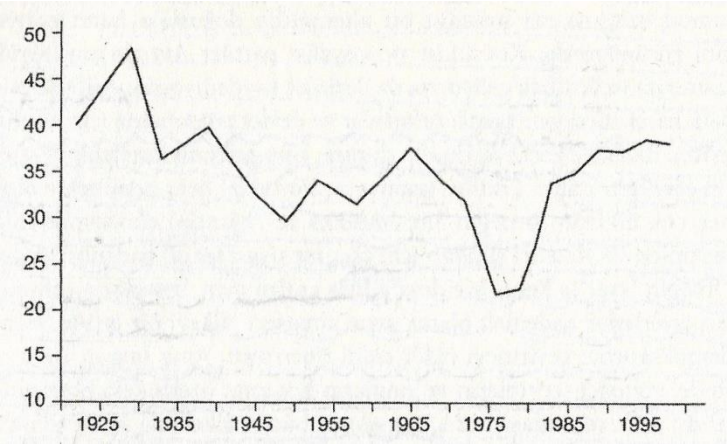

III.2. Keynesian Welfare State or Embedded Liberalism (1933-1980)

The Great Depression in 1929 had serious negative impacts on US economy. The economy diminished by almost 30% and for this reason unemployment rate grew by almost 33%.[305] Until the introduction of New Deal by Franklin D. Roosevelt in 1933, the US economy and the lower classes suffered a lot. New Deal introduced significant protection for the labor and „*achieved a balance between conflicting economic interests*".[306] In this time period, between 1933 and 1980, people from lower classes gradually were titled with important social rights, such as social security, minimum wage, free social services in USA. While in 1935 first Social Security Act was put

[305] FAULKNER 2016: 296.
[306] WALLENFELDT.

into action by Roosevelt,[307] a minimum wage for the workers was set for the first time in 1938.[308] These measures were introduced not only for preventing working class from going politically radical by the influence of Marxism or fascism like in Germany under the rule of Nazis, but also encouraging them to consume the products by the extra income they were given.[309] David Harvey defines this political-economic era all around the world as:

> A 'class compromise' between capital and labor was generally advocated as the key guarantor of domestic peace and tranquillity. States actively intervened in industrial policy and moved to set standards for the social wage by constructing a variety of welfare systems (healthcare education, and the like). This form of political-economic organization is now usually referred to as 'embedded liberalism' to signal how market processes and entrepreneurial and corporate activities were surrounded by a web of social and political constraints and regulatory environment that sometimes restrained but in other instances led the way in economic and industrial strategy.[310]

During the „embedded liberalism" (Keynesian) era, both productivity and labor wages constantly increased sharply per year in USA until the recession in 1973 (see Graph-2). On the other hand, the situation was quite different for the assets of the top richest 1% of the society in the same era (see Graph-1) In Keynesian era, labor unions and left-wing parties had serious impact on the state apparatuses which paved the way for higher wages and free social services for lower classes.[311] As a result of this reality, economic elites were not satisfied with the policies of Keynesian welfare

---

[307] NEOCLEOUS 2012: 81-92.
[308] KIGER 2019.
[309] HARMAN 2002: 512-519.
[310] HARVEY 2007: 10-11.
[311] HARVEY 2007: 11-12.

state and they needed to restore their power back in the early 1900s at the expense of lower classes.[312] Elections of Margaret Thatcher in Great Britain and Ronald Reagan in USA changed gradually the whole economic and politic situation in the world.

Graph-2: The attack on labor: real wages and productivity in the US (1960-2000). Source: Harvey, 2007: 25.

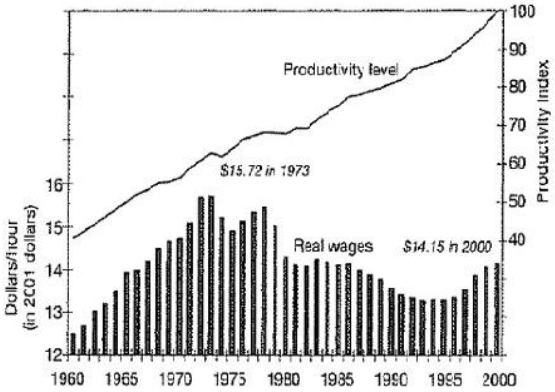

III.3. Neoliberalism (1981-)

Neoliberal policies were the solutions for the crisis of both capital accumulation and the class power of economic elites. Neoliberalism as an idea of free market competition and minimal state intervention in the economic processes was created by Friedrich von Hayek around 1947, however, was not very well accepted until the election of Ronald Reagan in the US in 1981.[313] The followers of neoliberalism advocated cancelling any supportive measures for people from lower classes. According to them, the state should never intervene in the distribution of income between poor and rich. Since, if a person is poor, it is because of their failure. The society should ignore it and the state should not employ re-distribution means such

[312] HARVEY 2007: 15-16.
[313] HARVEY 2007: 9-26.

as setting high taxes for rich people to finance the social services for the public.[314] Moreover, any potential hindrance for maximum profit must be abolished, such as high wages, free social services and if needed even labor unions.[315] That was exactly what was happening under the Reagan administration:

> The Reagan administration then provided the requisite political backing through further deregulation, tax cuts, budget cuts, and attacks on trade union and professional power. Reagan faced down PATCO, the air traffic controllers' union, in a lengthy and bitter strike in 1981. This signaled an all-out assault on the powers of organized at the very moment when the Volcker inspired recession was generating high levels of unemployment (10 per cent or more). But PATCO was more than an ordinary union: it was a white-collar union which had the character of a skilled professional association. It was, therefore, an icon of middle-class rather than working class unionism. The effect on the condition of labor across the board was dramatic - perhaps best captured by the fact that the Federal minimum wage, which stood on a par with poverty level 1980, had fallen to 30 per cent below that level by 1990. The long decline in real wage levels then began in earnest.[316]

Unlike the „embedded liberalism" era, in which especially taxes for the upper classes were constantly increasing, during the neoliberal era there was a significant decrease regarding to rates of taxes for upper classes (see Graph-3). After pointing out the concept in the light of David Harvey's definitions, it is now easier to trace of neoliberalism in the context of Joker (2019).

---

[314] SMITH 2021: 1-3.
[315] HARVEY 2007: 5-38.
[316] HARVEY 2007: 25.

Graph-3: The tax revolt of the upper class: US tax rates higher and lower brackets, 1913-2003. Source: Harvey, 2007: 26.

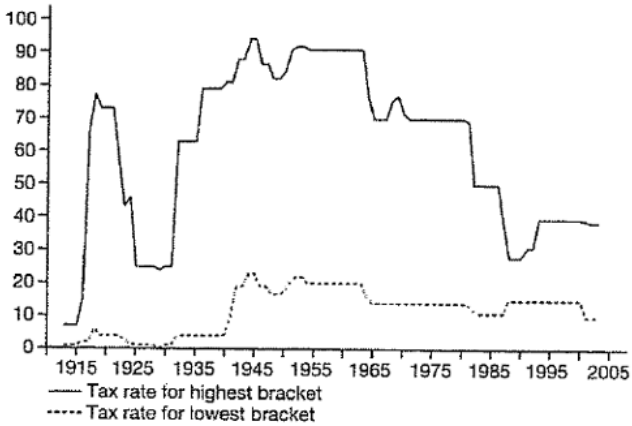

IV. Tracing Neoliberalism in the Joker (2019)

In this part, I intend to display how neoliberalism represented in the movie via analyzing five different scenes from the movie. While analyzing the scenes, I will directly refer to broader economic policies which really have a big impact on the fiction of the movie. First and foremost, as the scenarists Todd Phillips and Scott Silver remark in the script that Joker (2019) took place in 1981 in a fictive place.[317] The movie starts with the news of ongoing garbage strike. We, as audience, cannot see the reason of the garbage strike which stands in the background of the movie, however, we clearly see the tense situation between lower class and upper class all across the city. And at the beginning of the movie, it is clearly stated by the social worker that these times are tough times for lower classes:z

[317] PHILLIPS – SILVER 2018: ii.

Arthur Fleck: Is it just me or is it getting crazier out there?

Social Worker: It is certainly tense. People are upset. Looking for work. These are tough times…

In 1981, right after Ronald Reagan was elected as president of USA, the inflation and unemployment rate were skyrocketing in USA (see Graph-4). That was not the best time for lower classes indeed. The unemployment rate was at the highest level of US history and earning a living was extremely difficult because of the superhigh inflation.

Graph-4: The high unemployment and inflation rate of late 70s and early 80's. Source: Harvey, 2007: 14.

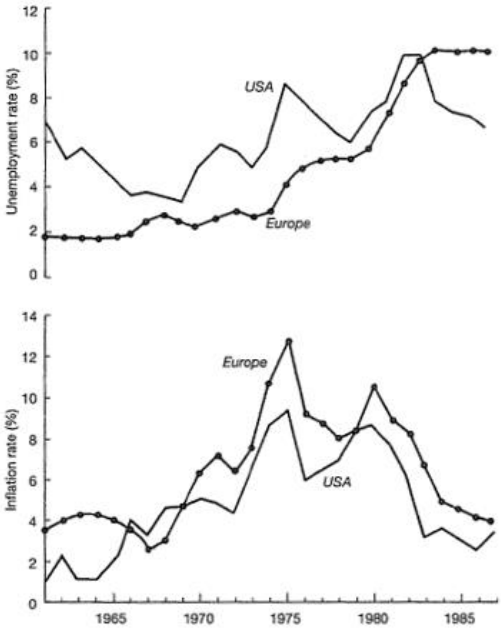

On the other hand, in this fictive place there are very wealthy people like Thomas Wayne, who runs his candidacy for mayor of the city. As stated in the scenario, the story takes place where „*the divide between haves and have-*

nots is palpable".[318] Besides, the tension between „haves and have-nots" can be observed easily in the speeches of Thomas Wayne and the reactions of people against those speeches. After the subway killings when Thomas Wayne is on television for showing his condolence for the murdered „Wall Street guys", his speech is too offensive for people from lower classes and paves the way for demonstrations against rich people and him:

> Thomas Wayne: All three of them worked at Wayne Investments. They were good, decent, educated. And although I didn't know them personally, like all Wayne employees, they were family.
>
> TV Host: There now seems to be a groundswell of anti-rich sentiment in the city. It's almost as if our less fortunate residents have taken the side of the killer.
>
> Thomas Wayne: Yes, and it's a shame. It's one of the reasons I'm considering a run for mayor. Gotham has lost its way.
>
> TV Host: What about the eyewitness report of the suspect being a man in clown make-up or a clown mask?
>
> Thomas Wayne: It makes total sense to me. What kind of coward would do something that cold-blooded? Someone who hides behind a mask. Someone who's envious of those more fortunate than themselves, yet too scared to show their own face. And until those kinds of people change for the better, those of us who've made a good life for ourselves will always look at those who haven't as nothing but clowns.

Failures are mentioned as clowns according to Wayne... After this speech, people of Gotham City rush to the streets to protest Wayne for his arrogant words towards lower classes, and „clown masks" become the symbol of anti-rich riots. Apparently, subway killings uncover an intensive

[318] PHILLIPS – SILVER 2018: ii.

class struggle, however the war between classes had begun a lot ago with the violation of relative peace term of „embedded liberalism" era by the upper classes on the behalf of neoliberal policies. This study also intends to show how this violation took place in the context of Joker (2019).

Arthur Fleck is employed precariously which means that he could be fired anytime with a declaration coming from his boss. Working class more or less had labor/job protection in the previous era, in Keynesian welfare state system or "embedded liberalism", which means that employers could not just sack an employee easily without having trouble. On the contrary, in neoliberal era, precarious employment is the rule of labor market, meaning that an employee is very weak against the employers and can be fired with any word of boss. As a matter of fact, Arthur Fleck is fired on the phone and he has no chance for objection. Actually, he never has the chance of protesting or rejecting any decision made by his boss, just like in the situation of the sign belongs to Kenny's Music:

> Hoyt (the boss): But I got another complaint. And it's starting to piss me off. Kenny's Music. The guy said you disappeared. Never even returned his sign.
>
> Arthur Fleck: No. I got jumped. Didn't you hear?
>
> Hoyt (the boss): For a sign? Bullshit. It makes no sense, just give him his sign back. He's going out of business for god's--
>
> Arthur Fleck: Why would I keep his sign?
>
> Hoyt (the boss): How the fuck do I know, why does anybody do anything? Listen, if you don't return the sign I gotta take it outta your paycheck, you clear?

And in the next scene, we, audience, can see Arthur furious and kicking the garbage. As David Harvey mentions that neoliberalism is the strategy of restoring power of economic elites,[319] including the employer's unchallenged authority in a workplace. A boss decides what is „bullshit" or lie and what is the truth in a workplace.

The most concrete trace of neoliberalism in the movie is the scene of Arthur's presence in the social worker's office for the second time. In this very scene, social worker announces that there will be no more meeting nor free medications for the Arthur's mental illness, since the city administration cuts the fundings of social services. The most common feature of neoliberal policies in different countries is their efforts for diminishing state as an economic agent and „*dismantling social safety nets*"[320]. Preventing re-distribution means on behalf of rich absolutely has some consequences. Now how could Arthur afford his medication which used to heal his apathy towards the society?

> Social Worker: Arthur, I have some bad news for you.
>
> Arthur Fleck: You don't listen, do you? I don't think you ever really hear me. You just ask the same questions every week. "How's your job?" "Are you having any negative thoughts?" All I have are negative thoughts. But you don't listen anyway. I said, "for my whole life I didn't know if I even really existed." But I do. And people are starting to notice--
>
> Social Worker: They've cut our funding. We're closing down our offices next week. The city's cut funding across the board. Social services is part of that. This is the last time we'll be meeting.
>
> Arthur Fleck: Okay.

---

[319] HARVEY 2007: 19.
[320] SMITH 2021: 1.

Social Worker: They don't give a shit about people like you, Arthur. And, they really don't really give a shit about people like me either.

Arthur Fleck: How am I supposed to get my medication now? Who do I talk to?

Social Worker: I'm sorry, Arthur.

In his second presence in the social worker's office, Arthur finds out that he will never be able to afford his medication again and on the other hand, unpleasant flow of events is progressing: After his first triple murder, he gets even more aggressive, since he discovers how he was abused by his mother and her lovers when he was a child. Besides, he has no medication which can appease him. He loses his job, his medical care, his family and for this reason, he has nothing left to lose anymore which led him being a serial killer. He completely evolves into Joker in the scene of his presence on the Murray Franklin show, reflects his anger towards social inequality and objection against social exclusion:

Joker: Sorry. It's been a rough few weeks, Murray. Ever since I killed those three Wall Street guys.

Murray Franklin: Okay. I'm waiting for the punchline.

Joker: There is no punchline. It's not a joke!

Murray Franklin: You're serious, aren't you? You're telling us you killed those three young men on the subway. Why should we believe you?

Joker: I got nothing left to lose, Murray. Nothing can hurt me anymore. My life is nothing but a comedy.

Murray Franklin: Let me get this straight, you think killing those guys is funny?

Joker: I do, and I am tired of pretending it's not. Comedy is subjective, isn't that what they say? All of you, the system that knows so much,

you decide what's right or wrong. The same way that you decide what's funny or not.

Murray Franklin: Okay, I think I understand. You did this to start a movement, to become a symbol.

Joker: C'mon, Murray, do I look like the kind of clown who could start a movement? I killed those guys because they were awful. Everybody's awful these days. It's enough to make anyone crazy.

Murray Franklin: So that's it, huh, you're crazy. That's your defense for killing three young men?

Joker: No. They couldn't carry a tune to save their lives. Oh! Why is everyone so upset about these guys? If that was me dying sidewalk, you'd walk over me. I pass you everyday, you don't notice me, but these guys, what, because Thomas Wayne went and cried about them on TV?

Murray Franklin: You have a problem with Thomas Wayne, too?

Joker: Yeah. I do. Have you seen what it's like out there, Murray? Do you ever actually leave this studio? Everybody just yells and screams at each other. Nobody's civil anymore. Nobody thinks what it's like to be the other guy. You think men like Thomas Wayne ever think what it's like to be someone like me? To be anybody but themselves. They don't. They think we'll all just sit there and take it like good little boys. That we won't go wild.

And the key question of the movie regarding to this study comes end of this dialogue from Joker: „*What do you get when you cross a mentally-ill loner with a system that abandons him and treats him like trash?*" This question links the situation of mental disorder, social exclusion and being poor in neoliberal system all together from which Arthur suffers.

V. Conclusion

In the fictive universe of Batman, there are many different stories about how Joker came to existence. But the most referred one is that an ordinary criminal falls into a chemical tank, before he becomes one of the most relentless and dangerous criminal in Gotham.[321] The most referred story was simulated in the Batman (1989) movie, directed by Tim Burton in 1989, Jack Napier was a psychopath mob member and became Joker after having an accident in chemical tank while trying to escape from Batman. Joker was reflected as a typical criminal in this movie.

In The Dark Knight (2008) which was directed by Christopher Nolan in 2008, Joker had a problematic childhood, was abused by his father and became „psychopath terrorist". This movie was heavily influenced by the atmosphere of post 9/11. Joker was reflected as exactly Osama Bin Laden in The Dark Knight. However, in both movies, we could see nothing but only a personal story of Joker which was never related with social process.

Unlike those movies, in the Joker (2019) which was directed by Todd Phillips in 2019, we could see a clearly different picture. As I tried to reflect in this study, Joker's story is embedded intensely in the social and economic process in the beginning of neoliberal era. Arthur Fleck was mentally ill and also delusional but still, his transformation into Joker might not have happened without social process and negative interactions with society. Actually, unlike those two films, Joker's story is not psychologic reductionist in the movie of Joker (2019), which means his evolution is not confined to a personal story but reflected in social context which is embedded in neoliberal transition.

Eric Hobsbawm argued that there was a dramatic increase of serial killers in US history, between 80s and 90s. And they were all men in their 30s or 40s who lost their jobs and almost all of them failed to carry on their

[321] KISTLER 2019.

marriages after getting unemployed.[322] Serial killers are not the only ones who lost their jobs. But like in Arthur's case, the unpleasant social situations could make someone a general threat for the public health. Frankly, we can say that Joker is symptom of neoliberal capitalism as a serial killer.[323]

As a matter of fact, neoliberalism debates are still hot topics. Especially facing with the global pandemics, it is still worth to question if neoliberalism works or not. In my opinion, neoliberal policies are responsible for the huge social inequality which can cause big threats for public health, either like during the Covid-19 times or like represented in the movie of Joker (2019). And I would like to finish this study with the argument of David Harvey once again: Neoliberalism is "*a political project to re-establish the conditions for capital accumulation and to restore the power of economic elites*"[324], from which lower classes suffer a lot.

Bibliography

BRAUDEL Fernand 2009. History and Social Sciences: The Longue Durée. In: *Review (Fernand Braudel Center) Commemorating the Longue Durée*. 32/2.

BURKE, Peter 1990. *The French Historical Revolution: The Annales School: The Annales School 1929-80*. Oxford. Polity Press.

CANDANSAYAR Selçuk 2020. *Kapitalizmin 'Semptomu' Olarak Joker* [Joker As a Symptom of Capitalism], Ayrıntı Dergi. URL: https://ayrintidergi.com.tr/kapitalizmin-semptomu-olarak-joker/ (Accessed 25 December 2021)

CERNY, Philip G. 2008. Embedding Neoliberalism: The Evolution of a Hegemonic Paradigm. *The Journal of International Trade and Diplomacy* 2/1.

DUMÉNIL, Gérard – DOMINIQUE, Lévy 2004. *Capital Resurgent*. Harvard, Harvard University Press.

[322] HOBSBAWM 2015: 561.
[323] CANDANSAYAR 2020.
[324] HARVEY 2007: 19.

FAULKNER, Neil 2016. *Marksist Dünya Tarihi* [A Marxist History of the World]. İstanbul. Yordam Kitap.

HARMAN, Chris 2002. *A People's History of the World*. London. Bookmarks Publications.

HARVEY, David 2007. *A Brief History of Neoliberalism*. New York. Oxford University Press.

HOBSBAWM, Eric 1999. *İmparatorluk Çağı 1875-1914* [The Age of Empire 1875-1914]. Ankara. Dost Yayınları.

HOBSBAWM, Eric 2003. *Sermaye Çağı 1848-1875* [The Age of Capital 1848-1875]. Ankara. Dost Yayınları.

HOBSBAWM, Eric 2015. *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi 1914-1991 Aşırılıklar Çağı* [The Age of Extremes 1914-1991]. İstanbul. Everest Yayınları.

KIGER, Patrick J. 2019. Minimum Wage in America: A Timeline, *History*, URL: https://www.history.com/news/minimum-wage-america-timeline (Accessed 24 December 2021)

KISTLER, Alan 2019. The many Joker origin stories told throughout comic history. *Polygon*. URL: https://www.polygon.com/comics/2019/4/3/18294361/joker-origin-movie-dc-comics-joaquin-phoenix (Accessed 26 December 2021)

NEOCLEOUS, Mark 2012. *Güvenlik Şiddet ve Savaş* [Security, Violence and War]. Ankara. Dipnot Yayınları.

PHILLIPS, Todd – SCOTT Silver 2018. *Joker: an origin*. URL: https://d2bu9v0mnky9ur.cloudfront.net/academy2019/screenplay/joker/joker_new_final.pdf (Accessed 23 December 2021)

SMITH, Rachel Greenwald 2021. *Affect and American Literature in the Age of Neoliberalism*. Cambridge. Cambridge University Press.

WALLENFELDT, Jeff. New Deal, *Britannica*. URL: https://www.britannica.com/event/New-Deal/FDRs-Fireside-Chats-the-role-of-Eleanor-Roosevelt-and-crucial-New-Dealers (Accessed 25 December 2021)

THE PROGRESS OF MODERNIZATION IN IRAN

The Economic Organisation and Achievements of the Second US Mission led by Arthur Millspaugh[325]

ISTVÁN D. VÁCZ

I. Introduction

Arthur Millspaugh was the Administrator-General of finances in Persia from 1922 to 1927. During this time, the country continued to be a theatre of geopolitical games and the modernisation process was also gathering strength under Reza Shah. The driving forces behind Iran's modernisation were determined to build a strong, centralised and modern state but they required help with practical economic organisation and management, so they called in American specialists after the First World War.[326] This essay attempts to make a modest contribution to a better understanding of the structural processes of the period, and to provide a complex analysis of the involvement, activities and impact of Arthur Millspaugh and his team in economic modernisation. The article argues that the important stages in the development of modernised structures and the critical periods in which they were formed are worth examining because of their long-term impact. This paper can be considered as the second part of a two-part study, since Millspaugh and the geopolitical progresses of the period were discussed in my paper "*The Role of the Second Financial Mission led by Arthur Millspaugh in the Geopolitics of the United States*",[327] and therefore here I will not elaborate further on the issues covered by that study.

---

[325] Supported by the ÚNKP-20-2 New National Excellence Program of the Ministry for Innovation and Technology from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.

[326] COMMITTEE OF IMPERIAL DEFENSE 1928: 33; MAJD – AMIRI 2009: 32; DADKHAH 2003: 142, 153.

[327] VÁCZ: 2021

The scientific literature – for instance, *DeNovo, Abrahamian* – and also contemporary and archival materials – *Millspaugh, Turlington, Toynbee* – show that the development in macroeconomic terms was very impressive. Under the leadership of the American expert, finance was centralised, operated in a modern way, the budget was complex and lucrative, and there was substantial investment in infrastructure and economic sectors. Great progress had also been made in knowledge transfer through a number of institutions and programs. In addition, the health and education systems, in which the Americans had also played a key role, improved greatly.[328] Of course, the results are worth looking at from several perspectives, as pointed out by *Kavoshi* in his study, who argues that while Persia's revenues did increase, it was actually due to heavy taxation, not economic development.[329] The paper argues that the author is partly right, but that the creation of modern structures entails the increase of a tax burden. The key question in this respect is where these revenues were invested. The research suggests that they had been relatively well allocated, considering the opportunities. Despite all his faults, the expert tried to spend the revenues for the socio-economic development of the state. The paper agrees with the *Kavoshi* in that the circumstances and effects of modernisation should be examined from other aspects; from the micro level, and from the perspective of the losers of the process. In another significant critique, *Kavoshi* argued that the intention behind Millspaugh's work was to reorganise Iran to establish American monopolies in the country.[330] In this case, too, this study can only partly agree with the author. It is true that one of the main aims of the US

---

[328] DENOVO 1963: 282; ABRAHAMIAN 2008: 67; NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 85-86; MANESH – JAVANSHIRI – SHANECHI 2018: 10-11; STATEMENT MADE TO THE PRESS BY A. C. MILLSPAUGH 1927.09.17. US. Dept. of State. 927/V.3. 565-566; TURLINGTON 1928: 666; MILLSPAUGH 1946: 23-24; TOYNBEE 1927: 535; THE SCOTSMAN 1925.07.08: 5.
[329] KAVOSHI 2018: 151.
[330] KAVOSHI 2018: 153.

was to gain an economic foothold in Persia, and indeed its specialists were moving to the country, working there, holding important positions. However, full protectorate status, which the author describes, was not the aim, their main interest being in achieving a monopoly in the northern oil issue.

II. Theoretical framework

In the following chapter, it is necessary to briefly introduce and characterise modernisation as a key concept, since the article would like to join this discourse. The process is discussed from many aspects in the academic community, but for the purposes of this article, the paper will highlight only a few features that are considered to be cardinal. At first, modernisation is a complex progress, covering the whole cultural-political-social-economic spectrum.[331] The paper aims to analyse the question of economic modernisation but does not deny the importance of other areas and their close interconnection. Secondly, the meaning of the concept of modernisation is constantly changing depending on space and time.[332] According to *Anthony Giddens*, modernism means: capitalism, industrialism, a well-organised administration and military power.[333] Alongside *Giddens, Julian Habermas* has argued that modernisation as an institutional design is a Western project, with the two major institutions constituted by the nation-state and capitalism.[334] These observations are relevant and are also highly applicable to Iran of the period, as the 1920s was a significant decade of Western style modernisation in the Middle East.

---

[331] ANDORKA 2006: 500.
[332] GHANBARI 2001
[333] GHANBARI 2001
[334] MIRSEPASSI 2000: 4.

III. The Iranian Context

In the issue of economic modernization, Dadkhah divides the era into three phases – liberalism, nationalism and the state – in his comprehensive study.[335] The latter began in the 1920s when Reza Khan's followers gain power. By this time, the idea of a strong government capable of establishing the conditions for economic growth and transformation had strengthened within the dominant parts of the Iranian elite.[336] The author's study and the division of the era need to be explained here. While it is true that the state took the lead in the process of initiating economic development, but during this period the pre-existing trends continued. It means the Persian elite continued to attract foreign capital to the country and nationalist demands remained alive in certain sectors. By the 1910s and 1920s, the idea of a strong government had become dominant among Persian modernist elites. The strengthening of the concept also played a major role in Reza's rise to power.[337] This era was the period of a comprehensive, Western-style and uncritical modernization in Persia, which meant first and foremost the establishment of capitalism, industrialism, a well-organized administration and military power, in other words, the construction of the modern state and its core structures.[338] The US were seen as the primary partner in this. This is also a consequence of the 'soft power' of the US which increased significantly during this time. As a result, more and more members of the Persian elite started to speak English and were studying in American schools.[339] The other pillar of their positioning was the antipathy towards the British.[340] Iran's modernisation was aimed to protect the territorial

---

[335] DADKHAH 2003: 140-158.
[336] DADKHAH 2003: 142, 153.
[337] MIRZAEI – MAHMOODI – MELE – ZARGAR 2020: 130; NAJAFI 2000: 186.
[338] GHANBARI 2001; MIRSEPASSI 2000: 13.
[339] MILLSPAUGH 1924: 152-153.
[340] COMMITTEE OF IMPERIAL DEFENSE 1928: 33.

integrity of the state and to restore the empire to its former glory. The progressives saw uncritical westernization – not just in the economic sector. To achieve this, as Taqizadeh expressed: „*We must surrender to the Western civilization totally and unconditionally*".[341]

IV. The Arrival of Millspaugh

The arrival of Millspaugh and his team was influenced by US and Iranian geopolitical objectives. In addition, the Iranians also needed the modern knowledge of the Americans – whose country became one of the main organisers of international economics – in order to implement Reza Khan's comprehensive centralisation vision. He needed specialists who could create and maintain the financial and economic structures of the state. The main priorities were to establish the centralised financial administration and provide the necessary funds to secure the army, which was vital for the modernisation process, the security and the territorial integrity of the country.[342] Millspaugh's mission arrived at the state in 1922, officially as private citizens but his group was connected to the US State Department in many ways. The economist was appointed for five years, had very broad responsibilities but his position was very strong, had veto power over all government expenditures.[343] He was given the powerful title of "Administrator-General of Finances of Persia", and was responsible for the administration of finance, the creation of the budget, the control of the administrative staff and related expenditures. Besides all these, the Persian government was not allowed to grant concessions or conclude commercial and industrial contracts without consulting him.[344]

---

[341] BOROUJERDI 2006: 394.
[342] COMMITTEE OF IMPERIAL DEFENSE 1928: 33.; CALDWELL TO SECRETARY OF STATE. 1921.01.06. US. Dept. of State. 921/V.2: 633-634.; MAJD – AMIRI 2009: 32.; BYRAPPA 2020: 44.
[343] DENOVO 1963: 282.
[344] TURLINGTON 1928: 659-660; NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 84; MILLSPAUGH 1924: 40-41.

V. The Organisation and Development of the Modern Bureaucracy

Thanks to his complex and wide-ranging power, the Administrator-General had been involved in several areas during his five-year mission. These chapters would like to analyse the most important ones, which were the organisation of financial administration, the reform of the tax system and the main elements of the economic development program.

When the expert arrived, he immediately started mapping the situation. He found that the modern financial system in Persia was essentially dysfunctional and the state had long been on the verge of financial collapse. The country's omnipresence of confusion, inefficiency, mistakes and ad hoc methods caused serious problems.[345] The annual deficit was about four million dollars.[346] However, alongside the challenges, he also found positives. He thought there was something to build on, because debt and taxes per capita were low, the banking network was relatively well-functioning, and he was optimistic about Reza Khan's ambitions.[347]

He was expected to do the most in the area of financial administration, reforming it, including the Ministry of Finance, and reorganising the finances of other institutions which use government resources.[348] Millspaugh, in agreement with the expectations of the Persian reform elite and Reza Khan, identified centralisation and the establishment of effective control over finance as the most significant goal.[349] For this purpose, as Shuster – the leader of the first American financial mission – had done earlier in 1911, Millspaugh introduced a decree, which he communicated to the Imperial Bank of Persia. According to this, all payments were valid only

[345] MILLSPAUGH 1924: 48-49, 54.
[346] TURLINGTON 1928: 660.
[347] MILLSPAUGH 1924: 79-80.
[348] NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 84.
[349] MILLSPAUGH 1924: 43.

with his signature.[350] This case shows that the economist was extremely well-prepared, having adopted many of the proven tools of his predecessor. A great achievement was the passing of the "General Accounting Law" – although a similar law had already been passed in 1911 under Shuster, but was not enforced after his departure, so the second American mission considered it better to pass another law and ignore the earlier one – which helped to regulate financial transactions and to make the country's monetary system function in a modern way, with legal framework and proper accounting.[351] A major problem was that practically all the ministries had their own resources, their own tax collection rights, which were not properly accounted for, resulting in funds being drained away, and the system was completely non-transparent. The most important of these were the Ministry of War, the Ministry of Posts and Telegraphs and the Ministry of Public Works.[352] Consequently, the work of the mission depended greatly on the person leading the institutions. In the case of the Ministry of Defence, Reza had directly allocated resources under the institution he controlled previously in order to provide the financial background of his army.[353] The other dominant institution was the Ministry of Public Works, which also received the cardinal oil revenues. Alongside Reza, the support of Teymurtash was also very important.[354] Millspaugh centralised the transactions, tax collection and most financial activities under the re-established Treasury. His team worked out the legal background for the financing the ministries in the previously mentioned "Accounting Law". Branches of the financial administration were gradually established in the

---

[350] MILLSPAUGH 1924: 41-42.
[351] NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 85; KAJBAF – SOLIMANI – MOEINI 2018: 69; MILLSPAUGH 1924: 74-76.
[352] MILLSPAUGH 1924: 70.
[353] TOYNBEE 1927: 544.
[354] MUELLER 2015: 4.

main cities of Persia, which went hand in hand with political centralisation, with the extension of the central government's power to the whole country and the establishment of administrative structures.[355] This meant that the country had an annual complex budget again, and the state was gradually embraced by the institutions of the modern Ministry of Finances; but there was a serious struggle for funding, and Millspaugh had many conflicts with it. The tensions arising from the composition of the budget first became apparent in 1924, when he saw the need to cut non-productive expenditures, such as money of the War Ministry.[356] The specialist saw the development of agriculture and education more important than that of the army, and therefore wanted to reallocate more resources to these areas.[357] The situation became so tense that the economist's departure was mentioned but both Persian and American diplomacy were against it. The second part of the problem was that he wanted more power in the field of finance, although his embassy did not support this.[358] In terms of the budget, the amounts allocated to the army were cardinal. The problem was sharpened by Millspaugh's insistence on the law and his desire to restructure the budget significantly, while Reza, coming from the military background, saw less of the importance of maintaining the rule of law and more of the threats of the integrity of the state.[359] Finally, Reza Khan, with the mediation of US diplomacy, invited Millspaught to his home and unexpectedly reduced his expenses, which settled the conflict.[360] In the same year, the army received extra resources to fight against Sheikh Khazal due to the economist's

---

[355] MILLSPAUGH 1924: 47-48; NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 85.
[356] MILLSPAUGH 1924: 224-225.
[357] MILLSPAUGH 1933: 524.
[358] MURRAY TO THE SECRETARY OF STATE. 1924.09.07. 534-537.
[359] TOYNBEE 1927: 544.
[360] MURRAY TO THE SECRETARY OF STATE. 1924.10.06. 538-540.

urging.[361] Despite the problems, both parties needed each other and were able to work together effectively in many cases.

The Ministry of Finance – and other economy-related offices – were not only modernised and functioning, but also the place of important knowledge transfer. Millspaugh's merits in this respect are perhaps even more significant. According to his contract, he was free to dismiss unsuitable staff and hire others to replace them.[362] There was a great need to renew the bureaucracy, to improvethe bureaucrats' modern economic and administrative skills. On the other hand, it created many conflicts, as the traditional Persian system was based on informal networks, which meant it was feudal in nature and inefficient and nepotist in practice.[363] Dismissing these people while prioritising professionalism also caused political opposition, as they and their families usually had political influence.[364] However, during his five-year mission, a professional team of experts was trained and remained influential in Iran after his departure.[365]

VI. The Modernisation of the Tax System

Millspaugh's modernisation program, in addition to the reorganisation of the administration, included the reform of the tax system, and consequently the increase of government revenues.[366] When they arrived, chaos and traditional structures prevailed in this area too. The main tax, the *maliyat* – land tax – was collected on ad hoc basis, and it depended on the tribal leaders how much of this money reached the central government. Moreover, the largest landowners did not pay this general tax either. Besides the *maliyat*, there were countless regional and local taxes, which illustrated

---

[361] MILLSPAUGH 1924: 233.
[362] NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 85.
[363] BILL 1970: 21; MILLSPAUGH 1924: 57.
[364] TURLINGTON 1928: 661.
[365] GHANI 2001: 276.
[366] NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 84.

the feudal, non-unitary economic structure of Persia. This model was run by the *mostowfi*es, bureaucrats who led the traditional money system but lacked modern accounting and economic skills. The state financial administration system was therefore essentially dysfunctional. The situation was illustrated by the fact that the government did not even have accurate data on its own properties.[367] The creation of a unified economic space was an important condition for the construction of the modern state. Reforms in this area have not gone smoothly either, as aristocrats have been reluctant to give up their privileges and the new centralised system has damaged many local interests. The establishment of a functioning tax system and the setting up of offices went hand in hand with the pacification of Reza's army.[368] In this area, their state-building cooperation was particularly visible, as was the fact that Reza and the American expert were dependent on each other. In this respect, Millspaugh's situation was different from Shuster's because he was now backed not only by a central political will but also by a substantial armed force that made his work possible. The economist saw he had to rely on Reza for political and armed support, which he provided.[369]

After the extension of state power, the general tax was reorganised in 1925 by the mission, and was levied on gross production, according to a fresh survey.[370] Millspaugh's report shows that the main sources of state revenue were *maliyat*, sales taxes, customs duties, and oil.[371] He also increased taxes on the most important products, such as opium, tea, sugar and tobacco. The first, which was one of Persia's most important exports, was also seen as a moral danger, and the international community wanted to

---

[367] MILLSPAUGH 1924: 61-64, 68-69.
[368] MILLSPAUGH 1924: 186-187.
[369] MILLSPAUGH 1924: 186-187.
[370] MILLSPAUGH 1926: 28.
[371] MILLSPAUGH 1926: 29.

regulate the trade of it too.[372] According to the US expert, about half of the opium was sold without tax, so centralisation was not only a way of gaining control over it but was also seen as an important source of revenue. However, this did not go easily. It caused an armed resistance in Isfahan, which could only be suppressed with the help of influential Iranian officials and Reza. Despite the conflicts, they eventually achieved a good result, with at least 2/3 of the drug became controlled, according to the economist.[373] In the issue of taxes, it was difficult to find the appropriate level, since too much tax could not be levied, while at the same time the Persians were expecting large public investments.[374] So the Administrator-General had to balance the myriad expectations and objectives on a very narrow path.

Besides taxes, oil was also an important source of revenue for the budget. The southern fields were managed by the Anglo-Persian Oil Company, and although more and more oil was being extracted, the amounts paid to Persia were decreasing. Millspaugh expressed the hope that an agreement would be reached on the future opening of the northern fields, which would result in additional funds for the government.[375] This expectation was not realised. Approximately half of the revenues of the Ministry of Finance – and an important share of the revenues of the Persian state – came from the customs system. This functioned well, in a modern way, thanks to Belgian officials who were loyal to the American team. The customs rates were extremely unfavourable to the Iranian economy. The expert could change them and the result was spectacular: while in 1920 the revenue from customs duties was only 47 million qeran, by 1925 it was 91 million.[376]

---

[372] MILLSPAUGH 1924: 258; DENOVO 1963: 287.
[373] MILLSPAUGH 1924: 189-193.
[374] MILLSPAUGH 1924: 209-210.
[375] MILLSPAUGH 1924: 61.
[376] MILLSPAUGH 1926: 30, 39, 58-61.

Overall, Millspaugh, with Reza's support, was successful in modernising the financial structures and the tax system. By 1927, the state had an efficient ministry of finance and other institutions were funded in a modern way; operating legally and properly accounted for. The economist successfully increased the country's revenues to the point where the state budget had surplus.[377] According to international and his own statistics, while the revenue of the Persian state in 1922-1923 was 228 million qerans, by 1926-1927 it had risen to 323 million.[378] In addition, a reform of the revenue structure was implemented.[379] The increased income was necessary, as Iran needed a lot of money to modernise and invest in vital infrastructures: economic, health and educational infrastructures.

VII. Millspaugh's Industrial and Infrastructure Development Program

The US specialist's tasks include the implementation of programs and the preparation of studies that will provide the basis for the country's commercial and industrial development.[380] His powers also gave him influence over concessions and large investments. The research concludes that the economist was a very ambitious and conceptual man, who developed a complex modernisation program. The main objective here was to create structures that would give stability to the state and society and promote the sovereignty of Persia.[381]

During this period, Iran's infrastructure was very underdeveloped, but modern transport facilities were essential for the economic transformation and modernisation. After improving the country's financial status,

---

[377] FOREIGN POLICY ASSOCIATION 1928: 439.
[378] THE STATESMAN'S YEAR-BOOK 1929: 1167; MILLSPAUGH 1926: 29.
[379] THE STATESMAN'S YEAR-BOOK 1929: 1167; MILLSPAUGH 1926: 29.
[380] NEMATI – DEHQANNEJAD – NOURAEI 2014: 84.
[381] MILLSPAUGH 1933: 524.

Millspaugh immediately identified this as a key area, which was one of the most cardinal pillar of Iran's long-term economic development: „*It became clear that transportation offered the key to Persia's economic future*".[382] The depth of the problems in this area was illustrated by the fact that while in one province the grain was rotting, a few hundred kilometres away there was famine.[383] In addition, the eminent expert expected political benefits from connecting the country through a transport network. He believed that the various ethnic elements had moved away from the central government because there was no proper transport and communication infrastructure to interconnect them. He thought, this situation was a serious threat to the territorial integrity of Persia.[384] The Administrator-General was sharply aware of the link between political power and the transport network. The study can therefore agree with *Clawson* who stated that the modernisation program was also a transport geography problem.[385] The creation of the unified national market was the condition and long-term guarantor of the creation of the unified state. Therefore, to make progress in this area, Millspaugh started to build and prepare railways and roads. Although there were shorter lines of local importance in the state, the expert planned a rail network that would cross the country and necessary to be built because of the economic needs of Iran and not from that of the big powers. According to his plan, the line would be built by foreign companies, but the state would have to ensure its operation.[386] In order to raise the funds needed for the constructions, he extended the state monopoly on sugar and tea. In 1926, he estimated that 1.5 million tomans could now be spent on roads instead of the previous 400,000 tomans a year. The modernisation programs were also designed to

---

[382] MILLSPAUGH 1924: 9; WESTMINSTER GAZETTE 1926.07.01: 2.
[383] MILLSPAUGH 1924: 77.
[384] MILLSPAUGH 1924: 128.
[385] CLAWSON 1993: 235.
[386] MILLSPAUGH 1924: 277, 279; PAINE – SCHOENBERGER 1975: 15.

meet US geopolitical objectives, so it is not surprising that an American engineer was brought in to help carry out the plans.[387] Finally, on the 24th of February 1927, the Majles voted to build the railroad, which later led to the construction of 1200 miles of railway lines to connect the northern and southern parts of the country. The project was costing more than $7.2 million a year, a sum previously unimaginable, and the amount raised is a good indication of the effectiveness of Millspaugh's work. It should also be highlighted that all this was achieved without borrowing from abroad.[388] The Administrator-General, in accordance with the international opinion, preferred road constructions, because, as the study found, it was easier both to repel the great power resistance and to convince Reza Shah of the road plan.[389] US companies have also played a role in the road constructions.[390]

The American economist noted that the development of industry and trade had been paralysed by foreign concessions. He respected some of these, while renegotiating others, and also developed the legal framework of trade.[391] In 1926, Ali Akbar Davar, who was one of the leading figures of the period, held several important posts, including Minister of Finance, argued that the country's main problem was economic, which was the imbalance between consumption and production. He developed a program to solve it, including the production of new commodities, finding new markets and trading at market prices.[392] These ideas were shared by Millpaugh, who also sought to develop the various sectors of industrial production, both to supply the domestic market and to increase exports. Perhaps the most important area of industrial development could have been

---

387 TURLINGTON 1928: 663-664; MILLSPAUGH 1926: 15-16.
388 FOREIGN POLICY ASSOCIATION 1928: 439.
389 MILLSPAUGH 1924: 279; TOYNBEE – ROSS – COX 1929: 350.
390 KAVOSHI 2018: 151; MILLSPAUGH 1924: 271.
391 MILLSPAUGH 1924: 71; FILMER 1937: 365.
392 DADKHAH 2003: 153-155.

linked to hydrocarbons and the struggle among the oil companies, which the study has already described.[393] Besides the oil industry, the economist also wanted to develop other sectors such as light industry and textiles. He wanted to create positions for domestic manufactures in order to enable the Iranians to wear clothes made in their own country. For this purpose, he sought duty exemption on modern machinery. In other words, he wanted to develop light industry, and he helped to develop it so by means of a protectionist policy.[394]

The development of agriculture played a major role in his complex program. This economic sector, although in good conditions in some parts of the country, was underdeveloped with little export except from opium and fruit.[395] According to him, production could have easily supported two to three times the population of that time but this required a comprehensive modernisation and village rehabilitation program. There was also a lack of experts with modern knowledge as well as inadequate infrastructure such as irrigation and transport facilities; the expert had also approached this area from many perspectives. However, there were hydroelectric power plants under development, which generated electricity in addition to irrigation, and other irrigation projects were also under construction. Under the guidance of American experts, he also set up a seed developer, an animal health laboratory, a model farm and an agricultural vocational school. He placed great emphasis on the promotion of modern farming methods as well. Besides these institutions, he organised an annual agricultural exhibition and wanted to establish an agricultural bank that would provide cheap credit to

[393] MILLSPAUGH 1924: 290-293.
[394] MILLSPAUGH 1924: 264.
[395] MILLSPAUGH 1924: 249.

the agricultural communities.[396] He had many other plans, such as trying to develop tea plantations and silkworm breeding.[397]

Millspaugh was active in many areas of the economy. In addition to the above, he began exploring and exploiting mineral deposits, was involved in the initial stages of the establishment of a national bank and worked to channel foreign (American) capital into the country.[398] One of the major problems of Persia during this period was that the Western capitalists did not have enough information about the local conditions. For this reason, the economist published quarterly economic reports in English and Persian, like in 1926 "The Financial and Economic Situation of Persia". In this report he made no secret of his aim to give investors an overview of the country.[399]

VIII. Conclusion

Overall, the comprehensive economic modernisation led by Millspaugh was successful in many aspects. The study sought to present how complex and complicated the expert's work was. His greatest achievement was the organisation of the modern bureaucracy, which was vital to the creation of the centralised state. He strengthened the Ministry of Finance, and the renewal of staff was also a major achievement. The economist also boosted the country's customs system and devised a complex economic development program. The study also argues that the mission was a success, with Millspaugh and his team making a major contribution to the Shah's state-building activities. Its operations implemented several economic modernization steps formulated decades earlier.[400] Although the Americans strengthened their economic positions, they did not want to

---

[396] MILLSPAUGH 1924: 10, 252, 256.
[397] MILLSPAUGH 1924: 263.
[398] MILLSPAUGH 1946: 24; MILLSPAUGH 1924: 304; NOTTINGHAM JOURNAL 1927.08.09: 1.
[399] MILLSPAUGH: 1926
[400] DADKHAH 2003: 143.

overwhelm all sectors of the economy, and many of the measures taken by the Administrator-General were aimed at improving Iran's economic position, which thus strengthened its sovereignty.

Bibliography

ABRAHAMIAN, Ervand 2008. *A History of Modern Iran*. New York. Cambridge University Press.

ANDORKA Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest. Osiris Kiadó.

BILL, James A. 1970. Modernization and Reform From Above: The Case of Iran. *The Journal of Politics*. 32(1). 19-40.

BOROUJERDI, Mehrzad 2006. "The West" in the Eyes of the Iranian Intellectuals of the Interwar Years (1919-1939). *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 26(3). 391–401.

BYRAPPA, Ramachandra 2020. Building foreign policy resilience in the 21st century: The concept of commonwealth. In: *Security challenges and the place of the Balkans and Serbia in a changing world*. Belgrade. Institute of International Politics and Economics. 42-53.

CLAWSON, Patrick 1993. Knitting Iran Together: The Land Transport Revolution, 1920–1940. *Iranian Studies* 26(3–4). 235–250.

COMMITTEE OF IMPERIAL DEFENSE 1928. *Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia affecting the British Position in the Persian Gulf, 1907-1928*. British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/R/15/1/730, in Qatar Digital Library.

DADKHAH, Kamran 2003. From global capital to state capitalism: the evolution of economic thought in Iran, 1875–1925. *Middle Eastern Studies*. 39(4). 140-158.

DENOVO, John A. 1963. *American Interests and Policies in the Middle East. 1900–1939*. Minneapolis. University of Minnesota Press.

FILMER, Henry 1937. *The Pageant Of Persia*. London. Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.

FOREIGN POLICY ASSOCIATION 1928. Political and Economic Trends in the Near East. 3/26.

GHANBARI, Ayat 2001. Iran va moj-e avval-e modernite. In: *Olum-e Siyasi* 7/12. 115-143.

GHANI, Cyrus 2001. *Iran and the Rise of the Reza Shah From Qajar Collapse to Pahlavi Power*. I. B. Tauris.

KAJBAF, Ali Akbar – SOLIMANI, Safoura – MOEINI, Mina 2018. Barresi-ye amalkard-e heyaha-ye eqtasadi-ye amrika; motale-e morudi: Eqdamat va amalkard-e Artur Milspu. *Motaleat-e Tarikhi* 16(62). 61-82.

KAVOSHI, Hossein 2018. Motale-ye ravand nofuz-e amrika be sahne-ye siyasi-ye iran az 1262 ta 1320. *Motaleat-e Tarikhi* 16(62) 122-159.

MAJD, Mohammad Gholi – AMIRI, Mustafa 2009. Milspu va mostesharan-e mali-ye amrikayi dar Iran 1922-1927. *Motaleat-e Tarikhi* 6(27). 31-79.

MANESH, Mahmood Aryan – JAVANSHIRI, Ahmad – SHANECHI, Mohsen Modir 2018. Iran va amrika az hamrastayi ta taroz mellat va dolat. *Majelle-ye Beynalmellali-ye Pazhuhash-e Mellal* 4(37). 26-32.

MILLSPAUGH, Arthur C. 1924. *The American Task in Persia*. London. T. Werner Laurie.

MILLSPAUGH, Arthur C. 1926. *The Financial and Economic Situation of Persia*.

MILLSPAUGH, Arthur C. 1933. The Persian-British Oil Dispute. *Foreign Affairs*. 11(3). 521-525.

MILLSPAUGH, Arthur C. 1946. *Americans in Persia*. Washington, The Brookings Institution.

MIRSEPASSI, Ali 2000. *Intellectual Discourse and the Politics of Modernization: Negotiating Modernity in Iran*. Cambridge. Cambridge University Press.

MIRZAEI, Bizhan – MAHMOODI, Morteza – MELE, Ali Karimi – ZARGAR, Ali Asghar 2020. Tahvil-e haviyat-e roshanfekri va tasir-e an dar sar kar amadan-e Reza Khan. *Faslename-ye Tose-ye Ejtemai* 14(4). 111-146.

MUELLER, Chelsi 2015. Anglo-Iranian Treaty Negotiations: Reza Shah, Teymurtash and the British Government, 1927–32. *Iranian Studies* 49(4). 577-592.

MURRAY TO THE SECRETARY OF STATE. 1924.09.07. US. Dept. of State. 927/V.3. 534-537.

MURRAY TO THE SECRETARY OF STATE. 1924.10.06. US. Dept. of State. 927/V.3. 538-540.

NAJAFI, Musa 2000. Moqadamat-e fekri va siyasi-ye peydayesh-e doran-e Pahlavi va masale-ye din va dolat va tajaddod. *Tarikh-e Moaser-e Iran* 4. 181-195.

NEMATI, Nuraldin – DEHQANNEJAD, Morteza – NOURAEI, Morteza 2014. Milspu va nusazi-ye samane-ye mali va edari dar Iran. *Ganjine-ye Asnad* 24(1). 80-96.

NOTTINGHAM JOURNAL 1927.08.09. Persian Sensation. Shah Quarrels with US. Advisers.

PAINE, Chris – SCHOENBERGER, Erica 1975. Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954. *MERIP Reports* 37. 3-28.

THE SCOTSMAN 1925.07.08. Company meetings. Imperial Bank of Persia.

THE STATESMAN'S YEAR-BOOK 1929. New York. St. Martin's Press.

TOYNBEE – ROSS – COX 1929. The Modernisation of the Middle East. *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 8(4). 344–366.

TOYNBEE, Arnold J. 1927. *Survey Of International Affairs 1925 Vol-I. The Islamic World.* London. Oxford University Press.

TURLINGTON, Edgar 1928. The Financial Independence of Persia. *Foreign Affairs* 6(4). 658-667.

UNITED STATES. DEPARTMENT OF STATE. *Foreign relations of the United States. 921/V.2.* University of Wisconsin--Madison. Libraries. (1861). [Departmental ed.] Washington: U.S. Govt. Print. Off.

UNITED STATES. DEPARTMENT OF STATE. *Foreign relations of the United States. 921/V.3.* University of Wisconsin--Madison. Libraries. (1861). [Departmental ed.] Washington: U.S. Govt. Print. Off.

VÁCZ István Dávid 2021. Az Arthur Millspaugh vezette második pénzügyi misszió szerepe az Egyesült Államok geopolitikájában. *Külügyi Műhely* 3(2).

WESTMINSTER GAZETTE. 1926.07.01. Imperial Bank of Persia. Progress under New Sah.

LÉT/ELEM

CIGÁNY REPREZENTÁCIÓ ÉS ROMA ÖNREPREZENTÁCIÓ

HERCZEG NOÉMI

I. Előszó

Kutatásom témája a cigányok reprezentációja a 19. századi magyar művészetben. Jelen írásomban a reprezentáció fogalmára szeretném helyezni a hangsúlyt. A tanulmány második fejezetében azokat a reprezentáció-értelmezési stratégiákat járom körül, amelyek véleményem szerint alapvető fontosságúak a romák festészeti megjelenése és megjelenítése kapcsán. A harmadik fejezetben a többségi társadalom általi cigány reprezentáció különböző, festészetben megjelenő formáit veszem sorra. A negyedik és az ötödik fejezetben roma önreprezentációt, illetve az ezzel kapcsolatos múzeumi dekolonizációs folyamatokat helyezem a középpontba: a múzeumi kiállítóteret mint reprezentációs teret, valamint a magyarországi roma múzeum kérdését veszem górcső alá.

II. A reprezentáció problémaköre

Legelőször is felmerülhet a kérdés: miért a reprezentáció fogalmát használom ebben a kontextusban? Fontosnak tartom kiemelni, hogy a romák nem csupán az ábrázolás passzív tárgyaként, hanem – elsősorban mint modellek – a korabeli képzőművészeti élet aktív szereplőiként is jelen voltak. Például megjelennek a Szolnokon és környékén dolgozó művészek modelljeiként (például August von Pettenkofen vagy Bihari Sándor képein), valamint a nagybányai művésztelepen.[401] A 19. századi ábrázolások mutatják, hogy ezek a reprezentációk sok esetben a többségi társadalom által konstruált népcsoport képét, illetve ezen csoport „tipikus" képviselőit

[401] FERENCZY 1961: 7-23.

mutatják be. Kutatásom során ezért használom a reprezentáció fogalmát, nem pedig az ábrázolást.

Berek Sándor a *Cigány/roma reprezentációk és a cigányképek típusai a 19. században Magyarországon* című tanulmányában[402] a „reprezentáció" fogalmának meghatározására Bernhard Waldenfels *Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai* című tanulmányát[403] vette alapul. Waldenfels a német „Repräsentation" szó négyféle jelentését vizsgálta: ezek a képzet" (Vorstellung), a megjelenítés (Vergegenwärtigung), az ábrázolás (Darstellung) és a helyettesítés (Stellvertretung).[404] A reprezentáció mint képzet egy tárgyra vonatkozó mentális aktus vagy állapot, amely a tárgyat adekvát módon adja vissza; mint megjelenítés olyan valamire vonatkozik, amely térben és időben nincs jelen, ezért prezentálásra szorul; mint ábrázolás a nyelvi jel és a tárgy vonatkozását hozza létre; mint helyettesítés pedig olyan entitást vagy instanciát sugall, amely valami más helyett áll, vagyis az, amit helyettesít (vagy cselekszik helyette), csak közvetett módon jelenhet meg.[405]

Waldenfels az etnográfia és az etnológia sajátos helyzetének tartja az idegen, a kulturális idegen (idegen etnikumok) reprezentálását. Az a tudomány, amely a kulturális idegent vizsgálja, az ún. „etnográfiai reprezentáció válságába" kerülhet. Ha ez megtörténik, akkor maga az „idegen" fogalma is problematikussá válhat. Kérdés, hogy ez egy átmeneti válságot jelent, vagy egy állandó, belső paradoxont az etnológián belül. Waldenfels szerint az hozhat eredményt, ha a mindenkori problémakört határozottan a maga történeti kontextusában kezeljük.[406]

---

[402] BEREK 2015
[403] WALDENFELS 2004
[404] WALDENFELS 2004: 93.
[405] WALDENFELS 2004: 93-96.
[406] WALDENFELS 2004: 97.

Úgy gondolom, a cigány, illetve a roma reprezentáció vizsgálata során érdemes nagyobb figyelmet szentelni a reprezentáció fogalmának arra a kettősségére, amelyre Heller Ágnes 1996-os, Kritikában megjelent szövegében hívta fel a figyelmet, és amelyet ő autoreprezentációnak (azaz önreprezentációnak) és heteroreprezentációnak (azaz mások általi reprezentációnak) nevezett.[407] Heller meglátása szerint reprezentáció alatt érthetjük egyrészt valami vagy valaki, ember vagy embercsoport művészi ábrázolását. Másrészt a reprezentáció vonatkozhat egy ember vagy embercsoport képviseletére, harmadrészt pedig arra, aki saját személye révén testesít meg egy embercsoportot. Jelen kutatási témához kapcsolódóan meghatározó kérdés, hogy az alkotó művész képes-e hűen bemutatni azt a csoportot, amelyhez nem tartozik. Az is érdekes felvetés, hogy azt a csoportot képes lehet-e hűen bemutatni, amelynek tagja az illető művész. Érdemes felvetni, hogy képviselhető-e egyáltalán egy csoport a maga egészében, belső rendjével, gondolkodásmódjával, szükségleteivel, vágyaival és tetteivel, illetve hogy mindezt képviselheti-e olyasvalaki, aki nem tartozik ebbe a csoportba, és nem vádolnák-e elfogultsággal azt, aki a csoport tagjaként kívánja reprezentálni közösségét.[408]

Heller szerint a modernitás előtt mindenki csak a saját csoportját képviselte, és fel sem merült, hogy probléma lehet a hitelesség egy nem reprezentatív csoport tagjának bemutatásakor. Erre példaként említi Shakespeare darabjait, ahol soha nem merül fel kritikaként a kortársak szemében, hogy egy mór vagy zsidó karakter ne lenne elég autentikus. Ezek a karakterek a nézők számára idegen csoportokhoz tartozó „tipikus képviselőket" jelentettek.[409]

---

[407] HELLER 1996
[408] HELLER 1996: 4.
[409] HELLER 1996: 4.

Az autoreprezentáció radikális hívei szerint az idegen etnikumokat képviselők kizárólag pozitív vagy negatív sztereotípiákon, antropológiai módszertanokon, külső megfigyeléseken keresztül látják az adott csoportot. Heller meglátása szerint a „politikailag korrekt" pozíció, amely kedveli az autoreprezentációt, és elutasítja a kisebbségi csoportok és a nők heteroreprezentációját, szinte teljesen ellehetetlenítené a művészetet és az irodalmat, mivel csak tartalmi szempontból ítéli meg a műalkotást, így a mű autentikusságát a műhöz képest külsődleges szempontok alapján ítéli meg.[410]

Ha az autoreprezentáció hitelességét megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy ez a fajta képviselet is képes hamis képet adni, hogyha nem spontán, hanem ideológiai vagy retorikai eszközökkel kreált konstrukciókból táplálkozik. Az önreprezentáció esetében is előfordulhat, hogy a magunk által gyártott sztereotípiákon keresztül láttatjuk magunkat. Végső soron tehát azt kell látnunk, hogy mind az auto-, mind a heteroreprezentáció lehet autentikus vagy inautentikus. Ekkor pedig felmerül a kérdés: van-e egyáltalán különbség az auto- és a heteroreprezentáció között.[411]

A helyzetet tovább bonyolítja, ha feltételezzük, hogy vannak többszörös identitással rendelkező emberek. Ennek a felvetésnek valóban van helye, különösen egy heterogén társadalomban. Ebben az esetben előfordulhat, hogy az ember bizonyos szituációban valamelyik identitását előnyben részesíti a másikkal szemben, más helyzetben pedig fordítva. Heller szerint ilyen esetben minden autoreprezentáció heteroreprezentáció is lesz egyben.[412]

A Néprajzi Múzeumban 1998-ban megrendezett *Romák Közép- és Kelet-Európában* kiállítás *Cigány-kép – Roma-kép* című katalógusában cigány-képeknek azokat a műveket nevezték, amelyeket nem cigányok készítettek

[410] HELLER 1996: 5.
[411] HELLER 1996: 6.
[412] HELLER 1996: 7.

cigányokról, roma-képeknek pedig azokat, amelyeket romák készítettek önmagukról.[413] Ezen logika mentén használom a cigány reprezentáció kifejezést, azokra a művekre, amelyek a többségi társadalom alkotott a roma kisebbségről. A cigány reprezentáció szellemében készült alkotások meglátásom szerint rezonálhatnak minden olyan tendenciával, melynek szándékos vagy nem szándékos célja a többségi társadalommal együtt élő, azonban attól (többnyire) etnikai vagy vallási szempontból eltérő, önmagát a magas kultúra területén reprezentálni nem képes, a populáris vagy népi kultúra szférájában önreprezentációra korlátozottan képes társadalmi csoport ábrázolása. A többségi társadalom saját, aktuális kulturális szabályrendszere alapján jeleníti meg őket a kisebbségeket. Ebben a helyzetben azok kiszolgáltatottá válnak a többségi társadalomban, a többségi társadalom (kisebbséggel szembeni) narratívaalkotó tevékenységének vannak kitéve. Ezen logika mentén, vizuális értelemben beszélhetünk a kisebbség, jelen esetben a roma test kolonizációjáról. A narratívák többféle megjelenést kölcsönözhetnek az adott kisebbségnek, azt azonban, hogy ők magukat hogyan definiálják, nem tudhatja meg a külső (többségi) szemlélő, egészen addig, ameddig az adott kisebbség meg nem találja a módját, hogy a többségi társadalom kulturális csatornáit használva önreprezentációs tevékenységet kezdjen folytatni. Ez az autoreprezentáció azonban, ahogyan Szuhay Péter a *Cigány kép – Roma kép* című katalógusában megfogalmazta, „*már nem tudja függetleníteni magát azoktól az ábrázolástípusoktól, amelyek róla fogalmazódtak meg és róla szólnak*”.[414] Mivel a 19. században képzőművészeti téren nem vagy csak korlátozottan beszélhetünk roma önreprezentációról, csupán cigány reprezentációról, így az utóbbi kategóriába tartozó képzőművészeti alkotások egyértelműen csak azt mutatják, ahogyan a

---

[413] „*A cigány-kép a többség képe, a roma-kép a kisebbség képe, azé a kisebbségé, amely azonban már nem tudja függetleníteni magát azoktól az ábrázolástípusoktól, amelyek róla fogalmazódtak meg és róla szólnak.*” (SZUHAY 1998: 94.)
[414] SZUHAY 1998: 94.

többségi társadalom alkotói képesek voltak definiálni őket, többnyire mindezt úgy, hogy illeszkedhessenek a potenciális nézőközönség körében felmerülő vizuális igényekhez.

III. Cigány reprezentáció a 19. században

Röviden szeretném bemutatni azokat a kategóriákat, melyekbe a cigányokat a 19. század folyamán reprezentáló képeket soroltam. Az eddigi kutatások alapján megfigyelhetők jellegzetes tendenciák, tematikus sémák, amelyekbe a többségi társadalom számára a szociokulturális idegeneket beillesztették.

III.1. A cigányság mint etnikum ábrázolása

A 18-19. század fordulóján megjelentek és egyre népszerűbbé váltak a különböző népek ábrázolásai. A felvilágosodás szellemisége széles körben megteremtette az igényt az enciklopédikus tudás megszerzésére és terjesztésére, ideértve a közel és távol élő népcsoportok iránti érdeklődést is. A romantika a különböző népekről megszerzett tudást egy idealizált látásmódban, a romlatlan nemzeti sajátosságok, hagyományok megőrzésének, a nemzetek képviselőin keresztül „jellegzetes nemzeti karaktervonások" megörökítésének lehetőségét látták ezekben a képsorozatokban (például Johann Martin Stock, Franz és Joseph Neuhauser metszetsorozatain). Ezek a sztereotip ábrázolások elősegítették a nemzeti „önkép" és az „idegenkép" elkülönítését.[415]

III.2. A cigányok mesterségeinek ábrázolása

A 19. századi cigány reprezentációk között leggyakrabban cigány muzsikusok jelentek meg. Vidéki ünnepi jelenetek ábrázolásánál sokszor megjelenik a cigány zenész mint a magyar közönség mulattatója (például

[415] RÓKA 2010: 279-280.

Canzi Ágost: Szüret Vác vidékén[416]), vagy éppen a magyar sorstragédiában osztozó, vigasztaló alak.[417]

A 19. századi magyar sajtókiadványok illusztrációin gyakran megjelentek a zenélésen kívül a cigányok más „tipikus" foglalkozásai.[418] Ezek az ábrázolások is sok esetben a civilizatorikus látásmódot közvetítették, miszerint a cigányok igyekeznek a társadalomba asszimilálódni. Jellemzően olyan tevékenységeik végzése közben ábrázolták őket, amelyekben a falusi és városi lakosság is gyakran látta őket. Ilyen mesterségek például a teknővájás, a kovácsolás, az üstfoltozás, a vályogvetés, illetve a tipikusan cigány nőkhöz kapcsolódó tevékenységek, mint például a (kártyából vagy tenyérből való) jóslás.[419]

III.3. Cigányokról készült portrék

A cigányportrék esetében is gyakori, hogy bizonyos közismert sztereotípiák képviselőiként ábrázolták őket. Ugyanakkor egyes esetekben felismerhető, híres zenészek jelennek meg (mint például Donát János Bihari János cigány prímást ábrázoló festményén[420]), máskor az alkotó vagy egy szűk közösség számára ismert személyt (egyéni karaktereket, individuumokat) ábrázolnak (mint például Gyertyánffy Berta cigány nőket ábrázoló portréin[421]).

III.4. Vándorcigányok a tájban

A cigányság vándorló életmódjának témája már a 18. századi felvilágosult abszolutisztikus politikában is napirenden volt, de a képzőművészetben ekkor még kevésbé jelent meg ez a témakör. A

---

416 Lásd SZÜRET VÁC VIDÉKÉN.

417 Illusztráció Vörösmarty „A vén czigány" czimü költeményéhez. J.n. Fametszet. *Képes Világ*, 5(1870/22) június 8.

418 Például: Vasárnapi Ujság, Magyarország és a Nagyvilág, Képes Világ, Hazánk s a Külföld, Ország Tükre.

419 RÉVÉSZ 2012: 62., RÉVÉSZ 2015: 299.

420 Lásd: BIHARI JÁNOS CIGÁNYPRÍMÁS.

421 Lásd SPIRKA CIGÁNYLÁNY; CIGÁNYLEÁNY; ZIGEUNERIN.

romantika szellemi háttere teremtette meg a művészi érdeklődést a sem városi lokációhoz, sem társadalmi konvenciókhoz nem kötött, természeti környezetben megjelenő vándorcigányok iránt.

A történeti források szerint a cigányok letelepedésének folyamata a 19. század közepéig, ha nem is teljes mértékben, de lezárult, és a magyar cigány lakosság jórésze a század második felében már letelepedett életmódot folytatott. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lettek volna vándorló csoportok.[422] Mindazonáltal különös, hogy a magyar és a Magyarországra érkező külföldi művészek (pl. August von Pettenkofen, Félicien Rops) a század második felében kezdtek intenzív érdeklődést mutatni a vándorcigányok iránt. Ennek oka talán éppen az, hogy ekkor már kifejezetten kuriózumnak számított a vándor életmód.

III.5. Karikatúrák

A 19. század közepén létrejött magyar élclapokban (például Borsszem Jankó) megjelent karikatúra műfaja már indulásától kezdve elsősorban az éppen aktuális politikai történésekkel foglalkozott, mindig bőséges helyet szentelt a nemzetiségek ábrázolásának, a róluk készült gúnyrajzoknak. A nemzetiségekkel kapcsolatos kollektív megközelítésre utalhat, hogy az élclapok különböző politikai hovatartozásuk ellenére a kisebbségeket hasonló sztereotípiákkal ábrázolták. Ezért megkockáztatható az a kijelentés, hogy ezeknek a lapoknak a nemzetiségekkel kapcsolatos ábrázolásai a többségi társadalom attitűdjeinek lenyomatai, amelyek a közgondolkodás szerves részét alkották.[423]

III.6. „A Másik Teste”[424] - Modell-kérdés a 19-20. század fordulóján

Végül, de nem utolsósorban arra a látásmódra igyekszem felhívni a figyelmet, amely a 19. század végének, 20. század első felének többségi

[422] DUPCSIK 2009: 58-61.
[423] TAMÁS 2010; POLYÁK 2002
[424] GYÖRGY 1996

társadalmát jellemezte bizonyos, nem csak cigány csoportokkal szemben. Olyan csoportokról beszélünk, amelyek széles társadalmi szinten nem képesek az önreprezentációra. Ilyen esetekben a csoporton kívüli képviselőik megfigyelései vagy sztereotípiái dominálnak az ábrázolásokon. Ez a jelenség egyfajta (vizuális, reprezentációs) kiszolgáltatottságot eredményezhet, mely különösen az aktképeken érhető tetten. Nyugat-Európában a 19. századi az orientalizmus, a „kelet" iránti, majd a „primitív" kultúrák iránti fokozott érdeklődés nyomán megjelentek az ázsiai, afrikai származású emberek a képzőművészeti ábrázolásokon.[425] A cigányság ábrázolása esetén is hasonló tendencia mutatkozhat: autoreprezentáció nélküli csoport heteroreprezentációja.

IV. A 20-21. századi roma önreprezentáció magyar és nemzetközi kiállításokon

Nem tartozik szorosan a kutatásomhoz a 20. századi, illetve a jelenkori roma művészek művészettörténeti kutatása, de szeretnék (a teljesség igénye nélkül) néhány fontosabb személyt és eseményt megemlíteni, csak hogy láthassuk, kik voltak úttörő jelentőségűek, illetve mik voltak azok a kulcsfontosságú események, amelyek hozzájárultak a roma önreprezentáció alakulásához a 20. századtól napjainkig.

Ilyen fontos esemény volt például a *Magyarországi cigány autodidakta és naiv művészek I. országos tárlata* 1979-ben a Pataki Galériában, ahol a roma képzőművészek együttesen jelenhettek meg; valamint az *Autodidakta cigány képzőművészek II. országos kiállítása* 1989-ben a Néprajzi Múzeumban, mely

---

[425] *„Orientalizmusnak nevezem azt a gyűjtőfogalmat, mely felöleli a Kelet megközelítésének valamennyi nyugati módozatát. Az orientalizmus az a diszciplína, melynek segítségével a Kelet mint a tudományos kutatások, felfedezések és gyakorlati alkalmazások tárgya rendszerezetten megfigyelhető. Szóhasználatomban az orientalizmus ennél sokkal tágabb fogalom, s felöleli azon álmok, képek és szavak halmazát is, melyek közül bárki szabadon válogathat, ha a két világot elválasztó határvonaltól keletre elterülő térséggel kapcsolatban kíván megnyilatkozni."* (SAID 2000: 12.)

Daróczi Ágnes és Kerékgyártó István kurátori munkájának köszönhetően valósult meg.[426] A roma önreprezentáció és a mások általi reprezentáció különbségeire világított rá az 1998-as *Romák Közép- és Kelet-Európában* című kiállítás, melynek Szuhay Péter és Vajda Imre volt a kurátora.[427] 2007-ben a *Paradise Lost* című kiállítás (kurátor: Junghaus Tímea, művészettörténész) keretei között, több magyar résztvevővel (Balogh Tibor, Kállai András, Omara, Raatzsch Jenő André, Révész János, Szirmai Norbert, Szentandrássy András) először volt jelen roma pavilon a velencei biennálén.[428]

V. Roma reprezentáció a múzeumokban és a roma múzeum terve

Magyarországon meglehetősen számottevő nemzetiségi és etnikai kisebbség él. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a két legnagyobb létszámban jelenlevő kisebbség a roma (315 583 fő) és a német (185 696 fő), de rajtuk kívül még több mint 140 000 fő vallotta magát valamelyik nemzetiséghez tartozónak.[429] Ezen adatokat figyelembevéve felmerül a kérdés, hogy a nemzetiségi identitások hogyan jelennek meg a múzeumokban.[430]

Ezen a ponton érdemes beemelni a reprezentáció fogalmát, illetve annak kettősségét, amely az önreprezentációra és a mások általi reprezentációra vonatkozik. Amennyiben a múzeumi teret tekinthetjük reprezentációs térnek, adottak a kérdések: mit, kit, kiket, kiknek, hogyan és milyen nézőpontból reprezentál ez a tér?

Jól példázza mindezt a magyarországi roma múzeum terve. Közel hetven éve foglalkoznak kisebb-nagyobb intenzitással egy olyan múzeum

---

426 DARÓCZI – KERÉKGYÁRTÓ – KUTHY – LALUK 1987
427 SZUHAY 1998
428 Lásd PARADISE LOST.
429 Lásd 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS.
430 Erről lásd bővebben: BERÉNYI 2011

létrehozásán, amely önálló reprezentációs tere lehetne a roma kultúrának. Az először Wlislocki Henrik és Hermann Antal néprajztudósokkal együttműködő József főhercegnél felmerülő gondolat az 1950-es években került újra napirendre, a ciganológus Erdős Kamill révén, aki 1960-ban előterjesztést nyújtott be a cigány múzeum felállítása ügyében, ám tervezetét az államhatalom elutasította.[431] 2011-ben a MúzeumCafé[432] hasábjain Fejős Zoltán (néprajzkutató, a Néprajzi Múzeum akkori főigazgatója), Daróczi Ágnes (kisebbségkutató), Csorba László (történész, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori főigazgatója) és Junghaus Tímea (művészettörténész, kurátor) érvelt amellett, hogy miért lenne fontos egy ilyen intézmény létrehozása. Fejős szerint a Magyar Zsidó Múzeumhoz hasonlóan nem „egy", hanem „a" roma múzeumot kellene létrehozni, amely egyszerre legyen a roma kultúra történeti, művelődéstörténeti, néprajzi, művészeti és irodalmi gyűjteménye és egyfajta roma kulturális központ. Daróczi különösen nagy jelentőséget tulajdonított érvelésében annak, hogy egy ilyen múzeumnak feladata lehetne (és kellene, hogy feladata legyen), hogy a többségi társadalomnak bemutassa a kisebbségi identitást, a kisebbségnek pedig egy lehetőséget, egy teret adna, ahol megélhetik, formálhatják saját közösségi identitásukat. Csorba László ennek sikerességét a megfelelő múzeumpedagógiai program meglétéhez köti, amelynek célja a negatív előítéletek megelőzése, illetve a meglevő negatív megkülönböztetés csökkentése, felszámolása. Junghaus Tímea a roma képzőművészek alkotásainak állandó kiállítóterét képzelné el ebben a tervezett múzeumi térben. Véleménye szerint a képzőművészet identitásformáló szerepe kulcsfontosságú lenne ebben az esetben. Fontosnak tartaná, hogy állandó kiállítóteret kapjanak a magyarországi romák kollektív emlékezetét meghatározó vizuális alkotások, az antropológiai és szociofotóanyag,

[431] GYÖRGY 2019: 54.
[432] FEJŐS – DARÓCZI – CSORBA 2011

valamint a romák által készített fotók. Egy ilyen múzeum lehetőséget adna a romák ábrázolásának kutatására a magyarországi művészetben, illetve magyarországi roma művészet történetének kutatására és nyilvános reprezentálására.

A Fejős Zoltán által preferált roma múzeumra már született példa Csehországban. A brnói Muzeum romské kultury-t 1991-ben alapították olyan roma aktivisták, akik már a szocializmus alatt aktívak voltak, és – a magyarországi roma önszerveződéssel párhuzamosan – Cigány-Roma Uniót hoztak létre Csehszlovákiában. A múzeum az első években nonprofit szervezetként működött, majd a gyűjteménye folyamatos gyarapítása mellett 2005-ben vált állami múzeummá, amelyhez szervezetileg tartozik még két csehországi roma koncentrációstábor-emlékhely is.[433]

Habár Magyarországon a roma múzeum terve továbbra is csak terv maradt, ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem jelenik meg a roma kultúra más múzeumokban. Két jelentős magyarországi időszaki kiállítást említenék a közelmúltból, ahol főszerepet kaphatott a roma identitás múzeumi reprezentációja. 2020-ban *Isten homorú arcán* címmel rendeztek kiállítást Choli Daróczi József emlékére a Petőfi Irodalmi Múzeumban.[434] 2021-ben pedig sok év után ismét látható volt Budapesti Történeti Múzeumban az Off-Biennálé keretei közt megrendezett *Közösen kihordani* című kiállításon Péli Tamás *Születés* című pannója.[435]

A különálló roma múzeum létrehozása vagy roma művészek időszaki kiállításokon való megjelenése azonban nem az egyetlen módja annak, hogy múzeumi környezetben lehessen a nemzetiségi identitást bemutatni vagy artikulálni. A nyugat-európai és észak-amerikai múzeumok dekolonizációs

---

433 Lásd MUZEUM ROMSKÉ KULTURY.

434 Lásd ISTEN HOMORÚ ARCÁN.

435 Lásd KÖZÖSEN KIHORDANI. OFF-BIENNÁLÉ; KÖZÖSEN KIHORDANI. VÁRMÚZEUM.

törekvéseinek[436] mintájára Magyarországon is lehetne rá lehetőség, hogy a múzeumi intézmények a nemzetiségek szemén keresztül nézve újragondolják a gyűjtemények hangsúlyait, állandó kiállításaik anyagát. Ilyen módon az országos, megyei vagy városi múzeumokban integráltan jelenne meg a roma képzőművészet. Illetve, ahogyan a már említett 1998-cas Néprajzi Múzeumi kiállításban is, a roma önkép és a többségi társadalom által alkotott kép egymás mellé helyezésére, ütköztetésére nyílhatna lehetőség.

VI. Zárszó

Tanulmányomban azzal a szándékkal igyekeztem bemutatni a mások általi cigány reprezentációt és a roma önreprezentációt, hogy rávilágítsak, ezt a két típusú reprezentációt nem lehet egymástól függetlenül vizsgálni. Véleményem szerint mindkettő lehet autentikus vagy inautentikus, igaz vagy hamis; ez független attól, hogy a csoport tagja vagy kívülálló mutatja be a csoportot festményen, rajzon, illusztráción, (írott vagy szóbeli) szövegeken vagy kiállításon keresztül.

Nem kérdés, hogy egy múzeum autentikus, valós képet szeretne reprezentálni. „Egy" vagy „a" magyarországi roma múzeumnak nem csak a 20. századi és a kortárs roma művészek alkotásait kell bemutatni, hanem azt is, hogy a korábbi évszázadok együttélése során milyen képek alakultak ki különböző etnikumokról, nemzetiségekről, és ezeknek milyen események állhattak a hátterében. A reprezentáció sok esetben lehet konstruált és véleményformáló (ennek egy radikális formáját láthattuk például a 19. századi élclapok karikatúráin); így egy múzeumi kiállítás is egy konstruált képet reprezentálhat. Ezért is hatalmas felelősség egy roma múzeum koncepciójának kidolgozása. Egy ilyen múzeum véleményem szerint akkor fog tudni hitelesen reprezentálni a roma történelemről, kultúráról,

[436] Erről lásd bővebben: BASICS 2021

művészetről, ha ennek koncepcióját roma és nem roma szakértők közös munkával dolgozzák ki, úgy, hogy az ne csak a romákat romáknak, vagy romákat nem romáknak akarja bemutatni, hanem a társadalom egészének szóljon, nemzetiségi és etnikai hovatartozástól függetlenül. Magyarán, ne az legyen a célja a múzeumnak, hogy a kulturális idegen benyomását erősítse.

A múzeumi környezetben talán a kulturális antropológia ismeretreprezentációs paradoxona hozhat eredményt: ha a szociokulturális idegen megismerésének és megértésének előfeltétele az idegenség megszüntetése, akkor az autentikus idegenség megmutatása, mint a megismerés következménye képtelenség.[437] Az antropológiai értelemben vett megismerése a „Másiknak", kizárja az „Idegen"-jelleg megőrzésének lehetőségét. Talán, a remélhetőleg jövőben majd megvalósuló roma múzeum meg tudja szüntetni a romákról alkotott idegen képet, közelebb tudja hozni a „Másikat", így az idegenből végre valahára ismerős válhat.

Irodalomjegyzék

DARÓCZI Ágnes – KERÉKGYÁRTÓ István – KUTHY Örs – LALUK György 1987. *Autodidakta cigány képzőművészek II. országos kiállítása. Kiállítási katalógus*. Budapest. Néprajzi Múzeum.

BASICS Beatrix 2021. Dekolonizáció és restitúció. Példák az újragondolásra. In: *MúzeumCafé* 15/83. 135-150. URL: https://www.museumsassociation.org/campaigns/decolonising-museums/# (Utolsó letöltés: 2022.01.30.)

BEREK Sándor 2015. Cigány/roma reprezentációk és a cigányképek típusai a 19. században Magyarországon. In: *Mediárium*. 12/1-2. 37-49. URL: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00016/pdf/EPA01515_mediarium_2015_1-2_037-049.pdf (Utolsó letöltés: 2021.04.08.)

[437] BICZÓ 2018: 209.

BERÉNYI Marianna 2011. A műtárgyak között is kisebbségben vannak. A magyarországi nemzetiségi és etnikai csoportok múzeumi reprezentációja. In: *MúzeumCafé*. 5/22. 50-61. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/MuzeumCafe_05_2011/?pg=167&layout=s, http://muzeumcafe.hu/hu/mutargyak-kozott-kisebbsegben-vannak/ (Utolsó letöltés: 2022.01.30.)

BICZÓ Gábor 2018. *A „Mi" és a „Másik". Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlata az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. Budapest. L'Harmattan Kiadó – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.

Cigány-kép – Roma-kép. A Néprajzi Múzeum Romák Közép-és Kelet-Európában c. nemzetközi kiállításának képeskönyve. Szerk: SZUHAY Péter. Budapest. Néprajzi Múzeum. 1998.

DUPCSIK Csaba 2009. *A Magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890-2008*. Budapest. Osiris Kiadó.

FEJŐS Zoltán, DARÓCZI Ágnes, CSORBA László, JUNGHAUS Tímea 2011. Szükseges-e ma Magyarorszagon roma múzeumot létrehozni, és ha igen, minek a bemutatása legyen a feladata? In: *MúzeumCafé* 5/24. 26-31. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/MuzeumCafe_05_2011/?pg=375&layout=s (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

FERENCZY Béni 1961. Nagybányai emlékeim. In: FERENCZY Béni: *Írás és kép*. Magvető Kiadó. Budapest.

GYÖRGY Eszter 2019. Az emlékezés és a felejtés helyei: roma örökség Magyarországon. In: *Korall* 20/75. 46-61. URL: https://epa.oszk.hu/00400/00414/00066/pdf/EPA00414_korall_2019_75.pdf (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

GYÖRGY Péter 1996. Másik teste. In: *Café Bábel*, 6/20. (Test), 157-167.

HELLER Ágnes 1996. Önreprezentáció és mások reprezentációja. In: *Kritika*. 25/12. 4-8. URL: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Kritika_1996/?pg=535&layout=s (Utolsó letöltés: 2021.04.08.)

POLYÁK Laura 2002. Cigányok Mucsáról. Az élclapi karikatúrák cigányképe. In: *Beszélő*. 7/7. URL: http://beszelo.c3.hu/cikkek/ciganyok-mucsarol, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Beszelo_2002_2/?pg=90&layout=s (Utolsó letöltés: 2021.04.08.)

RÉVÉSZ Emese 2012. *Az ország tükre. A képes sajtó Magyarországon 1780-1880*. Budapest. Budapesti Történeti Múzeum.

RÉVÉSZ Emese 2015. *Kép, sajtó, történelem, Illusztrált sajtó Magyarországon 1850-1870 között*. (Res Libraria IV.) Budapest. Argumentum Kiadó. Országos Széchényi Könyvtár.

RÓKA Enikő 2010. A hon- és népismeret képei. Tájképek és viseletábrázolások. In: *XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép*. (2010. nov. 5. – 2011. ápr. 3.). Szerk: KIRÁLY Erzsébet, RÓKA Enikő, VESZPRÉMI Nóra. Budapest. Magyar Nemzeti Galéria. 279-281.

SAID, Edward 2000. *Orientalizmus*. Budapest. Európa Kiadó.

TAMÁS Ágnes 2010. Nemzetiségi sztereotípiák a 19. század második felének magyar élclapjaiban. In: *A humor dimenziói*. Szerk: T. LITKOVINA Anna, BARTA Péter, HIDAS Judit. Budapest. Tinta Kiadó. 2010. 201-208. URL: https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Nemzetisegi_sztereotipiak.pdf (Utolsó letöltés: 2021.04.08.)

WALDENFELS, Bernhard 2004. Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai. In: *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Szerk: BICZÓ Gábor. Debrecen. Csokonai Kiadó. 91-116.

További források

2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. 3. Országos adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2013. 21. URL: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_00_2011.pdf (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

BIHARI JÁNOS CIGÁNYPRÍMÁS. URL: https://www.europeana.eu/sv/item/2064401/_mnm_MNMMUSEUM1465947 (Utolsó letöltés: 2022.03.13.)

CIGÁNYLEÁNY. URL: https://mng.hu/mutargyak/ciganyleany-2/ (Utolsó letöltés: 2022.03.13.)

ISTEN HOMORÚ ARCÁN. URL: https://pim.hu/hu/kiallitas/isten-homoru-arcan (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

KÖZÖSEN KIHORDANI. OFF-BIENNÁLÉ. URL: https://offbiennale.hu/hu/%7Byear%7D/program/kozosen-kihordani (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

KÖZÖSEN KIHORDANI. VÁRMÚZEUM. URL: https://www.varmuzeum.hu/kozosen-kihordani.html (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

MUZEUM ROMSKÉ KULTURY. URL: https://www.rommuz.cz/en/museum/about-us/ (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

PARADISE LOST. URL: https://www.opensocietyfoundations.org/publications/paradise-lost-first-roma-pavilion-venice-biennale (Utolsó letöltés: 2022.01.29.)

SPIRKA CIGÁNYLÁNY. URL: https://mng.hu/mutargyak/spirka-ciganylany/ (Utolsó letöltés: 2022.03.13.)

SZÜRET VÁC VIDÉKÉN. URL: https://mng.hu/mutargyak/szuret-vac-videken/ (Utolsó letöltés: 2022.03.13.)

ZIGEUNERIN. URL: https://sammlung.belvedere.at/objects/3148/zigeunerin (Utolsó letöltés: 2022.03.13.)

DO YOU WANT TO SAVE THIS EXISTENCE?

A személyes intimitás léttapasztalatának lehetősége a videójátékokban

PINTÉR DÓRA

I. Bevezetés

Jelen dolgozatban a fenomenológiai tudat szimulált realitással való viszonyát, illetve ennek ontológiai következményeit kívánom megvizsgálni, számot vetve azzal a társadalomtudományi kontextussal, amelyben mindez nemcsak megvalósul, de egyre inkább normává válik. A videójátékok által felkínált virtuális világokat a tapasztalati leképeződés, a tudat élményeinek szempontjából kísérlem meg leírni. Kutatásom elsősorban arra keresi a választ, hogy a számítógépes játék hogyan hat vissza a játékos énjére ontológiai szempontból, és miként állhat elő egy olyan létezési struktúra, amely megalapozza a vágyott létteljesség tapasztalatát, a személyes intimitást; egyúttal a videójáték-kultúra elterjedésének lehetséges okaira kívánok filozófiai választ nyújtani. Azt feltételezem, hogy a videójátékra tekinthetünk egy olyan speciális tudati kiterjesztésként, amely átmenetileg megváltoztatja a tudat lehetőségfeltételeit olyan módon, hogy az én ontológiai státusza átalakuljon. A fenomenológián keresztül, konkrét játékok elemzésével illusztrálva kívánom tehát artikulálttá tenni, hogy a tudat és a virtuális valóság, illetve a virtuális én között milyen reláció és dinamika tételezhető. Egyfelől vélhetően a kapcsolat feltérképezése fontos szempontként szolgálhat a videójáték-függőség pszichológiai kezelésében, másfelől pedig új aspektust kínál a felhasználói igények megértéséhez, amely a *metaverzum*hoz hasonló kísérletek szempontjából tűnik különösen relevánsnak. A virtuális világ(ok)ban létező „virtuális én" egyre kevésbé választható le a valóságról, mintegy integrálódik abba.

A probléma tárgyalásához elkerülhetetlen annak társadalomtudományi aspektusait is feltárni, mivel a videójáték-kultúra erősen összefügg a posztmodern, illetve a kései kapitalizmus hatásaival. A játékban képződő élmény leválaszthatatlan arról a kortárs léttapasztalatról, melybe mélyen beágyazódik. Ezt a kontextust úgy építem fel, hogy a kapitalizmust mint létélményt írom le, rámutatok az így feltáruló problémák ontológiai karakterére, és ezt követően térek ki arra, hogy a videójáték hogyan viszonyul ehhez, milyen pozíciót vesz fel ebben a hatásösszefüggésben, és miként működhet egyfajta ontológiai protézisként.

II. A kapitalizmus ontológiai profilja – milyen kontextusban gondolkodhatunk a videójátékok kérdéséről?

Alain Ehrenberg munkássága az autonómia normájára épülő társadalom jellegzetességeinek vizsgálatára épül, a későmodernitástól kezdődően fokozatosan egyre erőteljesebben meghatározóvá válik az autonóm működésmód az egyéni életeket tekintve, tehát mindenki a saját változásának ágensévé válik, az *önteremtés* életcéllá alakul[438] – ez jelentős megállapítás tanulmányom téziseinek szempontjából, és éppen az önteremtés fogalma implikálja, hogy számot vessek a fennálló gazdasági rendszer kulturális logikájával, valamint ontológiai hatásmechanizmusával. Az önteremtés életcélként való tételezése elválaszthatatlannak tűnik attól a kultúrától, amely a szabad versenyen, tehát a sikeres érvényesülésen keresztül határozza meg magát – megfordítva: a kapitalizmus jelenlegi formája, valamint az abba mélyen beleágyazódott kultúra elképzelhetetlen az önteremtés erőteljes módozatai nélkül. A vállalkozói tevékenységhez kötődő szemlélet általános életszemléletté, társadalmi habitussá vált, a vállalkozói attitűd levált a gazdaságról, és a személyes önérvényesítés mintájává alakult. Például a marketingtevékenység különböző fogásai a piacon kívül, a privát

[438] EHRENBERG 2002: 83-98.

életben is értelmezhetőek, ahogyan meg is jelennek ott. Hasonló módon hétköznapi gyakorlatként is felfoghatóak a következő kifejezések: *(ön)menedzsment, (én)márkaépítés, brandépítés, arculattervezés* stb., és természetesen ezen a ponton az *influencer-kultúrá*ról is lehetne beszélni. Napjainkban meghatározó kulturális jelenségek a kapitalista rendszer részeként válnak értelmezhetővé, melyhez ezer szálon kötődnek. A vállalkozói lét karakterisztikája a piacon kívül is meghatározó, mintegy kilép onnan, lesziváro g a mindennapokba, összemosódik a magánélettel, bizonyos értelemben azoktól is megköveteli az önteremtés mechanizmusát, akik adott esetben nem a piac résztvevői – így tulajdonképpen mégis azokká válnak, nem tudnak nem résztvevői lenni (vagy a társadalom perifériájára szorulnak). Az általános értelemben vett érvényesülés sokkal kevésbé függ a teljesítménytől vagy bármilyen más tényezőtől, hangsúlyosan az önteremtésen keresztül válik elérhetővé. A problémát az jelenti, hogy mindeközben ennek a kulturális követelménynek a teljesítését a kultúra saját maga lehetetleníti el – elvárja *a kidolgozott saját* felmutatását, de aztán nem kezd vele semmit. Éppen az önteremtés az, amelynek valódi mibenlétét teljesen elhomályosítja, nem felismerhető a cél. A folytonos önreprezentáció redundáns folyamata kimenet nélküli, ugyanis a kapitalista kultúra többé nem tudja felvenni az egyedit, a sajátot. Baudrillard a tárgyak vonatkozásában mutat rá hasonló folyamatokra:[439]

> A valós tárgy és annak használati funkciója háttérbe szorul, ehelyett a különbség ölt általa érzéki-dologi megvalósulást. Ez nem jelent tényleges létgyarapodást, hanem ellenkezőleg, a látszatok látszatai a negativitás, a léthiány öngerjesztő gyarapodását vonják maguk után. […] A valóságos tárgyak helyébe kerülő látszatról, azaz a látszatról mint valóságról van szó. A tárgyban a látszat dologiasul.[440]

[439] BAUDRILLARD 1987
[440] VERESS 2017: 31.

Ehrenberg rámutat, hogy a cselekvési autonómia egyfelől teret nyit a szabadság új formáinak, ugyanakkor új kényszerek előtt is, hiszen az egyén válik cselekedetei egyetlen felelősévé, és ez az egyén fragilizációjához vezet, akinek az egyre inkább szétforgácsolódó, feldarabolódó világban kell(ene) saját magát felépítenie.[441]

> Az egyént autonóm viselkedésre ösztönző normák még a hierarchia legalján is hatnak, hiszen maga az autoritás sem a korábbiakban jellemző mechanikus engedelmességen, hanem a kezdeményezőkészségen alapul. Az új elvárások a felelősségvállalásra, a fejlődés képességére, a flexibilitásra irányulnak.[442]

Mindez fenomenológiai értelemben (is) egyfajta kitettséggel jár, az egyéni sérülékenység alaptapasztalattá válik, miközben a sajátos értékrendet és érvényesülési tendenciákat felmutató, áthatóan technicizált és a kapitalizmus spiráljába szorult világ egyre kevésbé képes az önteremtés fokozódó igényét adoptálni, holott az részint épp a kapitalizmus logikájából fakad. Mark Fisher ezzel kapcsolatban a „bizniszontológia" fogalmát használja, amely arra utal, hogy a kapitalista realizmus mechanizmusát tekintve a társadalomban minden, beleértve az egészségügyet és az oktatást, vállalkozásként működik.[443] Ez a gazdasági aspektusát villantja fel annak a folyamatnak, amelyet én – többek között Ehrenbergre támaszkodva – az elmúlt évtizedek ontológiai tendenciájaként ragadok meg. Azt a paradox hatást kívánom a fókuszba helyezni, hogy míg egyfelől az egyéni életeket tekintve mindmáig egyre meghatározóbb az önteremtés kényszere, addig ezzel párhuzamosan a kései kapitalizmus közege megtévesztő módon mégsem biztosít megfelelő keretet ehhez a funkcióhoz. Előre utalva

---

441 TAKÁCS 2017: 87-88.
442 TAKÁCS 2017. A szerző tanulmányának ezen a pontján Ehrenberg hivatkozott munkájának gondolatmenetét rekonstruálja.
443 FISHER 2020: 37.

megjegyezném, hogy az élmény, amely a videójáték által átélhető, éppen ezt az önteremtést teszi lehetővé, elérhetővé az egyén, vagyis – fenomenológiai aspektusból tekintve – a tudat számára. A széttöredező szubjektivitás,[444] a koherens narratívák hiánya csak lenyomata annak az újszerű létállapotnak, amely permanens módon a feloldhatatlanságba feszíti bele az ént – ennek egyik szélsőséges következményeként számolhatunk az egyént érintő *ontológiai válsággal*. R. D. Laing gondolkodását alapvetően meghatározta az egzisztencialista filozófia, a különböző mentális zavarok megközelítésénél nagy hangsúlyt helyez az ontológiai biztonság, valamint az ontológiai bizonytalanság létállapotainak elkülönítésére és vizsgálatára – felfogása szerint a „szorongások és veszélyek az *elsődleges ontológiai bizonytalanság* esetén alakulnak ki".[445] Ezt úgy definiálja, hogy az egyén inkább érzi magát valótlannak, mint valódinak, nem biztos abban, hogy elkülönül a világ többi részétől, ezért folyamatosan kételkedik a saját identitásában és autonómiájában, nem érzi létének folytonosságát az időben, nincs meg benne a személyes konzisztencia vagy kohézió mindent felülíró érzése, és nem érzékeli önnön lényegi valóját, inkább úgy érzi, nem is létezik. Ebben az állapotban a mindent felülíró prioritás, hogy az én *megvédje* önmagát, hiszen biztos alap híján életének körülményei fenyegetést jelentenek.[446] Ez ontológiailag egy redukált létnek tűnik, amely az ontológiai biztonság kontúrjaival bíró léthez viszonyítva valamiképpen deficites. Ezt összevetném azzal, hogy Jean-Paul Sartre az embert alapvetően is mint hiány-lényt írja le: „*a lehetőség és az érték az önmagáért-valót ontológiailag léthiányként írhatjuk le, és a lehetőség úgy tartozik hozzá az önmagáért-valóhoz, mint aminek híján van, illetve az érték mint hiányolt lét-totalitás kísértő*".[447] Tehát a tudat

[444] JAMESON 2010: 46-47.
[445] LAING 2017: 64.
[446] LAING 2017: 67-68.
[447] SARTRE 2006: 663.

sajátossága, hogy egyfolytában egy totalitást, a létteljességet célozza meg, de ez számára – éppen azért, mert tudat, és nem fenomén, tehát nem zárt létező – elérhetetlen. Ilyen módon létében kíséri ez a hiány, amely felszámolhatatlan. Úgy gondolom, hogy az általam bevezetett – Laing munkájára támaszkodó – ontológiai válság fogalma az embert kísérő léthiány elhatalmasodását jelenti, amennyiben az *érték*[448] többé nem tud vágyként megfogalmazódni, amely irányultság pedig – Sartre koncepciójában – az önmagáért-való sajátos működésének dinamikáját adja; az emberi létezés valójában nem más, mint vágy.[449] A létező létteljességhez való viszonya megváltozik. A válság felfogásomban tehát azt jelenti, hogy a tudat egyre kevésbé célozza meg azt a totalitást, amelynek megcélzása egyébként az ő lényegét teszi ki. Sartre a *rosszhiszeműség* fogalmával írja le azt az elkerülést (például a szorongás elkerülését), amelynek során kívülről igyekszünk megragadni magunkat, mint valaki *mást* vagy mint *dolgot*, amelyből az következik, hogy a tudat egyre távolabb kerül attól, hogy beismerje azt, ami ő – *essen egybe létével, legyen az, ami ő* (ez lenne a vágyott totalitás).[450] A kései kapitalizmus által előírt ontológiai struktúrában, amelyben az egyéni működés alapjává az önteremtés kényszere válik, a rosszhiszeműség vagy elkerülés – mint tudati működésmód – tendenciává válik. Úgy vélem, hogy ez egy, a fenomenológiai ontológia által leírható változás, amely a kapitalizmus ontológiájának sajátja. A válság tehát az eredendő (és természetes) léthiányt deficitté alakítja, amely voltaképpen a valóság kiüresedésével jár. Az önteremtés ismétlődő művelete kizárólag a valóság elfedésének, átírásának, szükségszerűen destrukciójának mentén képzelhető el. A rosszhiszeműség a magábanvaló léttől (totalitás) a lét bomlása felé

---

448 Sartre fogalomkészlete.
449 Az egész *Lét és a semmi* című munka egy nagyszabású kommentárként felfogható ehhez a tételhez.
450 FEHÉR 1980: 47.

mozog – amely állapot mindenképpen fenyegető. Az önteremtés kényszere tehát az *önvédelem* kényszerével együtt adódik, és ez védelmi mechanizmus a mindennapokban nyilván a fájdalom elkerülésében vagy eliminálásában valósul(hat) meg. Arról van szó, hogy maga a létezés válik egyre fájdalmasabbá a vázolt ontológiai körülmények okán. Ehrenberg is felhívja rá a figyelmet, hogy nem depressziós társadalmakról van szó, hanem „a lelki szenvedés társadalmi státuszának változása *megy végbe. A társadalmi problémák, konfliktusok és feszültségek ma a szenvedés terminusain keresztül fogalmazódnak meg*”[451] (kiemelés tőlem P.D.). A kortárs filozófia természetesen magán hordozza ennek a változásnak a nyomait, különböző aspektusokból közelít ezen tapasztalatok artikulációja felé. Byung-Chul Han könyvcímbe is foglalt kifejezése, a „csillapító társadalom” épp ember és fájdalom megváltozott viszonyára utal, arra, hogy a szenvedés funkciója felül lett írva a boldogságkényszer által, amely a 21. század általánossá vált kerete, valójában világnézet: semminek nem szabad fájnia, nemcsak a művészetnek, hanem az életnek sem, amelynek élek és szögletek nélkülinek, konfliktusoktól és ellentmondásoktól mentesnek kell lennie – mert azok fájhatnak.[452] Han filozófiájában a „csillapítás” társadalmi mechanizmusa összefüggésbe hozható az önvédelemmel, míg a fájdalom kitüntetettségét, problematizálhatóságát éppen az ontológiai elmozdulás hatásaként értelmezem. Bár a fájdalom elrejtéséről, lehetőség szerinti kikerüléséről, az élet szenvedés nélkül való megvalósításáról van szó, ebben az önteremtés és önvédelem működésmódjának násztáncát vélem felfedezni – saját magamat létrehozni egy olyan felületen, amely az elrejtésből fakadóan nem is valódi felület. Ez visszamutat Sartre-ra: magamat úgy megragadni, mint valaki mást – kvázi kívülről, egy hamis alapról. „*Feledésbe merül, hogy a fájdalom megtisztít, katartikus hatása van. A tetszés társadalmából hiányzik a katarzis lehetősége. Az*

[451] TAKÁCS 2017: 87-88.
[452] HAN 2021: 12-13.

ember a pozitivitás salakjában fuldoklik, amely a tetszéskultúra felszíne alatt összegyűlt".[453] A filozófus az örömkultuszból (amely voltaképpen maga is elvárásként áll elő) származtatja a szeparációt abban az értelemben, hogy az egyén leválik a társadalom testéről, a közösségről, bizonyos értelemben a Másikról, és a társadalmi viszonyok zárójelezésével öngondozó tevékenységbe kezd, kvázi önmagára korlátozódik, és autonómiájában immár a megélt fájdalom is sajátja, ő felelős érte: „*a neoliberális boldogságfogalom eltereli figyelmünket a fennálló uralmi összefüggésekről, amennyiben csak lelki önvizsgálatra kényszerít. […] A szenvedést, amelyért a társadalom volna felelős, privatizálják és pszichologizálják. A lélek optimalizálásának követelménye […] elleplezi a társadalmi bajokat*". Fisher ugyanazt a jelenséget a mentális problémák, a szorongás általánossá válása felől artikulálja:

> …újra kell kereteznünk a stressz (és a distressz) egyre súlyosabb problémáját a kapitalista társadalmakban. Ahelyett, hogy az egyénekre hárítanánk a felelősséget pszichés szorongásaik megoldásában, vagyis elfogadnánk a stressz hatalmas mértékű *privatizálását* az elmúlt harminc évben, fel kell tennünk a kérdést: hogyan válhatott elfogadhatóvá, hogy a népesség, különösen a fiatalok, ekkora hányada beteg? Mi lenne, ha e rohamosan terjedő *mentálpestist* a kapitalizmus lényegi diszfunkcionalitásának látványos tüneteként közelítenénk meg, amely jelzi, milyen súlyos árat fizetünk azért, hogy fenntartjuk róla az egyetlen működő társadalmi rend képzetét? [454]

[453] HAN 2021: 12-13.
[454] FISHER 2020: 41.

III. Válság, képzelet és szabadság összefüggései

A pszichológiai adatok, a mérhető tendenciák, az általános társadalmi kórképek[455] reflektálnak arra a jelenségre, amelyet én ontológiai perspektívából kívánok megvilágítani, és válságként megragadni azt.[456] A cselekvési autonómia a szabadság egy új konstrukciója, tehát kétségtelenül implikálja a fogalom fenomenológiai vizsgálatát is, valamint a videójátékokkal kapcsolatban is különösen relevánsnak tűnik a szabadság kérdése, hiszen – ez a későbbiekben kifejtésre kerül – másképpen adódik az én számára egy virtuális világban, amelynek működését az énben rejlő valóságképző potenciál biztosítja. Ebből adódóan tűnik fontosnak a kései kapitalizmus által előállított, ontológiailag (és nem jogilag, gazdaságilag stb.) értett szabadságot összehasonlítani azzal a megéléssel, amelyben az én a világ működtetésének egyetlen felelőse, általa szerveződik, nélküle nem is világként, csak egy világ komponenseiként adott. Jean-Paul Sartre gondolkodásában a szabadságot alapvetően a *képzelet* alapján kell megértenünk. Szabadnak lenni annyit tesz, mint képzelettel bírni, s a képzelet segítségével elrugaszkodni a valóságosan adottól, illetve a világot, ahogyan magunk körül tapasztaljuk, a képzelet segítségével *teremtjük meg*; Sartre-nál a világ lényegileg képzeletbeli.[457] Úgy vélem, hogy az ontológiai bizonytalanság állapota (illetve a válság ennek végpontja volna) befolyásolhatja a képzelet a működését, a tudat világteremtő képességét – ilyen módon pedig szabadságát is, hiszen a kettő szorosan összefügg

---

[455] GOODWIN – WEINBERGER – KIM – WU – GALEAF 2020.

[456] Illusztratív, hogy – amiként a hivatkozott tanulmány következtetéseiben is megjelenik – nem egyértelműen kijelenthető, hogy valóban nőtt a mentális betegségben vagy szorongásban szenvedők száma, hiszen az eredményeket befolyásolhatja, hogy a korábban ezeket kísérő stigmatizáció feloldása miatt többen vállalják fel, többen beszélnek róla és kérnek segítséget, mint előtte bármikor. A sérülékenység felvállalása és kimondása, annak narratívába helyezése a fenti fogalmakra vetítve egyszerre hordozza magában az *önteremtés* és az *önvédelem* mechanizmusát.

[457] MAROSÁN 2017: 218.

egymással. A képzelet folytonos elrugaszkodása mint működésmód az önteremtés és az önvédelem közé való kifeszítettségben torzul, amennyiben a kiüresedett és elfedett valóság egyre inkább megszűnik referenciának lenni, helyébe pedig – mintegy valóság helyetti valóságként – egy olyan zárt én-konstruktum áll, amely önszerveződése révén egy idő után redundánssá válik, nem tud valójában kellően megújulni, hiszen önmaga saját magának az alapja, meddő. A képzelet egyfajta reproduktivitás mentén válik leírhatóvá. A redukált, deficitként előálló és reziduális valóság, amely valójában maga is a képzelet egy bizonyos, társadalmilag intézményesült és kikristályosodott projektuma, összefüggést mutat tehát a képzelet diszfunkcionalitásával, amely voltaképpen a világalkotó potenciál elmaradását jelenti. Jean Baudrillard beszél az *Azonos pokláról*, amellyel a modernitás utáni társadalmi működést kívánja megragadni: „*ha az egyén már nem szembesül a másikkal, önmagával száll szembe. Saját antitestévé válik, mert támadásba fordul az immunitás folyamata, mert összezavarja a saját kódját, mert tönkreteszi a saját védekező képességét*”.[458] Úgy gondolom, hogy ez a működésmód fenomenológiailag is meghatározó, a tudati élet, így a képzeleti műveletek kvázi diszfunkcionalitására, és általában az egyén világteremtő képességére is visszahat. Mindez pedig indokolttá teszi a kései kapitalizmus kulturalitásában kiteljesedett, egyéni autonómiával járó szabadság megkérdőjelezését, és ennek tükrében talán másként érthető a tanulmány elejéről származó mondat: *mindenki a saját változásának ágense*. Mindenki arra kényszerül, hogy saját változásának ágense legyen, de észrevétlenül elszivárgott a *mihez képest*, a referencialitás nélküli, folytonos létrehozásban pedig az én egy idő után szükségszerűen önmagára hull – felemésztette saját szabadságát. Byung-Chul Han gondolatát, miszerint a túlélés érdekében megszüntetjük magunkat, így értem.

[458] BAUDRILLARD 1997: 105.

IV. A személyes intimitás – a tapasztalat, amelyet a videójáték felkínálhat

A tágabb kutatásom[459] központi fogalmát jelentő *személyes intimitás* vizsgálatának tudományos relevanciája az imént felvázolt társadalomtudományi kontextusban nyer új értelmet, amelyből kitűnik, hogy a kortárs filozófiának újabb perspektívákat érvényesítve szembe kell néznie a világ nagyobb részére jellemző gazdasági és társadalmi berendezkedés ontológiai következményeivel. A személyes intimitás az interperszonális intimitásban megjelenő bensőséges átélés önmagunkkal kapcsolatos tapasztalata, amelynek során az én saját létével kerül intenzív kapcsolatba. Az intimitás általában személyek közötti viszony leírására szolgál, de ebben az esetben is közvetítő szerepe van: az én és saját léte között. A fogalom egy – eddig tudományosan nem reflektált – általános tapasztalatot kíván megragadni; ez a (szüntelenül óhajtott) létteljesség pillanatnyi, reflektálatlan és spontán megvalósulása, az önmagát érző élet bensősége, amikor az én ráhajlik saját létére, egybeesik önmagával – így feloldva a vágy természetének sartre-i paradoxonát, miszerint annak lényege éppen abban áll, hogy – bár folyamatosan beteljesülésre tör – ez sohasem következhet be, mert csak véges tárgyakat talál.[460] Jean-Paul Sartre filozófiájának egyik alaptétele, hogy az emberi létezés valójában nem más, mint vágy – így mindenekelőtt létfenoménként tekint rá.[461] Ennek másik oldala, hogy az emberi lét alapja a permanens hiány (hiszen vágy és hiány elválaszthatatlanok), az önmagáértvalót ontológiailag léthiányként írhatjuk le. Felfogásomban a személyes intimitás ennek az eleve adódó léthiánynak a felfüggesztése, az én

---

[459] A szerző a ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, kutatási témája a személyes intimitásnak mint léttapasztalatnak reprezentációs vizsgálata a kortárs a prózairodalomban.

[460] Jean-Paul Sartre *A lét és a semmi* II. részének I. fejezetében vezeti be a vágy fogalmát, amely aztán végigvonul a művön. Az ezt összefoglalóan tárgyaló, általam használt tanulmány: ULLMANN 2011: 68-79.

[461] SARTRE 2006: 663.

önmagáértvalóból pillanatnyi önmagábanvalóvá válása – tehát az alapvetően illékony, elszökő, tűnékeny tudat sűrűvé és áthatolhatatlanná válása, amikor önmagával teljesen egybeesik, és végre *az, ami* – Sartre filozófiája szerint ez elképzelhetetlen, szerintem viszont a személyes intimitáson keresztül mégis elgondolható.

A lét és a semmi című munka egyik központi jelentőségű gondolata, hogy az ember léte és önmagáról való tudása nem eshet egybe, hiszen, ha nem volna különbség aközött, amit tud, és aközött, ami ő, akkor önmagát saját létmegértése alapján hozná létre, tehát: isten volna.[462] Azt feltételezem, hogy a személyes intimitás tapasztalatának alapja mégis ennek a különbségnek a spontán felszámolódása, tehát valójában az isteni működésmód addig való beteljesülése, amíg arra rá nem ismerek, hiszen abban a pillanatban, hogy reflexívvé válna, már nem hozzáférhető, ez az intimitás fel is számolja önmagát, nem válhat reflektálttá. Minden emberi vágy valójában a személyes intimitásra való vágy, tehát az emberi valóság önmagától elszakadó struktúrája felszakításának kívánalma. Az ember, mint létező megállás nélkül törekszik vágyain keresztül egy olyan létállapot felé, amelyet nem érhet el, hiszen akkor megszűnne embernek lenni, a személyes intimitáson keresztül azonban ez pillanatszerűen adódhat számára, egészen addig, amíg fel nem ismeri, nem kísérli meg megragadni. Sartre a – saját belátásai alapján – lehetetlen szintézisnek az eredményét, vagyis az önmagában-való-önmagáért-valót, amelyben ez a létteljesség adódhat(na) *értéknek* nevezi: „*Azért van érték, mert az önmagáértvaló hiányként éli meg a létezést. Nem lenne érték, ha nem lenne olyan hiány, ami az érték felé hajt – vagyis nem lenne érték, ha nem lenne vágy*”.[463]

Azt állítom tehát, hogy a személyes intimitás felkínálja a sartre-i értéket, ez a léttapasztalat így vizsgálhatóvá, ezenkívül számos jelenség elemzésénél

---

[462] FEHÉR 1980: 47.
[463] ULLMANN 2011: 73.

– így a videójátékokban megképződő virtuális én problémájának esetében is – meghatározóvá válik.

Az autonómia, illetve ezzel együtt az önteremtés célszerűvé válása olyan alapvető működésmódot jelent, amely a beteljesülést és beteljesítést tekinti elsődleges értéknek, ez pedig ontológiai szempontból is az önmagáértvaló létezőt mindinkább a teljesség mindenáron való elérése, beteljesítése felé hajszolja, így vágyait még inkább meghatározzák azok a vonások, amelyek valójában – tudattalan és uralhatatlan módon – a személyes intimitásban rejlő létteljesség állapotát célozzák. Mindemellett a 21. század fent tárgyalt, sajátos idegensége is arra ösztönzi az önmagáértvalót, hogy a lét bomlása, az emberi valóság illékony struktúrája elől a magánbanvaló szilárdsága felé meneküljön. Sartre műve egyébként is feltárja a tudati létező ezen tendenciáit, azonban arra akarok rávilágítani, hogy a felvázolt kontextus ezeket felerősíti, a végletes kényszerig fokozza, ám ezzel valójában maga a paradox jelleg erősödik meg, hogy akarja, de nem érheti el, ami azt jelenti, hogy a lét kínná válik. A kíntól való menekülés (önvédelem), valamint az önteremtés vágyából fakadó keserves küszködésben akaratlanul is a személyes intimitás felé mozdulunk.

V. A videójáték mint ontológiai protézis

A videójáték mint alternatív és teremtett világ kitüntetettségét abban látom, hogy több szempontból is sajátos módon, egy formálható karakteren keresztül felkínálják az önteremtés lehetőségét egy, a játékos által működtethető és uralható, autonóm világon belül. Az én egzisztenciája kiterjesztetté válik, a karakter így egyfajta protézisként is elgondolható, egyben az énnek egy olyan megvalósulása, alakmása, amelynek virtuális tapasztalatai a játékos valóságos tapasztalataivá válhatnak – egy rendszerben, amely eleve az én által szerveződik, annak szabályait önkényesen alakítja. Természetesen mindez a számítógépes játékoknak csak egy bizonyos részére

vonatkozik, a későbbiekben meghatározom azokat a kritériumokat, amelyek mentén egy adott játékról ilyen keretek között lehetséges gondolkodni.

A videójátékban egy valós világ épül fel egy virtuális környezetben; erre, mint szimulákrumra tekintek, amely Jean Baudrillard felfogásában egy olyan másolat, amely valójában nem rendelkezik eredetivel, nincs kapcsolata a valóssal, de úgy tünteti fel – tárgy nélküli jel. A puszta szimuláció (amely nem szimulákrum) előfeltételez egy valóságosan létezőt, például – Baudrillard példájával élve – betegséget szimulálni azért lehetséges, mert ténylegesen létezik az a betegség, amelyet megjelenítek, ahogyan egy gyógymód is, és a szimuláció épp azért hiteles, mert kérdésessé válik a betegség valóságosságának eldönthetősége: hordozza mind a hasonlóság, mind az azonosság lehetőségét.[464] Ezzel szemben „a szimulákrum egy olyan szimulációt jelenít meg, amelynek semmiféle kapcsolata sincs egy meglévő valós létállapottal, és éppen ezért egy *hiányzó valóság* képzetét kelti. A szimulákrum esetében tehát csak a képzet valóságos, de úgy jelenik meg, mintha egy valóság képzete lenne. Ezáltal viszont eltünteti a hiányzó valóság és a neki megfelelő valós valóság közti különbséget."[465] A videójáték tehát relációba kerül azzal az folyamattal, amelynek végpontját válságos létállapotként ragadtam meg, hiszen lényegében reagál a valósággal kapcsolatos megváltozott viszonyra, annak elfedettségére: „*a Valós egy reprezentálhatatlan X, egy traumatikus seb, amelyet egyedül a látszólagos valóság felületének hézagain és repedésein keresztül lehet megpillantani. A kapitalizmus elleni egyik stratégia tehát a Valós felszabadítása lenne az alól a valóság alól, melyet a kapitalizmus elénk tár*".[466] A videójáték szimulált realitást hoz létre, amely az eredendő valósághoz képest szubsztanciálisan (metafizikailag) átváltozott

[464] BAUDRILLARD 1996: 162.
[465] VERESS 2017: 47.
[466] FISHER 2020: 39., Fisher a szöveghelyen Lacan gondolatmenetét rekonstruálja, abból vonja le saját konklúzióit.

létminőség.[467] Annak a lehetőségéről van szó, hogy egyénileg létrehozható egy modellált, új valóság, amelynek jelentősége túlmutat a szórakoztatás funkcióján, amennyiben a videójáték szimulált világa ontológiai érvényre próbál szert tenni.[468] Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindez *játék* keretein belül valósul meg, amelyet Gadamer úgy ír le, hogy „*a játéknak elsőbbsége van a játékos tudatával szemben*".[469] Ez arra utal, hogy a játéknak sajátos mozgása és rendje van, amely mintegy magától történik – *erőfeszítés nélkül*. Felhívja rá a figyelmet, hogy nem a valós erőfeszítés hiányáról van szó, hanem fenomenológiai értelemben megszűnik az erőlködés a szubjektum részéről, a játékot tehermentesítésként tapasztalja meg, feloldódik benne, és így a játék „*átveszi tőle a kezdeményezés feladatát, mely* a létezés voltaképpeni erőfeszítését alkotja"[470] (kiemelés tőlem P.D.). Tehát az én egészen különleges helyzetbe kerül a videójátékban való részvételkor, hiszen egyfelől egy szimulált világban találja magát, amelyben az ő manifeszt aktusai különféle valóságeffektusokat produkálnak, cselekvő résztvevő, akinek valós cselekvései a teljes autonómia képzetét keltik – ugyanakkor ennek az autonómiának a valósága továbbra is virtuális. Valóságképző attitűd jellemzi, cselekvése folyamatos teremtés az *önteremtés* értelmében, hiszen a virtuális valóság hozzá van rendelve, egyedül ő képes azt alakítani, akaratának függvénye. Másfelől mindeközben játékban van, amely felfüggeszti számára az erőfeszítés kényszerét – amely erőfeszítés a kapitalizmus ontológiai mezőjében a legtöbbször éppen az önteremtésre irányul. Ez azt jelenti, hogy a tételezett legfontosabb cél, az önteremtés (amely a létteljesség érdekében megfogalmazott cél, és így kötődik a személyes intimitáshoz) potenciálisan tökéletesen végrehajtható, vagy

[467] VERESS 2017: 37.
[468] VERESS 2017: 37.
[469] GADAMER 1984: 136.
[470] GADAMER 1984: 136.

megközelíthetővé válik, miközben megszűnik kényszernek lenni. Az önteremtés fogalma jelen tanulmányban központi jelentőségű, ennek a folyamatnak a vizsgálata implikálta, hogy számot vessünk a fennálló gazdasági rendszer kulturális logikájával, valamint ontológiai hatásmechanizmusával, ugyanis – most már tisztán látható – ettől elválaszthatatlan a videójátékok életünkben betöltött szerepének leírása. Úgy gondolom, hogy innen válik láthatóvá valódi jelentőségük, és erősen addiktív hatásukat is új megközelítésből válik prezentálhatóvá. A pszichológia rögzít bizonyos játszási motivációkat, ebből egyik „*a választott karakter iránt ébredő érzelmi kötődés, valamint a fejlesztésére irányuló vágy*".[471] A virtuális figura így mint tőlem különböző, mint külsődleges jelenik meg – ebben az esetben azonban a karakter el van választva az éntől. Felfogásomban nem tételezhető ilyen elválasztottság, a karakter már eleve az én identitásával bír, egybeesik vele, nem azonosulásról, hanem azonosságról van szó, ez ad a videójátékban való részvételnek ontológiai érvényt. A virtualitás ebben az esetben a lét mesterséges kiterjesztésévé válik. Ilyen módon a karakter fejlesztésére irányuló vágy az önteremtés mechanizmusának tudható be.

A *valóság* fogalmi hangsúlyai rendeződnek át: az nem úgy áll elő elsősorban, mint ami azért valóság, mert konkrét és tényleges, hanem azért, mert ellenszegül a szubjektum óhajainak, vágyainak és törekvéseinek. Ennek ellenpontja a képzelet, amely a védekezésre való lehetőségként áll elő, ugyanakkor fentebb kifejtetté tettem, hogy az az ontológiai válság, amelyet a jelen adottságai implikálhatnak, a képzelet, mint teremtő mechanizmus redukált működését vonja maga után. Egy *megváltozott* képzeleti működést feltételezek, amely szabotálja az egyén érvényesülését, az önteremtést, végsősoron pedig szabadságát is veszélyezteti. A videójáték (illetve a játékok egy bizonyos része) képes arra, hogy a tudat számára új lehetőségfeltételeket biztosítva, a képzeletet visszaállítsa eredeti pozíciójába. A szabadon lebegő

[471] HSU – WEN – WU 2009: 990-999.

fantáziában megjelenő szituáció világszerűsége alapvetően nem azt jelenti, hogy kognitív értelemben jelenik meg számunkra egy világ, hanem azt, hogy az élmény a világszerűség összes mozzanatát tartalmazza.[472] A videójátékban ehhez képest kognitív értelemben is megjelenik egy világ, amely egy eltérő tapasztalati dimenzióban *belakható*. Ez a világ egyszerre *teljes* és *részleges*, és mindkét minőség ugyanazon okból sajátja: elválaszthatatlan, predikatív viszonyban áll a fantáziával (és így természetesen a tudattal). Valójában teljessége a képzelet függvénye, miközben eszközjellegében, megformáltságában mégis eredendően egészként áll elő. A játékos folyamatosan tovább alkotja a már készen megkapott világot, amely kizárólag az ő képzeletének révén válhat organikus világgá, és az így egésszé váló reprodukálhatatlanná és mások számára teljesen hozzáférhetetlenné válik – ebből következik, hogy ugyanazon játék esetében sem beszélhetünk soha azonos világokról két különböző egyén játékának esetében. „*A fantázia nem belső kép, hanem olyan sajátos tudat, amihez fantáziált én és fantáziált világ tartozik*”,[473] csakhogy a számítógépes játékok esetében mindez *valós* cselekvéssel, valós döntések valós következményeivel együtt adódik – míg ezeknek a konkrétan végrehajtott cselekvéseknek a valósága továbbra is pusztán virtuális. Éppen ezért szimulákrum, hiszen az cselekvés, amely egy bizonyos képzet kialakulásához vezethet.[474] Ebben az esetben pedig a képzet a lét kiterjesztése maga.

Mindezzel egy olyan keret áll elő, amelyben a tudat felveszi eredeti viszonyát a léttotalitással (tehát az értékkel), mintegy ráismer, hogy afelé kell mozdulnia, a vágy közvetett tárgyává tud válni ismét, míg az ontológiai válság jellemzőjeként épp azt vetettem fel, hogy a vágy egy sajátos hurokba szorul, és egyre kevésbé képes a totalitást megcélozni – ez voltaképpen egy

---

472 ULLMANN 2017: 90.
473 ULLMANN 2017: 90.
474 VERESS 2017: 61.

jellemző mentális állapot vagy működésmód, amellyel a kapitalizmusba ágyazódott kultúra által meghatározott létmódot írtam le. A videójátékban való részvétel olyan feltételeket teremt, amelyben ez a válság képes felfüggesztődni, pontosabban a szimuláció feloldja a válságot, megszünteti, felülírja azt a helyzetet, amely az ént egy bizonyos értelemben redukált tudati létbe szorította – habár ennek a feloldott állapotnak a valósága továbbra is a szimulált valóság, amely azt jelenti, hogy a szimulációt megszakítva a tudat ismét a válságosnak nevezett pozícióba tér vissza. A játékban maradva azonban a tudati elevenség egy eredetibb állapota bukkan elő. A képzelet által teljesen szabaddá vált önteremtés megvalósuló folyamatában az én és saját létének viszonya előtérbe kerül. Mindennek a jelentősége, hogy a tudat felveszi eredeti pozícióját, amelyben adódhat a személyes intimitás tapasztalata, hiszen a játék önátérzést implikál, amelynek során az én saját létezése által válik érintetté – éppen ez adja protézis jellegét, hogy visszaadja az önmagáért-való eredeti irányultságát, az ismét a lét totalitása felé mozdul. Azt gondolom, hogy ennek az intimitásnak a megélése feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az önmagáért-való lét ontológiai struktúrája sértetlen maradjon, ennek hiányában sajátos szerkezete – voltaképpen a tudati működés – torzul. A videójáték egy olyan lehetőség (és nyilván nem az egyetlen), amely képes ezt a tapasztalatot – a létteljesség pillanatnyi tapasztalatát – elérhetővé tenni a tudat számára.

VI. Néhány gyakorlati szempont a videójátékok elemzéséhez

A kutatáshoz mindenképpen szükséges a számítógépes játékokat előre meghatározott szempontok alapján különböző kategóriákba sorolni, azon túl is, hogy céljukat tekintve milyen mechanikát állítanak a középpontba, például a stratégiai készséget, a logikát, az ügyességet vagy a folyamatos, szervezett teremtést. Ennél meghatározóbb lehet az, hogy a megjelenített világ, a játék valósága mennyire írható és formálható a játékos által, vagy

mennyire mutatkozik rögzítettnek, lehetőségeiben korlátozottnak – ezek vizsgálata a fentiek tükrében kevésbé volna releváns. Ahhoz, hogy a játék világa fenomenológiai szempontból a játékos világának kiterjesztéseként működhessen, ténylegesen hozzáadódhasson, a játéknak olyan tapasztalati mezőt kell biztosítania, amely a résztvevő valós, valóélet-beli lehetőségeit felülírja és/vagy kiszélesíti. A tapasztalatiság redukciója valid szempont lehet, ennek mentén megkülönböztethetjük azokat a játékokat, amelyek lehetőségek tekintetében inkább redukáltak, valamint azokat, amelyekre a tapasztalatiság augmentuma, többlete jellemző. Az előbbire példa lehet a *Mordhau*, egy fantasy elemektől mentes, alapvetően taktikára és ügyességre építő középkori akciójáték, amelyben a játéktér a csatatérre korlátozódik, mondjuk a várromra, illetve annak szűk környezetére, célja pedig kimerül a lovagi összecsapásokban: az ellenséges csapat tagjainak elpusztítása a feladat, amelyhez fegyvert, illetve ruházatot van mód előzetesen választani. Ebben az esetben – bár én határozom meg képességeit és kompetenciáit – a karakter abszolút funkcionális a megteremtett világgal való viszonyában, amely pedig túlságosan célelvű, így a játék egyáltalán nem szolgáltat olyan tudati élményt, amely az ént egzisztenciális szempontból megérinthetné. A virtuális világ uralhatósága, belakhatósága és írhatósága mellett lényeges szempont, hogy a karakter mennyire van leválasztva a játékban adódó feladatairól, mert minél kevésbé funkcionális, annál inkább jellemző lehet rá egyfajta humánum, amely lehetővé teszi, hogy a játékos énjének kivetüléseként, annak egy megvalósulásaként értelmezze azt, tehát azonosul vele. Lényeges, hogy a karakter a formálhatóságon túl (ami nem csak megjelenésére, hanem egyéb tulajdonságaira is vonatkozik) felruházható legyen identitással, amelynek egyfelől narratív jelentősége van, hiszen befolyásolhatja a játék alakulását, kimenetelét, másfelől meghatározza a karakter viszonyulásait a számára adott, komplex világ jelenségeihez és lehetőségeihez, tehát szerves részévé válik annak – és a felhasználói élmény ettől válik organikussá. A beállított,

virtuális identitás kizárólag a játékos döntéseinek függvénye, saját motivációinak, logikájának, illetve (tudatos vagy tudattalan) vágyainak tükröződése – pszichológiai értelemben mindenképpen leválaszthatatlan a létrehozott személyiség az alkotó személyiségéről. Minél inkább specifikálhatóbbak az alakmás pszichés vonásai, annál artikuláltabb az azonosulás, és egyben megteremtődik annak a fenomenológiai áttételnek a lehetősége, aminek keretein belül a virtuális tapasztalatok valós tapasztalattá válhatnak. A *The Sims* több mint 20 éves, több résszel és rengeteg kiegészítővel rendelkező életszimulátor-videójáték, amely a történelem eddigi legtöbbet keresett játéka. A karakterek külsejének minden apró részletre kiterjedő formálhatóságán túl, azok pszichológiai profilja is érzékenyen megrajzolható, beállíthatóak például vonzódások, illetve ellenkezőleg, a sim számára taszító hatással bíró jelenségek, vágyak, valamint életcélok is, amelyek utána életük mozgatórugójává válik. A szimuláció kifejezett célja egyfelől az, hogy minél hűbb reprezentációját nyújtsa a valóságnak, illetve kiegészítse azt a fantázia irányába, másfelől pedig az, hogy az önteremtés folyamata végig vezethető és sikeres legyen – a játék tehát konkrétan átülteti az öntere. Az aktuálisan fókuszban tartott sim intenciói megegyeznek a játékos privát és ösztönös, tehát nem feltétlenül stratégiai intencióival, az én kiterjesztetté válik, egzisztenciája mintegy megnyúlik, a virtuális megvalósulásokat saját élményeiként veszi fel, a tudat ünnepli önmagát.

VII. Összegzés

Nagyívű tanulmányomban párhuzamosan több célkitűzés mentén építkeztem egy saját fogalmi háló kidolgozásával és mozgatásával. Egyfelől igyekeztem bemutatni a kapitalista kultúra ontológiai leképződését, a kései kapitalizmus szellemiségét mint létélményt megragadni, feltárni azt, hogy az egyént hogyan érinti létében az a társadalmi keret, amely valamilyen módon

determinálja lehetőségeit. A kapitalista eszmény mélyen kötődik a szabadsághoz, ugyanakkor a kései kapitalizmusban az önteremtés egy olyan kényszerré válik, amelynek mentén a *fenomenológiai értelemben vett* szabadság megkérdőjelezhető. Az önteremtés kitüntetett folyamatába eleve beleíródik annak beteljesíthetetlensége, az egyéni autonómia így nemcsak meddővé, de teherré is válik. Az egyén egy olyan ellentmondásos léthelyzetbe van belefeszítve, amely potenciálisan az ontológiai struktúra sérülésével jár, egy – fenomenológiailag leírható – redukált működéssel, amelyet ontológiai válságként neveztem meg. A személyes intimitás egy olyan létállapot, amelyben az én saját létével kerül bensőséges kapcsolatba, és ennek a tapasztalatnak a kitüntetettségét abban látom, hogy a roncsolódott önmagáért-való számára visszaadja eredeti irányultságát, amely irányultság a lét totalitása felé mutat – tehát felfüggeszti az ontológiai válság állapotát. A videójátékot olyan ontológiai protézisként neveztem meg, amely a lét, egyben az ahhoz kapcsolódó lehetőségek mesterséges kiterjesztéseként értelmezhető. Protézis, amennyiben a tudat számára lehetővé teszi az önteremtés folyamatának működését, egyben lehetőséget teremt a személyes intimitás megtapasztalására, amely – mint a létteljesség átélése – az önteremtés valódi, egyetlen és implicit célja. A videójátékban tehát egy olyan tudati elevenség bukkanhat elő, amelyet a kapitalista logika által determinált valóság aláásott.

Irodalomjegyzék

BAUDRILLARD, Jean 1987. *A tárgyak rendszere*. Budapest. Gondolat Kiadó.

BAUDRILLARD, Jean 1996. *A szimulákrum elsőbbsége*. In: Kiss Attila – Kovács Sándor (szerk.). *Testes könyv I*. Szeged. Ictus és Jate, Irodalomelméleti Csoport.

EHRENBERG, Alain 2002. *Nervosité dans la civilisation: du culte de la performance á l'effondrement psychique*. In. *L'individu dans la société d'aujourd'hui*. Párizs. Odile Jacob.

FEHÉR M. István 1980. *Jean-Paul Sartre*. Budapest. Kossuth Könyvkiadó.

FISHER, Mark 2020. *Kapitalista realizmus, Nincs alternatíva?*. Budapest. Napvilág Kiadó.

GADAMER, Hans-Georg 1984. *Igazság és módszer*. Budapest. L'Harmattan Kiadó.

GOODWIN, Renee D. – WEINBERGER, Andrea H. – KIM, June H. – WU, Melody – GALEAF, Sandro 2020. Trends in anxiety among adults in the United States, 2008–2018: Rapid increases among young adults. *Journal of Psychiatric Research* 130: 441–446. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7441973/?fbclid=IwAR11kGD0yLOi_ClJcLxnLBjj2kFTJpmMBoTobLBh0kvVZ0LnzkZKM9AQBXQ (Utolsó letöltés: 2022.03.24.)

HAN, Byung-Chul 2021. *Csillapító társadalom. A fájdalom ma*. Budapest. Typotex.

HSU, S.H. – WEN, M.H. – WU. M.C. 2009. Exploring user experiences as predictors of MMORPG addiction. *Computer Education*. 53 (3).

JAMESON, Fredric 2010. *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus logikája*. Budapest. Noran Libro Kiadó.

LAING, Ronald David 2017. *A meghasadt én – tanulmány a józan észről és az őrületről*. Budapest. HVG Kiadó.

MAROSÁN Bence Péter 2017. Szabadság és képzelet. Az ember mint világteremtő lény Sartre fenomenológiájában. In: FEHÉR M. István – LENGYEL Zsuzsanna Mariann –KISS Andrea-Laura – BOGNÁR László (szerk.). *Imagináció a filozófiában, Hermeneutikai, fenomenológiai, vallásfilozófiai megközelítések* Budapest. L'Harmattan Kiadó, MTA-ELTE Hermeneutikai Kutatócsoport.

SARTRE, Jean-Paul 2006. *A lét és a semmi*. Budapest. L'Harmattan.

TAKÁCS Erzsébet 2017. A szégyen problematikája a későmodernitásban. Kortárs szociológiai megközelítések. In: BALOGH László Levente – HORVÁTH Andrea – PABIS Eszter (szerk.). *A szégyen reprezentációi*. Debrecen. Debreceni Egyetemi Kiadó

ULLMANN Tamás 2011. A vágy fenomenológiája. In: ULLMANN Tamás – VÁradi Péter (szerk.). *Sartre és Merleau-Ponty, A francia fenomenológia klasszikus korszaka*. Budapest. L'Harmattan Kiadó.

ULLMANN Tamás 2017. Képzelet és tudattalan, A fenomenológia és a pszichoanalízis találkozása. In: FEHÉR M. István (szerk.). *Imagináció a filozófiában, Hermeneutikai, fenomenológiai, vallásfilozófiai megközelítések*. Budapest. L'Harmattan Kiadó – MTA-ELTE Hermeneutikai Kutatócsoport.

VERESS Károly 2017. A különbség szimulákruma(i). In: UNGVÁRI Zrínyi Imre (szerk.) *A szimulákrumok és a beteljesülés ígérete*. Kolozsvár. Pro Philosophia Kiadó, Egyetemi Műhely Kiadó.

A SZAGLÁS MEGJELENÉSI FORMÁI AZ IRODALOMBAN ÉS A FESTÉSZETBEN

Victor Segalen és Paul Gauguin művészete alapján

TURAI ESZTER

I. Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy összekapcsoljam egymással az egzotikum és a szaglás fogalmát a festő, Paul Gauguin és az író, Victor Segalen művei alapján. Az egzotikumra mint kulcsfogalomra támaszkodom a szövegelemzéseim és képelemzésem során, ez által mutatom be az irodalmi művekben és egy festményen a szaglás érzékének megjelenését. Mivel első ránézésre talán szokatlannak tűnik a két fogalom párosítása, arra teszek kísérletet, hogy kifejtsem ennek az elméleti hátterét és a két fogalom előfordulásait bemutassam Victor Segalen és Paul Gauguin műveiben. A két mű, amelyekre a tanulmányomat alapozom, egyfelől a Paul Gauguin által és Charles Morice közreműködésével írt *Noa Noa*, illetve Victor Segalen *Les Immémoriaux* című – magyarra *Ősiek*nek fordított – műve, másfelől Paul Gauguin egy festményét is elemzem.

Kutatásaimban mindkét vizsgált fogalomnak, a szaglásnak és az egzotizmusnak is központi szerepe van. Az egzotizmus jelenségét írom le először, mivel ez a fogalom magába foglalja a szaglás érzetét. Végül azt mutatom be, hogy hol helyezkedik el a szaglás az érzékek hierarchiájában. Kutatásom módszerét Bertrand Westphal *La Géocritique: Réel, fiction, espace* című művére alapozom, ami a geokritika módszerét mutatja be. E tanulmányban a módszer két alappillérét emelem ki, a multifokális és a poliszenzoriális megközelítéseket. Erre a két megközelítésre alapozom az elemzésemet, amely mind az öt érzékszervet igénybe veszi. Tanulmányom transzdiszciplináris módszert követ, mivel a kultúrtörténet, az irodalomtörténet, a geokritika és az ikonográfia tudományágainak metszetében helyezhető el.

II. Az egzotizmus és a szaglás

Fontos megjegyeznem, hogy az egzotizmus és az egzotikum fogalmak nem ugyanazt jelentik, mivel az egzotizmus egy jelenség, az egzotikum pedig távoli tájakról származó élőlények és tárgyakat jellemez.[475] Az „egzotikum" melléknévből a 19. században hozták létre az egzotizmus főnevet. Az egzotizmus szorosan összefügg az utazás fogalmával. Louis-Antoine de Bougainville nevét fontos megemlíteni, hiszen ő volt az első francia, aki körbeutazta a világot 1768-ban, még Tahitire is eljutott. Így kerültek be a tahiti őslakosok a francia köztudatba, ezenfelül lényeges megjegyezni, hogy először Bougainville alkotott valós képet a bennszülöttekről.[476]

Gauguin is sokat utazott élete során, melynek utolsó tíz évét egzotikus tájakon töltötte: 1891-1893 és 1895-1900 között Tahitin tartózkodott, majd Atunoa, Hiva Oa, Marquises-szigeteken. Segalen *Essai sur l'exotisme, Une Esthétique du Divers* című – magyarul *Esszé az egzotizmusról, A diverzitás esztétikája* – művében háromféle utazótípust hozott lére, amelyek a következők: turista, folklorista és *egzóta*. A turista az az utazó, aki csupán felszínesen érdeklődik a meglátogatott ország és kultúra iránt. A folklorista érdeklődik és egy vagy akár több országból is gyűjti a ritka és értékes tárgyakat. Segalen az egzotizmus fogalomból hozta létre az utolsó típusú utazót: az egzótát, Tillmann J. Adalbert fordításában idézve *„az egzóta az a született utazó, aki a különbözőségek varázslatos világában az eltérő teljes vonzását érzi".*[477]

Ahogy említettem, az egzotizmus összefonódik az utazással. Az utazó szükségszerűen az érzékeire hagyatkozik, miközben felfedezi számára ismeretlen tájakat. Az érzékek irodalmi és művészeti alkotásokban betöltött szerepével kapcsolatban Bertrand Westphal megállapítja, hogy a látásra

---

[475] FEJŐS 2008: 7.
[476] Louis Antoine de Bougainville 1989. *Voyage de la frégate la Boudeuse et de la flûte l'Étoile autour du monde*, Paris, Plon.
[477] TILLMANN 2011: 77.

sokáig tekintettek úgy, mint az első számú érzékszervre az érzékek hierarchiájában. A látást több európai nyelvben a megértés szinonimájaként használják, például francia és angol nyelven: *Je vois, I see*[478]. A szaglást gyakran a látás javára hanyagolták el a teoretikusok, mert – a szerző megállapítása szerint – a tapintással és az ízleléssel szemben a látás aktív érzékszerv a szaglással.[479] Westphal azonban a geokritikai módszer segítségével bemutatja, hogy minden érzéknek egyaránt fontos szerepe van az érzékelés során, mert mindegyik hasznos tudással lát el a bennünket körülvevő világról. Westphal megemlíti tanulmányában Paul Rodawayt – az Edge Hill College professzorát és a *Sensous Geographies* című mű szerzőjét –, aki szerint, az érzékek minden esetben földrajzi szerepet töltenek be abban az értelemben, hogy amit észlelünk, azt egyszerre tesszük *térben és időben*.[480]

Az érzékeléssel kapcsolatban többféle megközelítés létezik, ebben a tanulmányban elsősorban Chantal Jacquet elméletére támaszkodom.[481] A francia filozófus célja a szaglás rehabilitálása az érzékek hierarchiájában, ahol jelenleg – legalábbis a filozófusok többsége szerint – az utolsó helyen áll. Emlékeztet rá, hogy régen az ember mind az öt érzékszerve segítségével tájékozódott. Amint említettem, hagyományosan a látást tekintjük elsődleges érzéknek, mert az elmélkedéssel és a ráción alapuló gondolkodással köthető össze. A szaglás érzékének elmélete nincs kidolgozva a nyugati filozófiákban; ahogy Chantal Jaquet megjegyzi, számos filozófus komolytalannak gondolja a szaglást. A francia filozófus szaglásról alkotott filozófiájában arra törekszik, hogy ez az érzék visszakapja az őt megillető helyét a hierarchiában, illetve azt is fontosnak ítéli, hogy a szaglásról alkotott téves gondolatokat eloszlassa, melyeket évszázadok során a filozófusok hozzákapcsoltak. A szaglás a hétköznapok során különböző információkat nyújt

---

[478] WESTPHAL 2007: 214.
[479] WESTPHAL 2007: 215.
[480] RODAWAY 1994: 37.
[481] JAQUET 2010

környezetünkről, egy festmény szemlélése során ugyanakkor – bár áttételesen – ez az érzékszerv is működésbe léphet.[482] A 17. században előszeretettel alkottak „szagos" festményeket a művészek, ilyen például Rembrandt *Mészárszék*e[483].

Egy festmény elemzése során alapvetően két helyzet állhat fenn: az elsőben – azért, hogy a kép legapróbb és homályos részleteit is megtekinthessük –, közelebb kell lépnünk a festményhez, ekkor érezhetjük a vászon vagy a festő által használt festék szagát. Természetesen ez a szag kellemes illattá is válhat, de az mindig a néző *személyes* megítélésén múlik, hogy kedveli-e ezt az érzetet.[484] Ennek a szagnak a felismerésével válik világossá a néző számára, hogy ő a saját valóságában van jelen, míg a kép egy másik térhez, a festmény teréhez tartozik. Ezzel szemben a második helyzetben mint nézők lépünk be a festő által felkínált világba, ilyenkor – mivel hagyjuk, hogy érzékeink vezessenek – metaforikusan mi magunk is a festmény részévé válunk. Amíg az első helyzetben az orrunk megakadályozza, hogy a festmény részévé váljunk, addig a második helyzetben, főként, ha Paul Gauguin Mao'hi emberekről és kultúráról alkotott festményeire gondolunk.

A szaglásról alkotott negatív értékítéletnek az az oka, hogy az orr általában felfedi mindazt, amit megpróbálunk elrejteni: az ember állati természetét. A szaglás érzékének elgyengülése az evolúció egyik pozitív eredménye, legalábbis abból a szempontból, hogy az intelligencia különbözteti meg az embert az állattól. Az antropológusok a szaglást gyakran kötik össze a „primitív" népekkel és kultúrákkal. A kifinomult szaglásra úgy tekintenek a filozófusok, mint olyan tulajdonságra, ami az

[482] BARTHA-KOVÁCS 2010: 55.
[483] BARTHA-KOVÁCS 2010: 55.
[484] DESSONS 2013

ősemberre volt jellemző, mivel ő az orrával „tájékozódott”.[485] A felvilágosodás korában Étienne Bonnot de Condillac *Értekezés az érzetekről* című művében az érzékszervekre és az érzékekre támaszkodva alkotja meg szenzualista filozófiáját.[486] Lelkünk minden rezdülését és a világról szerzett tudásunkat az érzetekből származtatja.[487] A szaglás kiemelkedő szerepét egy szobor példáján mutatja be, amely csupán egy érzéken keresztül ismeri meg a világot: gondolatkísérletében az első érzék a szaglás és ezzel is hangsúlyozva a szaglás meghatározó szerepét.

Eddig általános módon mutattam be a szaglás fogalmát. Mindazonáltal az irodalmi alkotásokban gyakrabban megjelenik ez az érzék, míg a festményeken kevésbé közvetetten ábrázolják. A szaglás, az érintés és ízlelés passzív – és egyszersmind bensőséges – érzékek. Ezzel ellentétben a látás és hallás távolságot feltételez a megfigyelő és a megfigyelt között, így sokkal élénkebben hat ránk. Manapság egyre nagyobb érdeklődést vált ki ez a témakör. John Douglas Portous kanadai geográfus alkotta meg a „smellscape” fogalmát, ami azt az illatokkal telített teret jelöli, amelyben az egyén fejlődik és nevelkedik.

III. Műelemzés: Noa Noa és Les Immémoriaux

A továbbiakban a bevezetőben már két említett mű elemzését szándékozom bemutatni, a szaglás és az egzotizmus megjelenésit mutatva be az irodalmi művekben. A két mű címe: *Noa Noa* és *Ősiek* (*Les Immémoriaux*). Segalen és Gauguin idejekorán felismerték a gyarmatosítás okozta károkat és ennek hangot is adtak műveikben.

Paul Gauguin *Noa Noa* című művét a geokritikai módszer segítségével elemzem. A *Noa Noa* megírásában a festő barátja, az író Charles Morice is

---

[485] Italien Calvino olasz író szerint, aki *Il nome, il naso* (In: *Sotto il sole giaguaro*) c. novellát írta, In: JAQUET 2010: 18.
[486] Vö. CONDILLAC 1976
[487] CONDILLAC 1976

közreműködött.[488] Chantal Jaquet az utazási irodalomhoz sorolja ezt a művet, amivel nem értek egyet, mivel az a benyomásom, hogy ez a mű inkább a festő polinéz szigeteken való tartózkodását mutatja be, ezen kívül arra is szolgál, hogy a festő magyarázza és ismertesse alkotói világát.[489] A cím jelentése „illatos föld", vagy más kifejezéssel: „ami magából árasztja Tahitit". Ebben a műben számos utalás található a szaglásra, ez az érzet egyben az egzotizmus egyik fontos alkotóeleme. Az illatok sokféle módon vannak jelen az egész műveiben: a festő természetesen először a mao'hi nőket figyeli meg, és megjegyzi, hogy ezek a nők gyakran hordtak a hajukban illatos tiaré virágot, amiről jól felismerhetők. Írásában Gauguin az illatokat, szagokat elsősorban a nőkhöz társítja, mert ők egyszerre az eleganciát és az egyszerűséget testesítik meg a festő szemében.[490] Azonban a festő szerint Tahiti levegőjét is egyfajta balzsamos illat járja be, ami csak erre a helyre jellemző.

A multifokális megközelítés szemszögéből a narrátor szerepét szeretném bemutatni, ami – a térhez való kapcsolatát tekintve – háromféle típusú lehet: endogén, exogén és allogén. A *Noa Noa* olvasása közben főként azt emelném ki, Tahiti hogyan hatott a festőre és a szaglás érzete mennyire van jelen a szövegben. Erre a műre az exogén megközelítés illik, mivel úgy mutatja be a mao'hi kultúrát, hogy közben a festő a tájakat, az embereket egzotikusnak láttatja. Ugyanakkor kritikát fogalmaz meg a franciákról, az európai kultúráról, s ezzel ellentétben méltatja a „primitív" törzsi életet, és ezáltal polinéz kultúrát.

A fiatal katonaorvos, sinológus és író, Victor Segalen teljesen Gauguin hatása alá került, mikor saját szemével láthatta festményeit és a művész halála

---

[488] Felvetődhet az a kérdés, hogy mennyire autentikus a szöveg, mivel két különböző írója van, de egy ember tapasztalatait mutatja be, jelenleg azonban nem ezt a kérdést szeretném tárgyalni.
[489] GOUDEMARE 2017: 52.
[490] GOUDEMARE 2017: 52.

után fennmaradt füzetekben olvashatta a festő gondolatait Nuku-Hiva szigetén, ahol a festő hagyatéka volt található. A festőről számos írást készített, melyekben dicséri Gauguin rendkívüli tehetségét és azt az egyedi képességét, hogy kiválóan meg tudta ragadni az egzotikum lényegét: a sokféleséget. E hatások nyomán hozta létre Segalen a saját esztétikáját, melyben az egzotikumot tárgyalja. Töredékes esszéje áttörésnek számított az egzotizmus megértésében és ábrázolásában. Tanulmányomban azonban egy másik művét szeretném elemezni, a *Les Immémoriaux*-t (ez is beszédes cím, magyar fordítása: *Ősiek*). A regény egyedisége abban áll, hogy a narrátor szerepét egy Térii nevű bennszülött tölti be. Úgy tekint rá az olvasó, mint egy „idegenvezetőre", ugyanis, miközben halad előre a cselekmény, egyszerre ismerjük meg a polinéz kultúrát és a természetet. Az előző műhöz hasonlóan ebben is sokszor jelennek meg a következő szavak: *l'odorat, l'odeur, parfum, parfumé,* melyeknek a jelentése: *szaglás, szag, illat, illatos*. Gauguinhez hasonlóan Segalen is csodálja a bennszülött nőket, akik hajukat különféle illatos virágokkal díszítik. A tahiti növényvilág fontos szerepet játszik a műben, mivel bármerre halad Térii és kísérője, kellemes illatokat éreznek. Ez a mű a mao'hi kultúra végnapjait írja le, és az olvasónak az a benyomása, hogy egy utolsó pillantást vethet a paradicsomi létre. A geokritikai megközelítés szempontjából erre a regényre legjobban az endogén megközelítés illik, ugyanis egy bennszülött szemszögéből mutatja be a teret. Ahogy halad előre a történet, Térii nem veszi észre az egzotikus jelleget a tájban, az emberekben és a kultúrában, inkább úgy tekint ezekre a narrátor, mint eddig megszokott és ismerős környezetre.

Megállapítható, hogy mindkét alkotásban megjelenik a szaglás érzéke, de nem értékítéletként, hanem mint a polinéz kultúra esszenciális eleme. A geokritikai elemeknek az a jelentősége, hogy segítik a szaglás érzékének tapasztalhatóbbá és értelmezhetővé válását. Ezzel kapcsolatban Chantal Jaquet gondolatát szeretném kiemelni, mely szerint az illat a tárgyak és az

egyének kifejeződése, vagyis az illat a körülöttünk lévő környezetünkről nyújt információt, ami a hétköznapi életünkben és akár művészeti megnyilvánulásokban is fellelhető.

IV. Gauguin festményének elemzése

A *Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová megyünk?* a festmény az egyik legismertebb és az egyik legrejtélyesebb Gauguin alkotásai közül. A művet 1897 és 1898 között készítette a festő Tahitin. A festmény pár hónapon keresztül Párizsban ki volt állítva, de sajnálatos módon sikertelen próbálkozásként zárult le ez az időszak a festőnek.

Paul Gauguin: Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová megyünk?

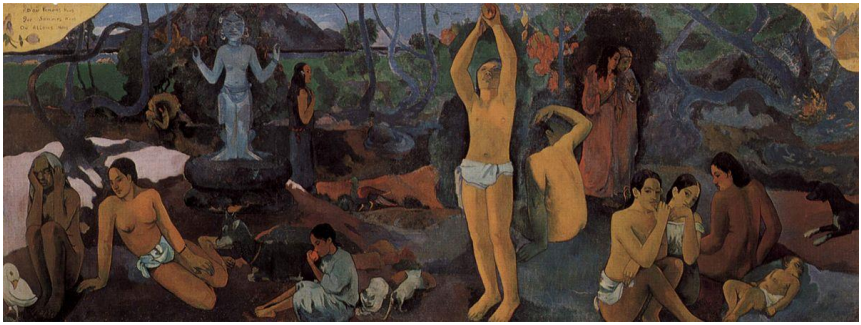

Többféle hatást láthatunk ezen a képen, amelyet jobbról balra haladva kell elemezni vagy olvasni, mivel a festő héber és arab írás mintájára alkotta meg a festményt. Különböző életszakaszokat mutat be a festő, akit ekkor súlyos veszteség ért: kedvenc gyermeke, Aline elhunyt. Találunk benne spirituális elemekkel ötvözött japán hatást is, amelyek ugyan külön is elemezhetők, de a festőnek sikerült ezeket összeillesztenie egy harmonikus egésszé. A festmény mérete és síkbeli elhelyezkedése olyan, mintha egy falfestményt néznénk.

Ami az illatok megjelenését illeti, számos állatot láthatunk, erre Chantal Jaquet is felhívja figyelmünket, lévén, hogy az állatoknak kifinomultabb a

szaglása. Jobb oldalon látunk egy fiatal lányt, akinek a hajába virág van tűzve és egy kislányt, aki épp egy gyümölcsöt eszik. Főként ezek az apró jelenetek mutatják be a szaglás érzékének szerepét.

A színválasztás a melankóliát, az egyedüllétet és az elmúlást juttathatja eszünkbe, ez a legkevésbé színekben gazdag festménye Gauguinnek. Jaquet úgy gondolja, hogy a Paul Gauguin „az illatok mestere" a festészetben. Ez a festmény tökéletesen fejezi ki az élet eredetének, a szerelemnek és az elmúlásnak a mély és aggasztó jelentőségét az emberi életben. Véleményem szerint maga a kép és a címe is kiváló, mivel egy misztikus filozofikus kérdés ábrázolását látjuk, amire a festő nem szándékozott választ adni vagy választ kapni. A művel az lehetett a célja, hogy a néző egy pillanatra megálljon, megfigyeljen és elgondolkozzon a festményen.

V. Konklúzió

A fentiekben röviden ismertettem az egzotizmus és a szaglás fogalmainak irodalmi és kultúrtörténeti aspektusait. Bemutattam a szaglás helyét az érzékek hierarchiában, és azt is, hogy az idők folyamán milyen tévképzetek kapcsolódtak hozzá. Két geokritikai megközelítést ismertettem: az exogént és az endogént, amelyeket a narrátor szempontja alapján elemeztem – a térhez való kapcsolatát tekintve – és az illatok megjelenését az írott szövegekben.

Végül a szaglás és az egzotizmus fogalmának és megjelenési formáinak tanulmányozása során az volt a célkitűzésem, hogy Westphal módszere alapján elemezzem a két fent említett művet és a festményt. Az exogén és endogén megközelítések újszerű értelmezést nyújtottak az alkotások értelmezése során, hiszen az eddig ismert egzotikus tájak nem csupán egy távoli és misztikus talány maradtak, hanem az író kérdéseket tesz fel, megfigyeli a mao'hi kultúrát és szokásokat. Az egzotikum fogalmának magyarázata mellett hangsúlyoztam a szaglás érzékének szerepét és annak

előfordulásait az alkotásokban. Ugyan a szaglás mint érzék sokáig lenézett és száműzött volt az érzékek hierarchiájában, viszont mind Chantal Jaquet és B. Westphal műveiben új esztétikai és filozófiai szerephez jutott. A későbbiekben is szeretném az érzékeléselméletek segítségével elemezni, értelmezni Segalen további műveit, és ezzel az egzotikum fogalmának egy letisztult, új értelmezést nyújtani.

Irodalomjegyzék

BARTHA-KOVÁCS Katalin 2010. *A csend alakzatai a festészetben, Francia festészetelmélet a XVII-XVIII. században*. Budapest. L'Harmattan Kiadó.

CONDILLAC, Étienne Bonnot 1976. *Értekezés az érzetekről*. Budapest. Magyar Helikon.

FARKAS Henrik 2015. Chantal Jaquet. Szaglásfilozófia. *2000 Irodalmi és Társadalmi havilap*. URL: http://ketezer.hu/2016/09/chantal-jaquet-szaglasfilozofia/ (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

FEJŐS Zoltán 2008. *Az egzotikum*. Tabula könyvek. Budapest-Szeged. Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék.

GAUGUIN, Paul 2017. *Noa Noa*. Párizs. Éditions Bartillat.

GOUDEMARE, Sylvaine 2017. Un parfum de soi. Préface. In: GAUGUIN, Paul. *Noa Noa*. Párizs. Éditions Bartillat.

HARMATH Erzsébet 2011. *Andrei Makine. Egy kissebségi író geopoétikája*. Doktori disszertáció. Szeged. URL: http://doktori.bibl.uszeged.hu/id/eprint/1164/1/disszertacio_Harmath_Erzsebet.pdf (Utolsó letöltés: 2022.11.13.)

JAQUET, Chantal 2010. *Philosophie de l'odorat*. Párizs. PUF.

TILLMANN, J. Adalbert 2011. *A határtalan határára érve. Segalen és az egzotizmus*. Budapest. Typotex Kiadó.

WESTPHAL, Bertrand 2007. *La Géocritique, Réel, Fiction, Espace*. Párizs. Les Éditions Minuit.

Illusztráció

GAUGUIN, Paul 1897. *Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová megyünk?* olajfestmény. 139,1x374,6 cm. Boston. Museum of Fine Arts.